

ალექსანდრე აბღალაძე (აბუღალაძე)

**სომეხები თბილისიდან
გაასახლებდნენ
ქართველებს?!**

თბილისი 2022

სომხებმა უძველეს დროში მიზნად დაისახეს შუეკმნათ დიდი სომხეთი და დაეპყროთ მთელი კავკასია. სომეხთა აზრით, საქართველოც დიდი სომხეთის ნაწილი უნდა გამხდარიყო. სხვანაირად, თითქოს, ირღვეოდა ისტორიის კანონზომიერება. რა თქმა უნდა, ქართველი ერისთვის სომხური გეგმები მიუღებელი იყო. სინამდვილეშიც კავკასიაში წამყვანი ერი გახდნენ ქართველები და არა სომხები. მეცხრამეტე საუკუნეში რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებამ თავის საყრდენად საქართველოში აირჩია სომხები. ამ უკანასკნელებმა ისარგებლეს ამით და ქართული მიწა-წყლის, კერძოდ, საქართველოს დედაქალაქის, თბილისის მიტაცება განიზრახეს. სომხებმა იცოდნენ, რომ ქართველი ერი მათ თბილისს არ მიატაცებინებდა. ამიტომ სომეხმა დაშნაკებმა და მათმა თანამზრახველებმა გადანყვიტეს, რადაც არ უნდა დაჯდომოდათ, ომით დაეპყროთ თბილისი და აქედან, საქართველოს დედაქალაქიდან ქართველები გაესახლებინათ. ქართველმა მეომრებმა სომხებს გეგმები ჩაუშალეს!

ამ წიგნის დასაბეჭდად საჭირო თანხა გაიღო ბატონმა გურამ ნემსაძემ, რომელსაც ავტორი დიდ მადლობას მოახსენებს.

© ა. აბდალაძე, „სომხები თბილისიდან გაასახლებდნენ ქართველებს?!“ 2022

წინათქმა

1912 წელს თბილისში დაიბეჭდა ცნობილი ქართველი მწიგნობრისა და მოღვაწის, ზაქარია ჭიჭინაძის ნიგნაკი „მიხეილ პეტრეს ძე თამარაშვილი“. ამ ნიგნაკში დაინტერესებული მკითხველი გადაეყრება ასეთ არასასიამოვნო ადგილს: რუსეთის იმპერიისგან და რუს დამპყრობლებთან ჩახუტებული სომხური წრეებისგან საქართველოში დევნილი, შევინროებული, ქალაქ რომში გადახვენილი სახელგანთქმული მიხეილ თამარაშვილი „სწუხდა კიდევ მასზედ, რომ მანდ, საქართველოში მიწა-მამულს ჰკარგავთ და ევროპაში კიდევ სომეხთ მსწავლულნი საქართველოს ერთი კალმის მოსმის ძალით ართმევენ და მის ისტორიას და საკუთრებას სულ სხვანაირად ასწავფერებენო. მაგალითებრ, საქართველოს ხატავენ და ხაზვენ არმენიის ნაწილშიო, ასევე ასწავფერებენ ქართულ ქალაქებთ სახელებსა – ასე რომ ამათის ისტორიულის ცნობებით საქართველო თავის ადგილმდებარეობით მთლად იკარგებაო. მათის ფიქრით, საქართველო მხოლოდ დარიალის ხეობაში არისო და ამიტომ აიკიდეთ გუდა-ნაბადი და თფილისიდან დარიალში გადასახლდითო“. 1912 წელს დარიალის ირგვლივ როგორი ვითარება იყო შექმნილი, ამის შესახებ დაბეჯითებით ვერაფერს მოგახსენებთ, მაგრამ დღეს რუსეთის იმპერიისგან წაქეზებული, ზურგგამაგრებული ოსური წრეები დარიალის ხეობასაც გვედავებიან და მგონი ისიც აღარ შეგვარჩინონ. ამჟამად ქართველი ერი ყოველნაირად უმძიმეს მდგომარეობაში იმყოფება. ქართველებისთვის თავს მოხვეული საქართველოს არაეროვნული ხელისუფლებები, რალა თქმა უნდა, არ ცდილობენ მრავალსაუკუნოვანი ჟამთა სიავის შედეგად ქართველთა შორის ძალიან შესუსტებული ეროვნული, მამულიშვილური სულისკვეთების გაძლიერებას და ასეთ ვითარებაში მტერმრავალ ქართველ ერს გაუჭირდება თავის დაცვა და განვითარება. ქართველებში ეროვნული სულისკვეთების გაძლიერება საშური საქმეა.

როგორც ზ. ჭიჭინაძის ნიგნაკიდან მოტანილი ამონაწერიდან ჩანს, სომხურ წრეებს ჯერ კიდევ 1918 წლის სომხეთ-საქართველოს ომამდე დიდი ხნით ადრე ჰქონიათ გადანწყვეტილი ქართველი ერისთვის წაერთმიათ საქართველოს მრავალტანჯუ-

ლი დედაქალაქი თბილისი, რომლის სატახტო ქალაქად, დედაქალაქად გადაქცევას ვახტანგ გორგასალმა ჩაუყარა საფუძველი. სატახტო ქალაქ თბილისიდან განაგებდნენ დიდ საქართველოს, წარმართავდნენ ქართველი ერის ბედს უდიდესი მეფეები, დავით აღმაშენებელი, თამარ მეფე, გიორგი ბრწყინვალე და სხვები. გადმოცემების მიხედვით, თამარ მეფე მფარველობდა შოთა რუსთაველს. ასე, რომ სამეფო ტახტის გარდა, ქართული პოეზიის ტახტიც იდგა თბილისში, საქართველოს დედაქალაქი ქართველთა პარნასსაც წარმოადგენდა.

საქართველოს ეგრეთწოდებულ ერთმორწმუნე დამპყრობელს, რუსეთის იმპერიას ქართველები ურჩ, მემბოხე ერად მიაჩნდა, ხოლო სომხები რუსეთის ბატონობის მოსურნე მორჩილ ერად. ამის გამო რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებამ ძალზე მოამრავლა სომხები საქართველოში, კერძოდ, ჩვენს დედაქალაქ თბილისში და საქართველოშივე სომხებს უპირატესობას ანიჭებდა ქართველებთან შედარებით. ასეთ ვითარებაში სომხებს მადა თანდათანობით გაეზარდათ და თბილისის მიტაცება, საქართველოს დედაქალაქიდან ქართველების გასახლებაც განიზრახეს. სომხებს ამისთვის რომ მიეღწიათ, ასეთ შემთხვევაში დღეს თბილისში ქართველები აღარ იცხოვრებდნენ ისევე, როგორც ერევანში არ ცხოვრობენ ქართველთშვილები.

მიხეილ თამარაშვილი და ზაქარია ჭიჭინაძე რომ არ აჭარბებენ, ამის ნათელსაყოფად წიგნის წინათქმაშივე ერთ ფაქტს მოვიტან. სხვა ფაქტებს დაინტერესებული მკითხველი ქვემოთ გაეცნობა.

1881 წელს თბილისში გაიმართა რუსეთის იმპერიაში მოქცეული ქვეყნების არქეოლოგთა მეხუთე ყრილობა. იმ დროს სიტყვა არქეოლოგია ფართო მნიშვნელობით იხმარებოდა, ყოველგვარ სიძველეებს აღნიშნავდა. ყრილობის გახსნისას სიტყვა მიუციათ ცნობილი პეტერბურგელი მეცნიერისთვის, პროფესორ დ. ხვოლსონისთვის. ის აღმოსავლეთმცოდნე იყო. დ. ხვოლსონს თავის მისასალმებელ სიტყვაში უთქვამს: „მე ბედნიერი ვარ, რომ ვიმყოფები სომხეთის დედაქალაქ ტფილისში“. ყრილობის გახსნას ესწრებოდნენ აკაკი წერეთელი და სხვა ქართველი მოღვაწეები. რაღა თქმა უნდა, ისინი აღშფოთდნენ.

აღმოსავლეთმცოდნე მეცნიერს, იმ დროს რუსეთის იმპერიის დედაქალაქის, პეტერბურგის ძლიერი სამეცნიერო კერის წარმომადგენელს, პროფესორ დ. ხვოლსონს ეცოდინებოდა თბილისი ქართველების დედაქალაქი იყო თუ სომხებისა. აღმოსავლური საისტორიო წყაროებიდან დ. ხვოლსონი იმასაც გაიგებდა, რომ თბილისი მაჰმადიანებს, ჯერ არაბებს, ხოლო ბოლო ჟამს თურქ სელჩუკებს განუწყვეტლივ ოთხას წელს ჰქონდათ დაპყრობილი და ჩვენი სასწაულთმოქმედი მეფის, დავით აღმაშენებლის მეთაურობით ქართველმა ერმა სისხლისმღვრელი ომი გადაიხადა, რათა თბილისი ეხსნათ დამპყრობელთა კლანჭებისაგან და დაებრუნებინათ საქართველოსთვის. აი, ასეთი დიდი ძალისხმევა დასჭირდა ქართველ ერს იმისათვის, რომ თბილისი აღარ ყოფილიყო მაჰმადიანური ქალაქი და ის ხელმეორედ გამხდარიყო ქართველთა დედაქალაქი. მაჰმადიანი მტრები შემდგომშიც ცდილობდნენ თბილისის მიტაცებას, გაათათრებას, მაგრამ ქართველმა ერმა საუკუნეების განმავლობაში ზღვა სისხლი ღვარა და ამ, ჩვენი წინაპრების სისხლის წყალობით გადაურჩა თბილისი გამაჰმადიანებას, ის არ გამხდარა არც ყიზილბაშური, არც თურქული ქალაქი, არ ქცეულა სპარსული სახანოს ცენტრად, როგორც ეს დამართეს ერევანს. ნუთუ ჩვენმა მამა-პაპებმა თბილისის დასაცავად, გადასარჩენად უზომო სისხლი იმისთვის ღვარეს, რომ მეცხრამეტე საუკუნესა და მეოცე ასწლეულის დასაწყისში თბილისი სომხური ქალაქი გამხდარიყო? ქართველთა გმირი წინაპრების ღირსეული შთამომავალნი, ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი, ვაჟა-ფშაველა, დიმიტრი ყიფიანი და მათი თანამებრძოლები, ქართველი ერი ცოცხალი თავით სომხებს თბილისს არ მიატაცებინებდნენ.

უეჭველია, სომხურმა წრეებმა დ. ხვოლსონი მოისყიდეს, დიდძალი ფული მისცეს და ამიტომ გამოაცხადა ამ წუნკმა პროფესორმა თბილისი სომხეთის დედაქალაქად. დ. ხვოლსონის თვალწინ ხდებოდა ისიც, რომ რუსეთის იმპერიის ხელისუფლება სომხებს წყალობდა, ხოლო ქართველებს დევნიდა, ავიწროებდა, რადგან ქართველი ერის ჯანსაღი ნაწილისთვის მიუღებელი იყო რუსეთის მონები გამხდარიყვნენ, სომხები კი რუსეთის იმპერიის მონობას, ლაქიობას კისრულობდნენ.

დ. ხვოლსონი დარწმუნებული იყო, რომ რუსეთის ხელისუფლება არ უსაყვედურებდა, თუ ის თბილისს სომხეთის დედაქალაქად გამოაცხადებდა. რუსეთის იმპერიის მმართველნი ყოველნაირად, ყველანაირი გზით ცდილობდნენ ქართველი ერი გაემწარებინათ, დაემცირებინათ, რადგან რუსეთის ხელისუფალთ აცოფებდათ ის, რომ ქართველი პატრიოტები ვერ ეგუებოდნენ რუსების მიერ ქართული სახელმწიფოებრიობის, ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების, ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის მოსპობას. რუსეთის იმპერიის მმართველებს ერჩიათ თბილისი რუსულ-სომხური ქალაქი ყოფილიყო და არა ქართული. ასეთ შემთხვევაში ქართველები ველარ შეძლებენო თბილისიდან იბრძოლონ ქართული სახელმწიფოებრიობის, ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღსადგენად, ფიქრობდნენ რუსეთის თავკაცები.

სომხეთში სომხური სახელმწიფოებრიობა, სომხური სამეფოები მეთერთმეტე საუკუნეში დაეცნენ, მოისპნენ. ამის შემდეგ სომხებს სომხეთში სომხური სახელმწიფო 1918 წლამდე აღარ ჰქონიათ. ქართული სახელმწიფოებრიობა, ქართული სამეფოები კი მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისამდე არსებობდნენ. ქართველი ერი ისეთი ბრძოლისუნარიანი იყო, რომ ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოები მეცხრამეტე საუკუნეშიც არ დაეცემოდნენ, არ მოისპობოდნენ, მაგრამ მოყვრულად მოსული მტრის, რუსეთის იმპერიის ვერაგულმა პოლიტიკამ შეინირა მრავალტანჯული, ათას ქარცეცხლში გამოტარებული, 3500 წლოვანი ქართული სახელმწიფოებრიობა და დიდი წარსულის მქონე ქართული ეკლესიის ავტოკეფალია. სპარსეთისა და თურქეთის შემოტევებს ქართველი ერი მეცხრამეტე საუკუნეშიც, მართალია, გაჭირვებით, დიდი მსხვერპლის გაღებით, მაგრამ მაინც მოიგერიებდა. ამ მხრივ ქართველებს ხელს შეუწყობდა ისიც, რომ სპარსეთი და თურქეთი მეცხრამეტე საუკუნეში თანდათან სუსტდებოდნენ. ეს იმის გამოც ხდებოდა, რომ ევროპის დიდი სახელმწიფოები ყოველნაირად ცდილობდნენ თავიანთი გავლენის ქვეშ მოექციათ სპარსეთიც და თურქეთიც. ევროპელი ხელისუფალნი ხშირად ერეოდნენ სპარსეთისა და თურქეთის საშინაო საქმეებშიც. სპარსელები და თურქები ამბობდნენ:

ევროპელები გველებია, რადგან ისინი არ არიან მაჰმადიანებიო. ევროპამ განიზრახა ჭკუა ესწავლებინა მაჰმადიანთათვის.

რუსეთის იმპერიას რომ არ დაეპყრო ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოები 1801 და 1810 წლებში, მეცხრამეტე საუკუნეში, შესაძლოა, საქართველოს გაერთიანებაც მომხდარიყო. ხომ გაერთიანდნენ ქართლისა და კახეთის სამეფოები მეთვრამეტე საუკუნეში. იყო მცდელობა ქართლ-კახეთის სამეფოს შეერთებოდა იმერეთის სამეფოც, მაგრამ სპარსეთსა და თურქეთს არ ანებობდათ საქართველოს გაერთიანება და გაძლიერება. რაკი თურქეთი და სპარსეთი მეცხრამეტე საუკუნეში თანდათან სუსტდებოდნენ, ქართველ პატრიოტებს, მამულიშვილებს მიეცემოდათ საქართველოს გაერთიანების შესაძლებლობა. იქნებ, საქართველოს ახალი ოქროს ხანაც ღირსებოდა. ეს იმის მომასწავებელი იქნებოდა, რომ ჩვენს ქვეყანას, ქართველ ერს დაამშვენებდნენ მეორე დავით აღმაშენებელი, ახალი თამარ მეფე, მეორე შოთა რუსთაველი. ასეთ შემთხვევაში, ამგვარ ვითარებაში სომხები, ცხადია, თბილისის მიტაცებას ვერ შეეცდებოდნენ. დავით აღმაშენებლისა და მისი მემკვიდრეების, კერძოდ, თამარ მეფის დროს სომხები, რა თქმა უნდა, ვერ გაბედავდნენ იმის თქმას, რომ თბილისი სომხებს უნდა მიეკუთვნებოთ, სომხეთის დედაქალაქი უნდა გახდესო. მაგრამ ადამიანების სისხლისმსმელი თემურ ლენგის შემოსევების შემდეგ საქართველოს ბედის ჩარხმა უკუღმა რომ იწყო ტრიალი, წაღმა თითქმის აღარ დატრიალებულა.

მიუხედავად შავბედობისა, ქართველი ერი ფარ-ხმალს არ ყრიდა, თავდაუზოგავად, თავგანწირვით იბრძოდა სამშობლოსა და კავკასიაში ქრისტიანობის გადასარჩენად. ამ მიზნის მისაღწევად აუცილებელი იყო საქართველოს ნორმალური ურთიერთობა შქონოდა მეზობლებთან, სომხებთან, ალბანელებთან, ჩრდილო კავკასიელებთან. მაგრამ ეს მეზობლები ქართველებზე უარეს მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ, რაც ქართველი ერის წინსვლას კიდევ უფრო მეტად ართულებდა. მეთერთმეტე საუკუნეში სომხური სამეფოები რომ დაეცნენ, მოისპნენ, ბიზანტიის იმპერიამ გადანყიჭა სომხეთი მართლმადიდებლური ბიზანტიის პროვინციად ექცია. ბიზანტიელმა ხელისუფლებმა

მიიჩნიეს, რომ მიზნის მიღწევაში მონოფიზიტური სომხეთის კათალიკოსები ხელს შეუშლიდნენ. ამიტომ ბიზანტიის იმპერიის თავკაცებმა სომეხი კათალიკოსი მეთერთმეტე საუკუნის შუა ხანებში სომხეთს მოაშორეს, ის ლტოლვილად აქციეს. მხოლოდ 1441 წელს დაუბრუნდა სომეხთა საკათალიკოსო სომხეთს. მეფეებისა და კათალიკოსების გარეშე, უპატრონოდ დარჩენილი სომეხები ტოვებდნენ მამა-პაპათა კერებს, გარბოდნენ სამშობლოდან და უცხო ქვეყნებს ეხიზნებოდნენ. სომხეთიდან გაქცეული სომხების ადგილზე მაჰმადიანური მოსახლეობა მკვიდრდებოდა. ეს საქართველოსთვის სახიფათო იყო, რადგან მაჰმადიანები ბაზად გაიხდიდნენ სომხეთს და იქიდან დიდი ძალით შემოუტევდნენ ჩვენს ქვეყანას.

სომხეთზე უარესი მდგომარეობა იყო კავკასიის ალბანეთში. დღეს ხომ არსებობს სომეხი ერი და სამშობლოც აქვს ამიერკავკასიაში. ალბანელი ერი კავკასიაში აღარ არსებობს. ორიოდ სოფლის მცხოვრებნი კი თვლიან თავს კავკასიის ალბანელების შთამომავლებად, მაგრამ რომელი ქრისტიანული ქვეყანაა ამჟამად ქრისტიანი ალბანელების სამშობლო ამიერკავკასიაში? ქრისტიანული კავკასიის ალბანეთის მინა-წყალზე, ტერიტორიაზე დღეს ხომ მაჰმადიანური ამიერკავკასიის აზერბაიჯანია (არსებობს ირანის აზერბაიჯანიც) წამოჭიმული. ძველი ცნობის მიხედვით, კავკასიის ალბანეთში ოცდაექვსი ტომი ცხოვრობდა. გაძნელებულა ამდენი ტომიდან ერთი ერის ჩამოყალიბება. ამ და სხვა მიზეზების გამოც ალბანელი ერის წარმოქმნის პროცესი თანდათან შეფერხდა და შეწყდა. ამიერკავკასიელი ქრისტიანი ალბანელების გადაშენებას ცდილობდა ჯერ კიდევ სასანიდური, მაზდეანური სპარსეთი, ხოლო მეშვიდე საუკუნიდან ამ მხრივ აქტიურობდა ისლამური, მაჰმადიანური სამყარო, რომელმაც მიაღწია კიდევ მიზანს.

საქართველოსთვის მიუღებელი იყო კავკასიის ალბანეთის გამაჰმადიანებაც. გაერთიანებული, გაძლიერებული საქართველო მეთერთმეტე საუკუნიდან ცდილობდა ალბანეთი გამოეგლიჯა ისლამური სამყაროს კლანჭებიდან, მაგრამ მეთხუთმეტე საუკუნიდან საქართველოს ძალიან გაუჭირდა მაჰმადიანური ურდოების შემოტევების მოგერიება და ალბანეთის დაცვა

თანდათან შეუძლებელი გახდა ჩვენი წინაპრებისთვის. ამას შედეგად მოჰყვა ალბანეთის საბოლოოდ გამაჰმადიანება და გააზერბაიჯანელება ანუ გათათრება.

საქართველოს საერო ხელისუფლება და ქართული ეკლესიის წინამძღვრები თუ უფრო ადრეც არა, ვახტანგ გორგასლის მეფობის დროიდან მაინც ცდილობდნენ ქრისტიანობის გავრცელებას წარმართულ ჩრდილო კავკასიაში. ეს პროცესი საუკუნეების განმავლობაში გრძელდებოდა. ჩრდილო კავკასიაში უამრავი ტომი ცხოვრობდა. ტომთა და ენების სიმრავლით განსაკუთრებით გამოირჩეოდა დაღესტანი, თუმცა ამ მხრივ ჩრდილო კავკასიის სხვა მხარეებიც მრავალფეროვანი იყვნენ. ჩრდილო კავკასიაში, საზოგადოდ, მეომარი ტომები ცხოვრობდნენ, ისინი ხშირად ებრძოდნენ ერთმანეთს და ნადავლის საშოვნელად საქართველოშიც ლაშქრობდნენ. ეს გარემოება ხელს უშლიდა საქართველოს მიერ წარმართულ ჩრდილო კავკასიაში ქრისტიანობის გავრცელების საქმეს. ისეთ ვითარებაში, როდესაც მაღალმთიან ჩრდილო კავკასიაში რომელიმე ორი წარმართი ტომი სამკედრო-სასიცოცხლოდ ეომებოდნენ ერთმანეთს, ძნელი იყო მათი მორჯულება, გაქრისტიანება. მიუხედავად ამისა, საქართველო, ქართული ეკლესია საუკუნეების განმავლობაში ცდილობდნენ ქრისტიანობის გავრცელებას ჩრდილო კავკასიაში. ხდებოდა ისეც, რომ ჩრდილო კავკასიის ესა თუ ის ტომი გაქრისტიანებიდან გარკვეული ხნის შემდეგ უბრუნდებოდა წარმართულ სარწმუნოებას და საქართველოს უნდა ეზრუნა აღნიშნული ტომის კვლავ გასაქრისტიანებლად. კავკასია მტერმრავალი რეგიონი იყო, მტრების მოსაგერიებლად საჭირო იყო კავკასიელებს ერთიანი საომარი ფრონტი შეექმნათ. ამ მიზნის მისაღწევად სასურველი იყო კავკასიის პოლიტიკური გაერთიანება. ამისათვის კი იმდროინდელ პირობებში, შუა საუკუნეებში აუცილებელი ხდებოდა მთელ კავკასიას ერთი სარწმუნოება ჰქონოდა. რომელი უნდა ყოფილიყო ეს სარწმუნოება? უპირატესობა ქრისტიანობას უნდა მინიჭებოდა იმის გამო, რომ კავკასიის უმთავრეს, წამყვან ქვეყნებში, საქართველოში, სომხეთსა და ალბანეთში მეოთხე საუკუნეში ქრისტიანო-

ბა სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა.

საქართველო რომ ძალიან დიდხანს, მეცამეტე საუკუნეშიც, მონღოლთა ბატონობის ხანაშიც კი ცდილობდა ქრისტიანობის დამკვიდრებას ჩრდილო კავკასიაში, ამ მხრივ ყურადღებას იპყრობს ქართველთა წმინდა წიგნის, „ქართლის ცხოვრების“ ერთი ცნობაც: „... ამათვე ჟამთა ბრწყინვიდა პიმენ სალოსი, რომელი გარესჯით წარმოვიდა და დაემკვიდრა ბელაქანს, ქუაბსა რასმე, რომელმან ნათესავი ლექთა წარმართობისაგან მოაქცივნა, რომელნი ჰგიან სარწმუნოებასა ქრისტესა“. ჩრდილო კავკასიაში ჩვენი წინაპრები ქრისტიანობას ხომ მეხუთე საუკუნიდან მაინც ავრცელებდნენ; იქ თუ სადმე შემორჩა წარმართობა, ოქროს ხანის საქართველომ, დავით აღმაშენებლის, მისი მემკვიდრეების, მეტადრე თამარის მეფობის ჟამს მთელ ჩრდილო კავკასიაში გააქრისტიანა შემორჩენილი წარმართები. მაგრამ ჯალალედინის მაჰმადიანი ურდოებისა და იმ დროს ველური მონღოლების შემოსევებმა საქართველოს ოქროს ხანა რომ დაამხეს, ჩვენი ქვეყანა დაასუსტეს, ჩრდილო კავკასიაში წარმართული ძალები გააქტიურებულან და იქ ქრისტიანობა შეუვიწროვებიათ. ამ მხრივ განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობა შექმნილა ლეკების ქვეყანაში, დაღესტანში. პიმენ გარეჯელმა იღვანა, რათა აღედგინა ქრისტიანობა დაღესტანში და განახორციელა კიდეც ეს დიდი საქმე. ასეთ მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა დავით გარეჯის მონასტერი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიაში. დაღეს კი ქრისტიანობის ამ დიდი კერის მიტაცებას მაჰმადიანური აზერბაიჯანი ცდილობს. აზერბაიჯანმა არ იკმარა, რომ თურქეთისა და რუსეთის იმპერიების დახმარებით მიიტაცა მრავალტანჯული ქართული მხარე საინგილო (ჰერეთი), იგივე „ქართლის ცხოვრებიდან“ მოტანილ ამონარიდში მოხსენიებული ბელაქანი და უფრო მეტი ქართული მიწა-წყლის, მათ შორის დავით გარეჯის დაპყრობაც დაისახა მიზნად. აზერბაიჯანული წრეები იმასაც ამბობენ, თბილისიც საქართველოს ან სომხეთს კი არა, აზერბაიჯანს უნდა ეკუთვნოდესო. ქართველი ერი თუ არ გამოფხიზლდა, ქართველებში თუ არ გაძლიერდა ეროვნული სულისკვეთება, შესაძლოა ისეც მოხდეს, რომ სომხები და აზერბაიჯანელები ერთმანეთს ეომონ არა მარტო ყარაბაღის-

ვის, არამედ იმისთვისაც, თუ რომელი მათგანი დაიპყრობს თბილისსა და მთელ საქართველოს. ამ მხრივ აზერბაიჯანს მხარს დაუჭერენ თურქეთის იმპერია (თავისი ინტერესების შესაბამისად) და მაჰმადიანური წრეები, ხოლო სომხეთს დახმარებას არ მოაკლებს რუსეთის იმპერია, რამეთუ დარწმუნებულია, რომ სომხეთი იქნება რუსეთის საყრდენი ბაზა ამიერკავკასიაში.

ქრისტიანობის პოზიციები ალბანეთსა და ჩრდილო კავკასიაში მეთხოუმეტე საუკუნიდან ძლიერ შესუსტდა. იგივე ასწლეულში საქართველოსაც გაუჭირდა მაჰმადიანურ სამყაროსთან განუწყვეტელი ომები და ურიცხვი მტრების საშინელი გამანადგურებელი შემოტევების, შემოსევების შედეგად ერთიანი, სრულიად საქართველო ცალკეულ სამეფო-სამთავროებად დაიშალა. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ დანაწევრებულ საქართველოში ჩაკვდა ჩვენი ქვეყნის კვლავ გაერთიანების იდეა. არა, არ ჩამკვდარა. სხვას რომ თავი დავანებოთ, მთელ საქართველოში აღმერთებდნენ, თაყვანს სცემდნენ თამარ მეფეს, დავით აღმაშენებელს, შოთა რუსთაველს. ქართველი ერის ეს საამაყო შვილები ხომ ერთიანი, ძლიერი, ოქროს ხანის საქართველოს სიმბოლოები იყვნენ და მათი გაღმერთება უბიძგებდა ქართველ პატრიოტებს, მამულიშვილებს, კვლავ თავდაუზოგავად, თავგანწირვით ებრძოლათ საქართველოს ხელახლა გასაერთიანებლად, გასაძლიერებლად, ახალი ოქროს ხანის შესაქმნელად.

საქართველო დაინტერესებული იყო, რომ კავკასიაში ქართველი ქრისტიანების გარდა სხვა ეროვნების ქრისტიანებსაც ეცხოვრათ. ამით ხაზი გაესმებოდა იმას, რომ ადრე, იგივე მაჰმადიანობის გაჩენამდე, წარმოშობამდე კავკასია ქრისტიანული რეგიონი იყო. მართალია, ჩრდილო კავკასიაში არსებობდნენ წარმართებიც, მაგრამ ისინიც გაქრისტიანების გზაზე იდგნენ. მეთხოუმეტე საუკუნიდან კი ისეთი ვითარება შეიქმნა, რომ კავკასიაში ქრისტიანები თითქმის მხოლოდ ქართველები და სომხები იყვნენ. სხვა ეროვნების ქრისტიანები თითო-ოროულად თუ იქნებოდნენ. ქართველებსა და სომხებს შორის დაპირისპირებამ უძველეს დროსვე იჩინა თავი. სომხებმა იმთავითვე აიკვირეს, რომ მათ უნდა შეექმნათ დიდი სომხეთი, რომელიც თუ მეტს ვერ შეძლებდა, მთელი კავკასია მაინც უნდა დაეპყრო.

უძველეს დროს სატრანსპორტო საშუალებები განუვითარებელი იყო. გადაადგილება ხდებოდა ურმით, ეტლით, ცხენით, ვირით, ჯორით. ასეთ პირობებში დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა იმას, რომ კავკასიის გეოგრაფიულ ცენტრს საქართველო (მეტადრე, ჩვენი ქვეყნის აღმოსავლეთი ნაწილი) წარმოადგენდა. კავკასიის ცენტრში მდებარეობდნენ ქართველთა დედაქალაქი მცხეთა და თბილისი და არა სომეხთა დედაქალაქები, არტაშატი ან ტიგრანაკერტი. სომეხებმა დაასკვნეს, რომ კავკასიაში გასაბატონებლად მათთვის აუცილებელი იყო პირველ რიგში დაეპყროთ კავკასიის ცენტრი საქართველო. რა თქმა უნდა, ქართველ ერს არ სურდა სომეხეთის ყმა გამხდარიყო, სომეხებიც თავისას არ იშლიდნენ და ასეთ ვითარებაში ხდებოდა ომები ქართველებსა და სომეხებს შორის. უფრო ძველ ეპოქებზე გადაჭრით რაიმეს თქმა ძნელია, მაგრამ უეჭველია, რომ ოცდაორი საუკუნის წინ სომეხთა მეფეებმა, მათმა ჯარებმა შემოუტყეს საქართველოს და გაჩაღდა ომები ქართველებსა და სომეხებს შორის. საქართველო სომეხებს ეომა სომეხური სახელმწიფოებრიობის დაცემის, მოსპობის ხანებშიც, მეთერთმეტე საუკუნეში. იმ დროს საქართველოსაც და სომეხთსაც უტყვედნენ, ამიერკავკასიის ამ ქვეყნების დაპყრობას ცდილობდნენ ბიზანტიის იმპერია და ველური თურქ-სელჩუკები. ასეთ ვითარებაში შეიძლებოდა ქართველებს და სომეხებს ერთმანეთში ეომათ? მათ საერთო ფრონტი უნდა შეექმნათ ფრიად საშიში დამპყრობლების წინააღმდეგ საბრძოლველად. მაგრამ სომეხებმა დაინახეს, რომ მეთერთმეტე საუკუნეში საქართველო ძლიერდებოდა, ხოლო სომეხეთი სუსტდებოდა, კავკასიაში უმთავრესი, წამყვანი სახელმწიფო საქართველო ხდებოდა და არა სომეხეთი. ეს სომეხებისთვის მიუღებელი იყო, რამეთუ მათ აკვიატებული ჰქონდათ, რომ კავკასიაში უპირველესი სახელმწიფო თუ იქნებოდა საქართველო და არა სომეხეთი, ამით ისტორიის სამართლიანობა, კანონზომიერება ირღვეოდა.

მეათე საუკუნის ბოლოს და მეთერთმეტე ასწლეულის დასაწყისში, ბაგრატ მესამის მეფობის ჟამს ქართული სამეფო-სამთავროები გაერთიანდნენ და ასე შეიქმნა, ჩამოყალიბდა ერთობლივი, სრულიად საქართველო. რაც შეეხება სომეხთს, ის

ამ ხანებში დაშლილი, დაქუცმაცებული იყო.სომხეთის დასუსტების მიზეზი საუკუნეების სიღრმეშია საძიებელი. ქართველთა ძლიერი, გოლიათი მეფე, ვახტანგ გორგასალი, როგორც ცნობილია, მეხუთე საუკუნის მეორე ნახევარში მოღვაწეობდა. უფრო ადრე, სახელდობრ, 428 წელს სპარსეთის იმპერიამ სომხეთში მეფობა მოსპო, რაც სომხური სახელმწიფოს გაუქმებას, დაცემას მოასწავებდა. ამით დიდი სომხეთის შექმნის სომხური ოცნებაც იფუშებოდა. მაგრამ სომხები გულხელდაკრეფილ მდგომარეობაში ყოფნას ვერ ეგუებოდნენ. მათ დაასკვნეს: თუ ახლანდელ ვითარებაში დიდ სომხეთს ვერ შევქმნით, ყველანაირი საშუალების გამოყენებით უნდა ჩამოვაყალიბოთ დიდი სომხური ეკლესია, რაც გახდება იმის საფუძველი, რომ მომავალში მაინც წარმოიშვასო დიდი სომხეთი. დიდ სომხურ ეკლესიაზე მეოცნებენი მიზნად ისახავდნენ, რომ სომხურ ეკლესიას დაემორჩილებინა ქართული და ალბანური ეკლესიები. სომხური სამღვდელოების აზრით, ქართველებს თავიანთ დედაენაზე კი არ უნდა ეთქვათ – უფალო შემიწყალე, არამედ სომხურად – ტერ ოლორმეა. ერთი სიტყვით, სომხური ეკლესიის საჭეთმპყრობლებმა განიზრახეს ქართველების, აგრეთვე ალბანელების გასომხება. ქართველებს მეხუთე საუკუნეში რომ ჰყავდათ სახელოვანი, დიდი მეფე, ვახტანგ გორგასალი, მეექვსე ასწლეულში გასომხდებოდნენ? თუ ამგვარი საკითხები წამოიჭრებოდა, ქართველები მიიჩნევდნენ, რომ, პირიქით, სომხები უნდა გაქართველებულიყვნენ. სომხურმა სამღვდელოებამაც მშვენივრად იცოდა, რომ ქართველების გასომხება ძალიან ძნელი, ურთულესი საქმე იქნებოდა. ამის გამო სომხეთის ეკლესიის საჭეთმპყრობლებმა გადაწყვიტეს, რომ მოეპოვებინათ სპარსეთის იმპერიის ხელისუფლების მხარდაჭერა და ამ გზით შედგომოდნენ ქართველთა გასომხებას. სპარსეთისა და ბიზანტიის იმპერიებს შორის სასტიკი დაპირისპირება, ინტერესთა შეუთავსებლობა არსებობდა, რის გამოც ისინი ხშირად ეომებოდნენ ერთმანეთს. ქრისტიანულ ბიზანტიაში დიოფიზიტობამ (გვიანდელი ტერმინით რომ ვთქვათ, მართლმადიდებლობამ) გაიმარჯვა. ბიზანტიისა და სპარსეთის იმპერიები ცდილობდნენ, კავკასია, კერძოდ, საქართველო, სომხეთი და ალბანეთი

თავიანთი გავლენის ქვეშ მოექციათ. ბიზანტიის ხელისუფლებას მიაჩნდა, რომ მისი მიზნის მისაღწევად აუცილებელი იყო, ამიერკავკასიის ქრისტიანული ქვეყნები დიოფიზიტური ყოფილიყვნენ. მაზდეანური სპარსეთის მმართველი წრეები დარწმუნდნენ, რომ ამიერკავკასიაში ქრისტიანობას ვერ მოსპობდნენ, ვერ აღმოფხვრიდნენ. ვინაიდან მონოფიზიტები და დიოფიზიტები ერთმანეთს ებრძოდნენ, სპარსეთის იმპერიის ხელისუფლებამ გადაწყვიტა, ყველაფერი ელონა, რათა საქართველოში, სომხეთსა და ალბანეთში ქრისტიანობის მონოფიზიტური მიმდინარეობა ყოფილიყო გავრცელებული. ასეთ შემთხვევაში ამიერკავკასიის ქრისტიანული ქვეყნები ბიზანტიის იმპერიის გავლენის ქვეშ ვერ მოექცეოდნენ და სპარსეთს გაუადვილდებოდა თავისი პოზიციების გაძლიერება საქართველოში, სომხეთსა და ალბანეთში.

სომხების საოცნებო, ეგრეთწოდებული დიდი სომხური ეკლესია დაყვა სპარსეთის იმპერიის ნება-სურვილს და გახდა მონოფიზიტური (გვიანდელი ტერმინით – გრიგორიანული). ქართულმა ეკლესიამ არ მიიღო სპარსეთის მოთხოვნა და დიოფიზიტური (მართლმადიდებლური) მიმდინარეობა გაითავისა, შეისისხლხორცა. რაკი სომხური ეკლესიის წინამძღვრები სპარსეთის იმპერიის დახმარებით ცდილობდნენ ქართველთა გასომხებას (სპარსეთის ხელისუფლებას ერჩივნა დიოფიზიტური საქართველოს ადგილზე გასომხებული საქართველო გაჩენილიყო), სომხეთის სამღვდელოებამ დაიწყო იმის ქადაგებაც, რომ სომხებს სპარსეთისთვის წინააღმდეგობა არ უნდა გაენიათ, არ უნდა აჯანყებოდნენ მას. სომხური ეკლესიის მამები მიიჩნევდნენ, რომ სომხები უნდა შეგუებოდნენ სპარსეთის მონობას, ოღონდაც კი მიეღწიათ ქართველებისა და ალბანელების გასომხებისთვის. ამ გეგმის მიხედვით ქართველები მონების (სომხების) მონები უნდა გამხდარიყვნენ. რა თქმა უნდა, ქართველი ერი საერთოდ არ აპირებდა სომხური ეკლესიის ყმა ყოფილიყო და, მით უმეტეს, წარმოუდგენელი იყო ქართველები სპარსეთის მონებად ქცეული სომხების მონები შექმნილიყვნენ. სომხურმა ეკლესიამ მეექვსე საუკუნეში და მომდევნო ასწლეულებში ვერ მიაღწია ქართველთა გასომხებას, დამონებას (გავიხსენოთ ქა-

რთველთა კათალიკოსი კირიონ პირველი, რომელიც არაფერს უთმობდა სპარსეთისგან ზურგგამაგრებულ სომხებს), მაგრამ თავის მრევლს რომ უქადაგებდა, სპარსეთს ვემონოთო, ამით ის კი მოიმკო, რომ სომხებმა თანდათან დაკარგეს ბრძოლის უნარი. ამიტომაც მეთერთმეტე საუკუნეში სომხეთში მოისპო სომხური სახელმწიფოებრიობა, პირისაგან მიწის აღიგავნენ სომეხთა სამეფოები.

მეშვიდე საუკუნის პირველ ნახევარში, როგორც ცნობილია, წარმოიშვა ახალი მსოფლიო რელიგია, მაჰმადიანობა და იმდროინდელ სამყაროს მოველინა მაჰმადიანობით, მუჰამედის მოძღვრებით შთაგონებული, გაძლიერებული დიდი დამპყრობელი, არაბთა სახალიფო. არაბები მრავალი საუკუნის განმავლობაში ესპანეთშიც კი ბატონობდნენ, მათ დაამხეს მაზდეანური სპარსეთის იმპერიაც, ის გაამაჰმადიანეს კიდეც და, ცხადია, ამიერკავკასიის დაპყრობაც შეძლეს. ხშირად ეომებოდნენ ერთმანეთს არაბთა სახალიფო და ბიზანტიის იმპერიებიც. არაბებმა შეავიწროვეს ბიზანტიელებიც, მაგრამ ბიზანტიის დედაქალაქის, კონსტანტინოპოლის აღება, დაპყრობა ვერ მოახერხეს. ბიზანტიელები მედგარ წინააღმდეგობას უწევდნენ არაბებს. ამასთანავე, ქრისტიანული ბიზანტიის იმპერია კვლავინდებურად ცდილობდა თავის გავლენის ქვეშ მოექცია ამიერკავკასია, კერძოდ, საქართველო. არაბთა სახალიფო სარგებლობდა იმით, რომ მონოფიზიტური სომხეთის ეკლესია უპირისპირდებოდა დიოფიზიტურ (მართლმადიდებლურ) ბიზანტიას და ცდილობდა სომხური ეკლესია თავის მოკავშირედ ექცია ბიზანტიისა და საერთოდ მართლმადიდებლების, კერძოდ, საქართველოს წინააღმდეგ ბრძოლაში. სომხური ეკლესიის თავგაცები, მამამთავრები ამიერკავკასიაში არაბთა ბატონობის, არაბობის ხანაშიც აპირებდნენ ქართული და ალბანური ეკლესიების დამორჩილებას, დაქვემდებარებას, ქართველებისა და ალბანელების გასომხებას. სომხები მიიჩნევდნენ, რომ თუ მათ მფარველობას გაუწევდა დამპყრობელი არაბთა სახალიფო, სომხური ეკლესია წარმატებას მიაღწევდა ქართველთა და ალბანელთა გასომხების საქმეში. არაბები სომხურ ეკლესიას ჩაიხუტებდნენ, დაეხმარებოდნენ იმ შემთხვევაში, თუ სომხეთის სამღვდელთა, შე-

ქმნილ პოლიტიკურ ვითარებაში, ამ ჯერზე იმას უქადაგებდა თავის მრევლს, რომ სომხები არ უნდა აჯანყებოდნენ არაბთა სახალიფოს, მონური მორჩილება უნდა ეკისრათ დამპყრობელი არაბების მიმართ. სომხური ეკლესიის თავკაცებმა იკისრეს ამგვარი ქადაგება, მაგრამ ამას ქართველების გასომხება არ მოჰყოლია შედეგად. ქართველი ერი თავდაუზოგავად, თავგანწირვით ებრძოდა ყოველი ჯურის დამპყრობლებს, სპარსეთის იმპერია იქნებოდა ეს, არაბთა სახალიფო თუ მათგან ზურგგამაგრებული სომხური ეკლესია. სომხეთში სომხური სახელმწიფოს არარსებობის პირობებში სომხეთის სამღვდელოებას დიდი გავლენა ჰქონდა თავის მრევლზე. არაბთა სახალიფოს ბატონობის, არაბობის ჟამსაც სომხური ეკლესიის თავკაცები, მამამთავრები რომ მოუწოდებდნენ, უქადაგებდნენ თავიანთ მრევლს, მონური მორჩილება გამოეჩინათ დამპყრობელი არაბების მიმართაც, ეს იწვევდა სომხების ბრძოლისუნარიანობის შემდგომ დასუსტებას.

მოხდა ისე, რომ სომხეთში მეცხრე საუკუნის ბოლოს აღდგენილ იქნა 428 წელს დაცემული, გაუქმებული სომხური სახელმწიფო, სამეფო, მაგრამ მალე ერთიანი სომხეთი ცალკეულ სამეფო-სამთავროებად დაიშალა. ეს სამეფოები მეთერთმეტე საუკუნეში რომ დაეცნენ, მოისპვნენ, ამისი ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი, ისევ და ისევ არაბთა ბატონობის დროსაც სომეხთა ბრძოლის უნარის შემდგომი დასუსტება იყო.

ქართველმა ერმა შეინარჩუნა მისთვის დამახასიათებელი დიდი ბრძოლისუნარიანობა, რის წყალობითაც შეძლო ეომა დამპყრობლების, ბიზანტიის იმპერიისა და ველური თურქ-სელჩუკების წინააღმდეგ. ქართველების ეგრეთწოდებულმა ერთმორწმუნე ბიზანტიამ ვერ შეძლო საქართველოს დაპყრობა, მონოფიზიტური სომხეთი კი ადვილად ჩაყლაპა, დაიპყრო. ბიზანტიის მმართველი წრეები დარწმუნებული იყვნენ, რომ ყოველი, ნებისმიერი ადამიანის მოსყიდვა შეიძლება; მით უმეტეს, ამის იმედი ჰქონდათ ბიზანტიელებს, თუ ერთმორწმუნეობის, მართლმადიდებლობის ნილაბს მოირგებდნენ და ნილაბაფარებულნი ეცდებოდნენ ქართველების მოსყიდვას, ამათ შორის თავიანთი აგენტების გაჩენას. მაგრამ ბიზანტიის

ხელისუფლებამ მხოლოდ თითო-ორიოლა ქართველის გადაბირება შეძლო. ქართველები, ერი და ბერი წინ აღუდგნენ ბიზანტიის იმპერიის აგრესიას, საყოველთაო-სახალხო ბრძოლა აუტეხეს ცრურთმორწმუნე დამპყრობელს და ამის წყალობით დაიცვეს, შეინარჩუნეს ქართული სახელმწიფო, საქართველოს სამეფო. ბიზანტიელები სომხებს არა მარტო სახელმწიფოს, სამეფოებს უსპობდნენ, არამედ მათ სარწმუნოებასაც აცვლეწინებდნენ, მონოფიზიტობის ნაცვლად დიოფიზიტობას აღებინებდნენ. სომხებისთვის მეთერთმეტე საუკუნეში უკვე შესისხლხორცე-ბულ მონოფიზიტობაზე უარის თქმა მეტად მტკივნეული იყო, მიუხედავად ამისა, ბიზანტიის იმპერიის ხელისუფლებამ მოახერხა თავისი აგენტების ჩათესვა სომეხთა შორის და ადვილად დაიპყრო მთელი, ეგრეთწოდებული დიდი სომხეთი. სომხების ბრძოლის უნარი შესუსტებული რომ არ ყოფილიყო ისინიც ქართველებივით თუ იომებდნენ დამპყრობელი ბიზანტიის წინააღმდეგ, სომხური სახელმწიფოებრიობის შენარჩუნება შესაძლებელი იქნებოდა.

მეთერთმეტე საუკუნის შუა ხანებიდან ამიერკავკასიის ქვეყნებს თავს დაატყდათ ველურ თურქ-სელჩუკთა შემოსევები. სომხებმა ამ ახალ დამპყრობელსაც ვერ გაუწიეს წინააღმდეგობა და სომხეთს დაემუქრა საფრთხე, რომ ის მაჰმადიანურ ქვეყნად გადაიქცეოდა. ამგვარი საშიშროება რეალური იყო იმის გამოც, რომ სომხები გარბოდნენ საკუთარი სამშობლოდან და მათ მიტოვებულ კერაზე მაჰმადიანები მკვიდრდებოდნენ. ქართველ ერსაც უჭირდა ველურ თურქ-სელჩუკთა ურდოების მოგერიება, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, თავგანწირვით ებრძოდა ახალ დამპყრობელსაც. რაც შეეხება საქართველოს უდიდეს, სასწაულთმოქმედ მეფე დავით აღმაშენებელს, მან და მისმა ჯარებმა მუსრი გაავლეს თურქ-სელჯუკებს, განმინდეს საქართველო ამ ახალი დამპყრობლის ბრბოებისგან, ურდოებისგან. დაინახეს რა უპატრონოდ დარჩენილმა სომხებმა (სომხეთში იმ დროს აღარც მეფე არსებობდა და აღარც კათალიკოსი) დავით აღმაშენებლის ძლევამოსილება, უძლეველობა, მოციქულები აახლეს, საქართველოდან ხომ განდევნე კაციჭამია, ადამიანის სისხლის მწოველი, სისხლისმსმელი დამპყრობლები, ახლა სომხ-

ეთსაც უშველეთ. მეფეთა მეფე დავითი მიიჩნევდა, რომ საქართველოს მშვიდობა არ ელირებოდა, თუ სომხეთი და ალბანეთიც არ გაიწმინდებოდნენ თურქ-სელჩუკთაგან. თუ სომხეთსა და ალბანეთს თურქ-სელჩუკები ბაზად, საყრდენად გაიხდიდნენ, იქიდან მოსვენებას არ მისცემდნენ საქართველოს, ხშირად შემოუტევენ ჩვენს ქვეყანას. ამიტომაც დავით აღმაშენებელმა საქართველო განავრცო ნიკოფსიიდან დარუბანდამდე. ისე სომხებს რომ მიეუბრუნდეთ, რაკი მათ ბრძოლის უნარი აღარ ჰქონდათ და თავიანთ სამშობლოს ვერ იცავდნენ, სხვა გზა არ იყო, სომხეთი უნდა შეერთებოდა საქართველოს და ქართველ ერს უნდა დაეცვა სომეხთა ქვეყანა. ასე გახდა დიდი სომხეთი საქართველოს საპატრონო, რაც იმას ნიშნავდა, რომ წარმოიქმნა საქართველოს სომხეთი.

ქართველი ერი სომხეთის დასაცავად სისხლს ღვრიდა და ამ ქვეყანაში საქართველოს სამეფოს, ქართული სახელმწიფოს პოზიციები ძლიერდებოდა, განმტკიცებას განაგრძობდა მეთორმეტე საუკუნესა და მეცამეტე ასწლეულის პირველ მეოთხედში. ჯალალედინის მაჰმადიანური ურდოებისა და იმ დროს ველური მონღოლების შემოსევებმა საქართველო, მართალია, დაასუსტეს, მაგრამ მონღოლთა ბატონობის ხანაშიც სომხეთი კვლავ საქართველოს შემადგენლობაში რჩებოდა. მეოთხემეტე საუკუნის პირველ ნახევარში, გიორგი ბრწყინვალის მეფობის ჟამს ერთ-ერთი სომეხი მწიგნობარი, ტერტერ ერევანცი (ერევნელი) თავის მშობლიურ ერევანს საქართველოს ქალაქად აცხადებს. აშკარაა, რომ სომხეთი საქართველოს ორგანული ნაწილი გამხდარა გიორგი ბრწყინვალის მეფობის დროსაც. მეოთხემეტე საუკუნის ბოლოს საქართველოს დიდი უბედურება დაატყდა თავს თემურ ლენგის შემოსევების სახით. კაციჭამია თემურ ლენგმა მიზნად დაისახა, ქართველი ერი ან გაემაჰმადიანებინა, ან ძირფესვიანად ამოეგდო და მოესპო. ქართველებმა შეძლეს თავის დაცვა, ქრისტიანებადაც დარჩნენ, მაგრამ ქართველთა სისხლს მოწყურებულმა თემურ ლენგმა იმას მაინც მიაღწია, რომ ნანგრევებად აქცია საქართველო. თემურ ლენგის შემოსევების შემდეგაც შავბედობა, ათასი საშინელება თან სდევდა ქართველ ერს. ასეთ ვითარებაში საქართველოს

აღარ ეღირსა მეორე დავით აღმაშენებელი, კიდევ ერთი თამარ მეფე, ახალი შოთა რუსთაველი, (საყურადღებოა, რომ გენიოსი შოთა რუსთაველი მეომარიც იყო), მაგრამ ქართველები განუწყვეტლივ აგრძელებდნენ თავგანწირულ ბრძოლას სამშობლოსა და კავკასიაში ქრისტიანობის გადასარჩენად. მართალია, სომხეთი აღარ დარჩენილა სამეფო-სამთავროებად დაშლილი საქართველოს შემადგენლობაში, მაგრამ ქართველი მეფეები მეთხუთმეტე-მეთვრამეტე საუკუნეებშიც მფარველობდნენ სომხებს, იხიზნავდნენ მათ საქართველოში. მტრებისგან დევნილი ის სომხები, რომლებიც ქრისტიანული სომხეთის მკვდრეთით აღდგომაზე ოცნებობდნენ, ამჯობინებდნენ საქართველოს შემოხიზნოდნენ და არ გაქცეულიყვნენ, არ გადახვეწილიყვნენ შორეულ ქვეყნებში. სომხები იმ დროს ბრძოლას, ომებს გადაჩვეულნი იყვნენ, მეომრებად არ ვარგოდნენ. სამაგიეროდ, მათი გამოყენება შეიძლებოდა ვაჭრობაში. ქართველ მეფეებს ჰქონდათ იმედი, რომ საქართველო კვლავ გაძლიერდებოდა, გაერთიანდებოდა და მთელ კავკასიას, კერძოდ, სომხეთსაც ძველებურად უპატრონებდა, რითაც ქრისტიანობის გადარჩენაც შესაძლებელი გახდებოდა კავკასიაში. საქართველოს ხელისუფლება სომხეთის მკვდრეთით აღსადგენად გამოიყენებდა ჩვენს ქვეყანაში შემოხიზნულ სომხებსაც, დააბრუნებდა მათ სომხეთში.

ქართველ მეფეებს საქართველოში შემოხიზნული სომხები ხომ უნდა დაესაქმებინათ. ვინაიდან სომხებს ვაჭრობის უნარი ჰქონდათ, ქართველმა ხელისუფლებმაც ისინი ალებ-მიცემობის საქმეში ჩააბეს. ქართველი ერი იძულებული იყო განუწყვეტლივ ეომა ურიცხვი მტრების მოსაგერიებლად. ამის გამო საქართველოში ბავშვებს აკვნიდანვე მეომრებად ზრდიდნენ და ვაჭრობას ვაჟკაცის საქმედ არ მიიჩნევდნენ. ისიც უნდა ითქვას, რომ მეთვრამეტე საუკუნეში გაჩენილა აზრი, საქართველოს ვაჭრობა ძირითადად ქართველების ხელთ უნდა მოექცესო. მაგრამ რუსეთის ხელისუფლებამ ეს აზრი ჩანასახშივე მოსპო, როდესაც 1801 წელს დაიპყრო ქართლ-კახეთის სამეფო. რუსეთს არ ანუობდა ქართველებს ვაჭრობიდან შემოსავალი ჰქონოდათ, რადგან მიიჩნევდა, რომ თუ ქართველი ერი არ გაღატაკდებოდა, არ დაიმშოდა, ქართული სახელმწიფოს, სამეფოს აღსადგენად

მეტი შემართებით იბრძოლებდა, ხშირ-ხშირად აუჯანყდებოდა რუსეთის ხელისუფლებას.

მიუვრუნდეთ ისევ მეთხოველ-მეთვრამეტე საუკუნეებში საქართველოს ვაჭრობაში სომხების დასაქმების საკითხს. ქართველ ხელისუფლებს შეეძლოთ ვაჭრობაში ჩაებათ ქართველი ებრაელებიც და კათოლიკე ქართველებიც (ესენი არ თაკილობდნენ ვაჭრის ხელობას), მაგრამ მათთან შედარებით უპირატესობას სომხებს ანიჭებდნენ. ამის მთავარი მიზეზი ის იყო, რომ საქართველოს ხელისუფლებას სურდა მკვდრეთით აღმდგარიყო ქრისტიანული სომხეთი. ამ საქმეში კი მნიშვნელოვანი როლი საქართველოს სომეხ ვაჭრებსაც უნდა შეესრულებინათ. სხვა რომ არა იყოს რა, ჩვენს ქვეყანაში დასაქმებულ სომეხ ვაჭრებს ურთიერთობა ჰქონდათ სხვადასხვა ქვეყნებში მცხოვრებ სომეხ ვაჭრებთან და აცნობებდნენ მათ, რომ ქრისტიანული სომხეთის მკვდრეთით აღდგენის საქმეში საქართველოს სახელმწიფოს დიდი როლი ენიჭებოდა. ასეთ ვითარებაში ქართველთა მეფეები სომხებს ასახლებდნენ თბილისშიც, რადგან საქართველოში მთავარ სავაჭრო ქალაქს თბილისი წარმოადგენდა. მაგრამ თბილისი ქართველი მეფეების სატახტო ქალაქი, ქართველთა დედაქალაქი იყო. იმ საუკუნეებში საქართველოში, ისევე, როგორც რუსეთში და სხვაგანაც ბატონყმობა არსებობდა. საქართველოში, კერძოდ, თბილისში მცხოვრები სომხებიც ქართული საზოგადოების ზედა ფენების, ქართველი მეფეებისა და სხვა წარჩინებულების ყმები იყვნენ. რა თქმა უნდა, ყმა სომხები ვერ გაბედავდნენ იმის თქმას, რომ თბილისი სომხური ქალაქი უნდა გახდესო. თბილისის ბედს განაგებდნენ ქართველ მეფეთა სამეფო კარი, ქართული ეკლესია და მათ მიერ დანიშნული მოხელეები. სომხები თბილისის მიტაცებაზე პრეტენიას აცხადებდნენ მხოლოდ მეცხრამეტე საუკუნესა და მეოცე ასწლეულის დასაწყისში, როდესაც რუსეთის იმპერიამ დაიპყრო რა საქართველო, ჩვენს ქვეყანაში საყრდენად გაიხადა სომხები. რუსებმა და საქართველოში დასახლებულმა სომხებმა შექმნეს ერთობლივი ფრონტი ქართველი ერის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ასეთ ვითარებაში სომხებმა ისიც მოინდომეს, რომ ქართველები გაესახლებინათ საქართველოს მრავალტანჯული დედაქალაქიდან, თბილისიდან.

სომხურმა წრეებმა ეს ვერ შეძლეს, მაგრამ იმას კი მიაღწიეს, რომ ქართველებმა შეიძულეს სომხები. ქართველთა შორის გაჩნდა ისეთი აზრიც, რომ საქართველოს ყველაზე დიდი მტერი სომხეთი და სომხებიაო. ეს, რა თქმა უნდა, სწორი არ არის. საქართველოს სომხებზე დიდი მტრები ჰყავდა ადრეც და ჰყავს დღესაც. მაგრამ სომხებმა შავი უმადურობა გამოიჩინეს ქართველი ერის მიმართ უფრო ადრეც და განსაკუთრებით მეცხრამეტე საუკუნესა და მეოცე ასწლეულის დასაწყისში. იმაზე მეტი უმადურობა რა უნდა იყოს, რომ 1918 წელს სომხეთმა და საქართველოში, კერძოდ, თბილისში შემოხიზნულმა სომხებმა ომი დაუწყეს ჩვენს ქვეყანას და თბილისიდან ქართველების გასახლებაც კი მოინდომეს. სომხების მიერ ქართველთა მიმართ გამოჩენილი უმადურობის, მათი ანტიქართული განწყობილების, პოზიციის გამო წარმოიშვა აზრი, რომ საქართველოს, ქართველი ერის ყველაზე დიდი მტერი სომხეთი და სომხებიაო.

წინამდებარე წიგნში შევეცდები ვაჩვენო, თუ რამ გამოიწვია სომხების მისვლა, დაცემა იმ დონემდე, იმ ზომამდე, რომ მათ გადაწყვიტეს ვახტანგ გორგასლის, დავით აღმაშენებლისა და სხვა დიდი ქართველების, საერთოდ, მრავალი საუკუნის განმავლობაში სომეხთა მფარველი, მრავალტანჯული ქართველი ერის დედაქალაქიდან, თბილისიდან ქართველები გაესახლებინათ.

ქართველებისა და სომხების ურთიერთობების მოკლე მიმოხილვა უძველესი დროიდან მეთვრამეტე საუკუნის ბოლომდე

ქრისტეს შობამდე მეორე საუკუნის დასაწყისამდე ქართველებისა და სომხების ურთიერთობის შესახებ საყურადღებო, სანდო მასალები, სამწუხაროდ, მეცნიერებას არ მოეპოვება. ქრისტეს შობის წინა ხანებში და ქრისტეს შობიდან პირველი საუკუნის, ანუ ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისში მცხოვრები, გამოჩენილი ბერძენი სწავლული, ღირსშესანიშნავი ნიგნის, „გეოგრაფიის“ ავტორი სტრაბონი (მის ნაშრომში ისტორიის საკითხებს დიდი ადგილი ეთმობა) იუწყება: „მოგვითხრობენ არმენიაზე, რომ პირველად ის პატარა ყოფილა, გაზრდილა არტაქსიასა და ზარიადრის მეშვეობით (ანუ ქრისტეს შობამდე მეორე საუკუნის დასაწყისში – ა. ა.), რომლებიც პირველად ანტიოქ დიდის (ალექსანდრე მაკედონელის ერთ-ერთი მემკვიდრის შთამომავალია ეს ანტიოქ დიდი – ა. ა.) სარდლები იყვნენ, ხოლო მერე, მისი დამარცხების (რომაელებმა დაამარცხეს ანტიოქ დიდი – ა. ა.) შემდეგ გამეფდნენ“. სომეხთა ხელისუფლებმა, არტაქსიამ (იგივე არტაშესმა) და ზარიადრმა გაზარდესო სომხეთი იმის ხარჯზე, რომ „მეზობელ ხალხებს ჩამოაჭრეს ნაწილები; მიდიელთაგან კასპიანე, ფავნიტი და ბასოროპედა; იბერებს – პარიადრეს კალთები, ხორზენე და გოგარენე, რომელიც მტკვრის გადაღმა არის. ხალიბებისა და მოსინიკებისაგან (ნაილეს) კარენიტი და ქსერქსენე, რომლებიც მცირე არმენიის მეზობლად არიან.... სირიელთაგან – ტარონიტი (მიიტაცესო სომხებმა – ა. ა.), ისე რომ ყველანი ახლა ერთ ენაზე ლაპარაკობენ“, ესე იგი სომხურადო. სომეხი ხელისუფალნი მათ მიერ დაპყრობილ მხარეებში მცხოვრებ ხალხებს ავალდებულებდნენ შეესწავლათ და ელაპარაკათ სომხურ ენაზე. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს სომხეთის ისტორიის მამად მიჩნეული ძველი მემკვიდრის, მოვსეს ხორენაცის (სომხები მას სომეხ ჰეროდოტეს უწოდებენ) ერთი ცნობა: უძველეს დროში სომეხთა ერთ-ერთმა თავკაცმაო უბრძანა კაპადოკიელებს, ესწავლათ სომხური ენა.

სხვა მეზობლების, მათ შორის ქართველების სომხურად ამე-
ტყველებასაც ისახავდნენ მიზნად სომხეთის მმართველი წრეე-
ბი.

სტრაბონისვე ცნობით, როდესაც ანტიოქი დამარცხდა რომის
სახელმწიფოსთან ომში, არტაქსია და ზარიადრი „შეუერთდნენ
რომაელებს და მოეწყვნენ თავთავისთვის როგორც მეფეები“.
სომხეთი იმ დროს ორად ყოფილა გაყოფილი. ერთი ნაწილის
მეფე გამხდარა არტაქსია, მეორე ნაწილისა – ზარიადრი. სო-
მეხთა ამ მეფეებს დაუპყრიათ მეზობელი ქვეყნების მიწა-წყალი,
კერძოდ, ქართული მხარეებიც. რაც არტაქსიასა და ზარიადრს
ქართველებისთვის, იგივე იბერების, ხალიბებისა და მოსინიკე-
ბისთვის მიწა-წყალი წაურთმევიათ, თანამედროვე მკითხველ-
ისთვის გასაგებად რომ ითქვას, გამოდის, სომხებს დაუპყრი-
ათ ქართული მხარეები, ბასიანი, ტაო, სპერი, ქვემო ქართლის
ერთი ნაწილი.

ჩნდება კითხვა: ფარნავაზის მეფობის დროს, ქრისტეს შო-
ბამდე მესამე საუკუნეში ხომ არსებობდა ძლიერი ქართული
სახელმწიფო და ორად გაყოფილმა სომხეთმა ქრისტეს შობამდე
მეორე საუკუნის დასაწყისში როგორ შეძლო ქართული მიწა-წყ-
ლის დაპყრობა? პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს, რომ რომის
სახელმწიფოს საჭიროდ მიუჩნევია, ანტიოქის წინააღმდეგ
ბრძოლაში გამოეყენებინა სომხებიც. არტაქსია (არტაშესი) და
ზარიადრი ხომ „შეუერთდნენ რომაელებს“. ეს იმასაც ნიშნავს,
რომ რომის ძლიერი სახელმწიფო იმ ხანებში, პოლიტიკური მო-
საზრებით, მფარველობდა სომხებს. ამის წყალობით სომეხთა
მეფეებმა შეძლეს მეზობლების მიწა-წყლის, კერძოდ, ქართული
მხარეების დაპყრობა.

ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმასაც, რომ ქრისტეს შო-
ბამდე მეორე საუკუნის დასაწყისში საქართველო არ ყოფილა
გაერთიანებული, არ წარმოადგენდა ერთ პოლიტიკურ ორგა-
ნიზმს, ერთიან სახელმწიფოს. სტრაბონი ხომ გვაუწყებს, რომ
სომხებმა მიწა-წყალი წაგლიჯეს იბერიელებს, ხალიბებსა და
მოსინიკებს, ანუ სამ ქართულ ტომს. თუ ეს ტომები ერთ სახელ-
მწიფოში იყვნენ გაერთიანებული, სტრაბონი ცალ-ცალკე არ
ილაპარაკებდა მათ დაკარგულ ტერიტორიებზე. საქართველო

დაქუცმაცებული რომ ყოფილა იმ ხანებში, ესეც შეაძლებინებდა სომხებს, მიეტაცებინათ ქართული მხარეები.

ქრისტეს შობამდე მესამე-მეორე საუკუნეების საზღვარზე, გასაყარზე ჩრდილო კავკასიაში დამკვიდრებულიყვნენ, ბატონობდნენ იქ სარმატების ტომები. ისინი ზოგიერთ ჩრდილო კავკასიელ ტომსაც უმხედრებდნენ საქართველოს და მათთან ერთად თავს ესხმოდნენ ჩვენს ქვეყანას სწორედ იმ ხანებში, როდესაც სომხებიც ცდილობდნენ დაეპყროთ ქართული მიწა-წყალი. მაშასადამე, ქართველი ერი იძულებული გახდა ერთდროულად ეომა ორ ფრონტზე, ჩრდილოეთით სარმატებისა და მათ მიერ დამორჩილებული ზოგიერთი იმიერკავკასიელი ტომის, ხოლო სამხრეთით სომხების წინააღმდეგ. საფიქრებელია, სომხები და სარმატები მოკავშირეებიც გახდნენ იმ მიზნით, რომ ერთმანეთში გაენანილებინათ საქართველო. ამგვარმა ვითარებამაც ხელი შეუწყო სომხებს მიეტაცებინათ ქართული მხარეები.

ორიოდე სიტყვით უნდა ითქვას იმის თაობაზე, რომ სტრაბონის ცნობით, სომხების მიერ დაპყრობილ მხარეებში იქაური ხალხები, თითქოს, სომხურად ალაპარაკებულან. გამოდის, რომ სომეხთა მეფეებისგან მიტაცებულ ქართულ მიწა-წყალზე მცხოვრებ ქართველთა სასაუბრო ენაც სომხური გამხდარა. მაგრამ სანამ სომხები დაიპყრობდნენ ქართულ მხარეებს, ამაზე ასი წლით ადრე ქართველთა მეფე ფარნავაზმა თავის სამეფოში ქართული გამოაცხადა სახელმწიფო ენად და მას უპირატესობა მიანიჭა ჩვენს ქვეყანაში არსებულ სხვა ენებთან შედარებით. საზოგადოდ, ქართველები უძველესი დროიდანვე გამოირჩეოდნენ მეომრული სულისკვეთებით, ჩვენი წინაპრები თავგანწირვით იბრძოდნენ, ეომებოდნენ სომეხთზე უფრო ძლიერ დამპყრობლებს და სომხების მიერ ქართული მხარეების მიტაცებას, იქაურ ქართველთა გასომხებასაც ვერ მოითმენდნენ. მართლაც, ქართველები ახერხებდნენ უძველეს დროში სომეხთა მეფეების მიერ დაპყრობილი ქართული მიწა-წყლის გათავისუფლებას, მათ დაბრუნებას მშობლიურ წიაღში, საქართველოში.

სომეხთი არც ისე ძლიერი იყო ქრისტეს შობამდე მეორე და პირველ საუკუნეებში, როგორც ამას სომეხი ისტორიკოსები

თუ პუბლიცისტები ხატავენ. სომეხთა მეფემ, არტაქსიამ (არტაშესმა) რამდენიმე ქართული მხარე კი დაიპყრო, მაგრამ ამის შემდეგ მალე ეს არტაქსია-არტაშესი სელევკიდების დინასტიის წარმომადგენელმა მეფემ დაამარცხა და დაატყვევა. ამ დროს ქართველები რას გეგმავდნენ, რას აკეთებდნენ, ამის შესახებ, სამწუხაროდ, სანდო მასალები არ მოგვეპოვება, მაგრამ გავითვალისწინებთ რა ქართველთა მეომრულ თვისებებს, ჩვენი წინაპრების ბრძოლისუნარიანობას, უფლება გვაქვს ვიფიქროთ, რომ არტაქსია-არტაშესის ტყვედ ჩავარდნის ხანებში ქართველებს მიეცემოდათ შესაძლებლობა ჩვენი სამშობლოსთვის დაებრუნებინათ სომეხთა მიერ მიტაცებული ქართული მხარეები.

სომხეთის ყველაზე დიდი მეფე, ტიგრან მეორე, სანამ გამეფდებოდა, უკვე დავაუქაცებელი კაცი ირანში (იმ დროს ირანის ანუ სპარსეთის სახელმწიფოს პარტია ეწოდებოდა) იმყოფებოდა მძევლად მრავალი წლის განმავლობაში. ისიც იპყრობს ყურადღებას, რომ ტიგრან მეორის თანამედროვემ, პონტოს მეფე მითრიდატე მეექვსემ (ეეპატორმა) ტიგრანისვე თვალწინ დაიპყრო მცირე სომხეთი. თუ ტიგრან მეორე სინამდვილეშიც ისეთი ძლევამოსილი იყო, როგორადაც სომხები გვიხატავენ, ეგრეთწოდებულ დიდ სომხეთს არ შეუერთებდა მცირე სომხეთს? მაგრამ საქმეც ის არის, რომ ტიგრანი პონტოს მეფის, მითრიდატე მეექვსის კარნახით მოქმედებდა, სანამ მითრიდატე ძლიერი ხელისუფალი იყო (აღსანიშნავია, რომ პონტოს სამეფოში ცხოვრობდნენ ქართველი ტომებიც, არსებობს მოსაზრებაც მეფე მითრიდატეს ქართული წარმოშობის შესახებ). როდესაც მითრიდატე მეექვსე დაამარცხდა რომაელებთან ომში და პონტოს სამეფოს კვლავ გაძლიერება საეჭვო გახდა, ტიგრანმა უღალატა მითრიდატეს, განუდგა მას იმ ანგარიშით, იქნებ ამით გადავურჩე დაკნინებასო, მაგრამ ვერ გადაურჩა.

ქართველები თავგანწირვით ეომნენ ჩვენს ქვეყანაში ქრისტეს შობამდე 65 წელს შემოჭრილ ცნობილ რომაელ პოლიტიკურ მოღვაწესა და სარდალს, პომპეუსს. სომხებს, ვინ იცის, შეიძლება დაებადოთ აზრი, ქართველები, კაცებთან ერთად ქალებიც, თავდაუზოგავად იმის იმედით შეებრძოლნენ პომპეუსს, რომ მათ ტიგრანის დახმარების, მოშველიების იმედი ჰქონდა-

თო. არაფერი ამის მსგავსი არ ყოფილა და ვერც იქნებოდა, რამეთუ სანამ ქართველები თავგამეტებით იომებდნენ პომპეუსის ჯარის წინააღმდეგ, დაახლოებით ერთი წლით ადრე ტიგრან მეორე მუხლმოდრეკილი, უბრძოლველად დანებდა პომპეუსს, მის ფეხებთან დაყარა საომარი ფარ-ხმალი. რაკი ტიგრან სომეხთა მეფემ ვერ გაბედა პომპეუსთან და მის ჯართან ბრძოლა, ხოლო ჩვენმა წინაპრებმა მეფე არტაგის მეთაურობით დიდი სიმამაცე, შემართება გამოიჩინეს პომპეუსის, რომაელების წინააღმდეგ ომში, ქართველი ერი კიდევ უფრო მეტად არ შეეგუებოდა სომხების მიერ ქართული მიწა-წყლის მიტაცებას. ქართველები იბრძოლებდნენ, იომებდნენ სომხეთისგან დაპყრობილი საქართველოს მხარეების გასათავისუფლებლად. ყურადღებას იქცევს ერთი გარემოება: ტიგრან მეორე უბრძოლველად რომ დანებდა პომპეუსს, ამის შემდეგ სომხეთი დასუსტდა. ძნელია იმის თქმა, ტიგრანმა გათვალა თუ ვერა, მის მიერ ფარ-ხმალის დაყრის შემდეგ სომხეთის სამეფო, სახელმწიფო დიდი ხნით რომ დასუსტდებოდა. იქნებ ტიგრან მეფე მუხლმოდრეკილი იმიტომ დანებდა პომპეუსს, რომ საკუთარი ტყავი გადაერჩინა, სამეფო ტახტი შეენარჩუნებინა. ასეა თუ ისე, ტიგრან მეორის მეფობას შედეგად მოჰყვა სომხების ბრძოლის უნარის დასუსტება და არა გაძლიერება. ეს იმაზე მეტყველებს, რომ სომხეთის ყველაზე დიდი მეფე, ტიგრან მეორე ვერ ყოფილა წინდახედული ხელისუფალი. საქართველოს მსგავსად სომხეთიც მტერმრავალ ქვეყანას წარმოადგენდა და სომხების ყველაზე დიდ მეფეს უნდა ეზრუნა, რომ მისი ქვეყნის ბრძოლის უნარი კი არ შესუსტებულიყო, არამედ გაძლიერებულიყო, თუნდაც ამისათვის პომპეუსის წინააღმდეგ სისხლისმღვრელი ომი გამხდარიყო საჭირო. რაც შეეხებათ ქართველებს, მათ, მართალია, დიდი მსხვერპლი გაიღეს პომპეუსის ჯარის წინააღმდეგ ომში, დამარცხდნენ კიდევ სასტიკ, მძიმე ბრძოლაში, მაგრამ უძლიერეს დამპყრობელთან ომში დიდი შეუპოვრობის, სიმამაცის გამოჩენამ ჩვენი წინაპრები სულიერად გააძლიერა და იბერიის ქართული სახელმწიფო თანდათან გაძლიერდა.

ქრისტეს შობიდან პირველ საუკუნეში ანუ ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისში, ქართველთა მეფის, ფარსმან პირვე-

ლის ზეობის ჟამს, ეჭვმიუტანლად დასტურდება, რომ იბერიის სამეფო გაძლიერებულია. რაც შეეხება სომხეთს, ის იმ დროს დასუსტებულია. სომხეთში იმ ხანებში ირანელები (პართელები) ბატონობდნენ. რომაელი მემატიანის, ტაციტუსის ცნობებით, ქართველთა ჯარი, ფარსმან მეფის მთავარსარდლობით, თავგანწირვით შებრძოლებია სომხეთში გაბატონებულ ირანელებს (პართელებს). იბერიელები, ქართველები იმიტომ დაუპირისპირდნენ უძლიერეს დამპყრობელს, ირანს, რომ თუ ირანელები მტკიცედ მოიკიდებდნენ ფეხს სომხეთში, ამის შემდეგ იბერიის სამეფოს დაპყრობასაც გადაწყვეტდნენ. ქართველებს გაუძევებიათ ირანელები სომხეთიდან და ამ უკანასკნელში ფარსმან პირველს გაუმეფებია ჯერ თავისი ძმა, ხოლო მოგვიანებით თავისივე შვილი. ამრიგად, ქართველთა მეფის, ფარსმანის, იბერიის სამეფოს გავლენა გავრცელდა მთელ სომხეთზე. მაგრამ იბერიის გაძლიერება არც რომის სახელმწიფოს აწყობდა და არც ირანს. მათ ერჩივნათ ერთმანეთში გაენაწილებინათ ამიერკავკასია, რაშიც ძლიერი იბერია ხელს შეუშლიდათ.

თუმცა, რომისა და ირანის იმპერიებმა არ დაუშვეს, ქართველთა მეფე ფარსმან პირველს შემოეერთებინა მთელი სომხეთი, მაგრამ იბერიის სამეფომ იმას კი მიაღწია, რომ დაიბრუნა სომხების მიერ მიტაცებული ქართული მხარეები. ტაციტუსის სიტყვით, ფარსმან მეფე „უფრო ამწვავებდა ძველითგან მომდინარე მტრობასა და სიძულვილს“ სომეხთა მიმართ. მტრობასა და სიძულვილს წარმოშობდა ის, რომ ქრისტეს შობამდე მეორე და პირველ საუკუნეებში სომხეთი ქართული მინა-წყლის დაპყრობას ცდილობდა; ქართველები თითოეული გოჯი მშობლიური მიწის დასაცავად სისხლისმღვრელ ომებს უმართავდნენ დიდ-დიდ დამპყრობელთ და, ცხადია, ვერ მოითმენდნენ სომხების მიერ ქართული მხარეების მიტაცებას. საქართველოს მიმართ სომხეთის აგრესიის გამო ხდებოდა ომები სომხებსა და ჩვენს წინაპრებს შორის, ბრძოლის ველზე ეცემოდნენ, ილუპებოდნენ ქართველებიც. ამის გამო სომხეთი მტრად მიაჩნდათ მშობლიური მინა-წყლის დამცველ ქართველებს და მათ სიძულვილის გრძნობაც გასჩენიათ სომხების მიმართ.

იბერიის სამეფო გაძლიერდა ქრისტეს შობიდან მეორე

საუკუნეშიც, ფარსმან მეორის, იგივე ფარსმან ქველის მეფობის ჟამს. თუ ფარსმან პირველის გარდაცვალების შემდეგ ქართველი ერის საქმეები კარგად მიდიოდა, მაშინ უნდა გვეთქვა, რომ იბერიის სამეფო კიდევ უფრო მეტად გაძლიერდა მეორე საუკუნეში. მაგრამ საქართველო, თავისი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო, ხომ მტერმრავალი ქვეყანა იყო იმ ხანებშიც და არის დღესაც. ფარსმან ქველის ზეობის ჟამს იბერიის სამეფოს დაპყრობას ცდილობდნენ, მისი მტრები იყვნენ რომისა და ირანის იმპერიები, მეზობელი სომხეთიც მტრად გაუხდა საქართველოს. ირანში იმ დროს მეფობდნენ არშაკიდთა დინასტიის წარმომადგენლები. ირანის (პართიის) არშაკიდებმა მოახერხეს და სომხეთში გაამეფეს თავიანთი სახლიკაცები, რომლებიც არშაკუნიების დინასტიის სახელითაა ცნობილი. სომხეთის არშაკუნი მეფეები, ანგარიშს გაუწევდნენ რა სომხების ინტერესებს, ირანის (პართიის) დახმარებით შეეცდებოდნენ ქართული მხარეების დაპყრობას, თუკი ეს გაუვიდოდათ. ირანის არშაკიდებს სურდათ კავკასიაში ბატონობა და ამის განსახორციელებლად საყრდენად, ბაზად გამოადგებოდათ სომხეთი და ამ უკანასკნელის არშაკუნი მეფეები. ამის გამო ირანი (პართია) მხარს დაუჭერდა სომხეთის ხელისუფალთ, რათა მათ დაეპყროთ ქართული მიწა-წყალი. სომხეთი პართიის ქვეშევდომი იყო და თუ სომხები დაიპყრობდნენ ქართულ მხარეებს, ესენიც პართიის (ირანის) გავლენის ქვეშ მოექცეოდნენ.

ფარსმან ქველის მეფობის ჟამსაც იბერიის სახელმწიფო, სამეფო იძულებული გახდა დაპირისპირებოდა დამპყრობლებს, როგორც რომის, ისე პართიის იმპერიებს. ამ იმპერიებისთვის მიუღებელი იყო, რომ ფარსმან ქველი და მისი თანამოსანგრეები, თანამოაზრენი იბრძოდნენ საქართველოს გასაერთიანებლად, ჩვენი ქვეყნის გასაძლიერებლად. ქართველები და ჩვენი მეფე ფარსმან ქველიც მტრებს არაფერს უთმობდნენ და რომის იმპერატორი იძულებული გამხდარა, ეცნო იბერიის სამეფოს მიერ იმ ქართული მიწა-წყლის შეერთება, რომელიც ფარსმან ქველმა დაიქვემდებარა, ხოლო წინა ხანებში იბერიის სახელმწიფოს საზღვრებში არ იყო მოქცეული. რადგან ფარსმან მეფემ და მისმა თანამოსაგრეებმა, თანამებრძოლებმა წარმატებას მი-

აღწიეს რომის უზარმაზარ იმპერიასთან დაპირისპირებაში, არც იმას შეეგუებოდნენ, თუ სომხეთს პარტიის (ირანის) დახმარებით იმ დროსაც ჰქონდა მიტაცებული ქართული მხარეები. ასე სავარაუდოდ იმიტომ ვლადარაკობ, რომ ფარსმან ქველის დროს საქართველოსა და სომხეთის ურთიერთობის საკითხების გამოსაკვლევად სანდო მასალები, სამწუხაროდ, არ მოგვეპოვება. ერთი რამ კი შეიძლება ითქვას გადაჭრით: ფარსმან ქველი, იბერიის სამეფო მზად იყო ეომა რომისა და პარტიის იმპერიების წინააღმდეგ, თუ ამას ქართველი ერის ინტერესები მოითხოვდა. ასეთი ძალისა და შემართების მქონე იბერია და მისი ხელისუფალნი, ცხადია, სომხეთს ქართულ მიწა-წყალს არ მიატაცებინებდნენ. ქართველთა მეფის, ფარსმან პირველის გარდაცვალების შემდეგ სომხეთის მეფეებმა, არშაკუნიებმა პარტიის (ირანის) არშაკიდ ხელისუფალთა დახმარებით თუ მაინც მოახერხეს რომელიმე ქართული მხარის დაპყრობა, ფარსმან მეორე ანუ ფარსმან ქველი სომხებისგან მიტაცებულ ქართულ მიწა-წყალს აუცილებლად გაათავისუფლებდა, გამოგლეჯდა მტერს კლანჭებიდან. ფარსმან ქველმა რომის უზარმაზარი, უძლიერესი იმპერიის იმპერატორები არ დაისვა თავზე, არც პარტიის (ირანის) იმპერიას არ ემორჩილებოდა და ქართულ მხარეებს სომხებს აჯიჯგინებდა, შეაჭმევინებდა? ამგვარი რამ გამორიცხულია.

მეხუთე საუკუნის სომეხი მემკვიდრე, ფავსტოს ბუზანდი გვაუწყებს: სომხეთის სპარაპეტმა (ანუ სარდალმა) მუშელ, იგივე მუშელ მამიკონიანმა (მამიკონიანები წარმომადგენლობით ლაზები იყვნენ, მაგრამ სომხურ გარემოში მოხვედრილან და გაუსომხეობათ) მეოთხე საუკუნეში ილაშქრაო „იბერიის მეფის წინააღმდეგ... ხმლით შემუსრა ყველა აზატი (აზნაური – ა. ა.) და ყველა ნახარარის (ერისთავის – ა. ა.) გვარი... მუშელმა ბრძანა, ჯვარს ეცვათ ფარნავაზიანები (ქართველთა საამაყო მეფის, ფარნავაზის შთამომავალნი, იბერიის სამეფო დინასტიის შვილები – ა. ა.) იბერთა ქვეყანაში“. სომეხთა სარდალმაო გუგარქის, იგივე გოგარენეს, გუგარეთის (ანუ ქვემო ქართლის ერთი ნაწილის) აჯანყებული პიტიახში „შეიპყრო, თავი მოჰკვეთა და აღმოფხვრა მისი გვარის მამაკაცთა მოდგმა, ქალები და ქალიშვილები კი ტყვედ წაიყვანა. საერთოდ, ამ ქვეყნის ყველა ნახარარს, რო-

მელიც სომეხთა მეფის წინააღმდეგ აჯანყდა, წაჰკვეთა თავები". ფავსტოს ბუზანდის მიხედვით, სომხების მიერ ქართველების აწიოება მეოთხე საუკუნის მეორე ნახევარში მომხდარა. საზოგადოდაც, ქართველები საქართველოში შემოჭრილ სომხებს თავს არ დააჩაგვრინებდნენ, მათ ფიცხელ, სასტიკ ბრძოლას გაუმართავდნენ და, მით უმეტეს, მეოთხე საუკუნის მეორე ნახევარში სომხები ვერ შეძლებდნენ იბერიის სამეფოს გაცამტვერებას, როგორც ამას ფავსტოს ბუზანდი ხატავს. საქმე ის არის, რომ მეოთხე ასწლეულის მეორე ნახევარში სომხეთი ძლიერი კი არა, სუსტი სახელმწიფო იყო. ქართველები ძლიერ სომხეთსაც არაფერს უთმობდნენ და სუსტ სომხეთს ქართული მინა-წყლის, იქაური ოჯახების აკლების ნებას მისცემდნენ? ფავსტოს ბუზანდის მონათხრობი ზღაპარს გავს და სინამდვილის ამსახველი არ არის. ამასთან დაკავშირებით, ყურადღება უნდა მიექცეს ერთ გარემოებას: არსებობდა სომხური იდეოლოგია, რომლის მიხედვით სომხები, თითქოს, ქართველებზე ძლიერი ერია. სომხური იდეოლოგიის შემქმნელები და მიმდევრები ყვიროდნენ, გაჰქიოდნენ: ქართველებს სომხების წყალობით გიდგათ სულიო; ქართული კულტურაც სომხების მიერაა შექმნილიო; ქართველებს თუ რაიმე ღირებული გააჩნიათ, ყველაფერში სომეხთა ხელი ურევიაო. ამის გამო საქართველო უნდა ემორჩილებოდეს სომხეთს, სხვაგვარად ქართველები ვერ იარსებებენო. თუ საქართველო აუჯანყდება სომხეთს, ქართველები სომხების მიერ დაისჯებიანო. ფავსტოს ბუზანდის მოტანილი ცნობაც სომხური იდეოლოგიითაა გაჟღენთილი.

არსებობდა ქართული იდეოლოგიაც, რომელიც სომხური იდეოლოგიის ანტიქართულ გამოხდომებს, ცხადია, არ იზიარებდა. ქართველებსა და სომხებს შორის უძველესი დროიდანვე არსებობდა ძლიერი დაპირისპირება, მტრობა და სიძულვილიც კი, რაც ასახულია ფავსტოს ბუზანდის მოტანიო ცნობაშიც. სომხებს სურდათ პირველობა მოეპოვებინათ კავკასიაში, მაგრამ ქართველებიც ამასვე ისახავდნენ მიზნად. ბოლოს და ბოლოს, კავკასია გააერთიანა საქართველომ მეთორმეტე-მეთოთხმეტე საუკუნეებში და არა სომხეთმა. აქედანაც ჩანს, რომ კავკასიის გაერთიანების შესაძლებლობა ქართველებს უფრო ჰქონდათ,

ვიდრე სომხებს. ამაში ქართველები დარწმუნებული იყვნენ უძველესი დროიდანვე და სომხების უსაფუძვლო პრეტენზიები ჩვენი წინაპრებისთვის ყოვლად მიუღებელი იყო. სომხეთს სანამ, ასე თუ ისე, ძალა შესწევდა, საქართველოს დაპყრობას ცდილობდა, ქართველები ყოველი გოჯი მშობლიური მიწის დასაცავად ებრძოდნენ, ეომებოდნენ სომხებს. ამ გაუთავებელი ბრძოლის, ომების ვითარებაში ქართველები სომხებს თხოვდნენ, ქართული კულტურა შეგვიქმენითო? ეს, თითქოს, მოწვეული სომხები ხომ სომხეთის საერო ხელისუფლების ან სომხური ეკლესიის აგენტები იქნებოდნენ და ყველაფერს გააკეთებდნენ იმისთვის, რომ საქართველო სომხეთს, ხოლო ქართული ეკლესია სომხურ ეკლესიას დამორჩილებოდა. რა თქმა უნდა, სომხების ანტიქართული გამოხდომები ქართველი ერისთვის მიუღებელი იყო და ქართული კულტურის შემოქმედნი, შემქმნელები სომხებს ახლოს არ გაიკარებდნენ, არ ჩაიზიარებდნენ მათ ქართულ ეროვნულ, საშვილიშვილო საქმიანობაში. ქართული კულტურა რომ სომხური კულტურის გავლენით არაა შექმნილი, ამისი შესანიშნავი დასტური ხომ შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანია“. რუსთაველი და მისი გენიალური ნაწარმოები, ქართველი ერის სახარება „ვეფხისტყაოსანი“ ხომ ციდან არ ჩამოფრენილა, ის ქართულ გარემოში, ქართული კულტურის ნიაღში იშვა. თუ რუსთაველი ქართულ ფესვებზე არაა წამოზრდილი და თუ „ვეფხისტყაოსანი“ მხოლოდ ერთი კაცის ნიჭის ნყალობით მოვევლინა საქართველოს, რატომ მეორე „ვეფხისტყაოსანი“, მისი ბადალი ნაწარმოები არ ელირსა ქართველ ერს მეცამეტე საუკუნიდან მოყოლებული ოცდამეერთე ასწლეულამდე? ნიჭიერი, გენიოსი ქართველები შოთა რუსთაველის შემდეგაც ხომ გვყავდნენ? რუსთაველი მოღვაწეობდა საქართველოს ოქროს ხანაში, მაშინ როდესაც არსებობდა დიდი საქართველო და ქართველი ერი დიადი მიზნების განხორციელებისთვის იბრძოდა. იმ ეპოქაში ყვაოდა ქართული კულტურაც. ყოველივე ამან ხელი შეუწყო გენიოს შოთა რუსთაველს, მისი ნიჭის გამობრწყინებას და ასე შეიქმნა ქართველების ეროვნული სახარება, „ვეფხისტყაოსანი“. ქართველი ერი მეორე ოქროს ხანის შექმნას ცდილობდა მეოთხე მეტე საუკუნეშიც, მაგრამ ვინ დააცალა, თემურ ლენგმა

და მისმა მაჰმადიანურმა ურდოებმა ნანგრევებად აქციეს საქართველო.

რაც შეეხება იმას, სომხები რომ ამბობენ, შოთა რუსთაველი სომეხი იყო, ეს, რა თქმა უნდა, ერთ-ერთი სომხური ზღაპარია. სომხურ ლიტერატურაში „ვეფხისტყაოსანის“ ოდნავ მაინც მსგავსი, მისი მეათედი ძალის ნაწარმოებიც არ არსებობს. თუ სომხებს ქართველებზე დიდი კულტურა ჰქონდათ, ნახევარ, მეოთხედ, მეათედ „ვეფხისტყაოსანს“ ვერ შექმნიდნენ? ვერ შექმნეს იმიტომაც, რომ სომხებს არასოდეს ჰქონიათ ოქროს ხანა. ეს აიხსნება იმით, რომ ქართველ ერთან შედარებით სომეხთა ერი სუსტი იყო. ერთ რომელიმე ეპოქაში სომხური სახელმწიფოც რომ ძლიერი ყოფილიყო და იმავე ხანაში სომხური კულტურაც აყვავებულიყო, ამგვარი შემთხვევა ისტორიამ არ იცის. ამიტომაც არ დაინერა სომხურ ენაზე „ვეფხისტყაოსანის“ მიმსგავსებული, თუნდაც მისი მეათედი ძალის ნაწარმოები. სომხებს არა აქვთ სომეხი ავტორის მიერ დაწერილი ეროვნული სახარება.

საქმემ მოითხოვა და მოვლენებს გავუსწარი. ისევ უკან დაბრუნება მოგვინევს. მოკლედ უნდა შევეხო ვახტანგ გორგასლის ურთიერთობას სომხებთან. გავიხსენოთ, რომ იმ დროს სომხეთში მეფობა გაუქმებული იყო სპარსეთის იმპერიის მიერ. ვახტანგ გორგასალი ქართველებმა, შეიძლება ითქვას, რომ გააღმერთეს. ეს მოხდა იმის გამო, რომ ვახტანგ მეფე და მისი ჯარი თავგანწირვით ებრძოდა საქართველოს მტრებს, კერძოდ, დამპყრობელ სპარსელებს. რა თქმა უნდა, ქართველი ერი ვერ აიტანდა, ვერ შეეგუებოდა სომხების მიერ ვახტანგ გორგასლის გაკიცხვას, დამცირებას. არადა, ვახტანგ მეფის თანამედროვის, სომეხი მემატიანის, ლაზარ ფარპეცის „სომხეთის ისტორიაში“ გორგასლის და ქართველების შესახებ ბევრი ცუდია ნათქვამი.

ლაზარ ფარპეცი გვაუწყებს: სომხეთშიო „მოაწია დესპანმა ქართლის („ქართლი“ აქ გამოყენებულია ფართო მნიშვნელობით, იბერიის სამეფოს აღსანიშნავად – ა. ა.) მეფე ვახტანგისაგან: „ქართლის ქვეყანაში დიდი ჯარი (ლაპარაკია სპარსეთის მხედრობაზე – ა. ა.) მოვიდა. მე დავინახე, რომ ვერ აღვუდგები წინ და გავეცალე სომხეთის მთებში, ქართლის საზღვრებთან

და თქვენ გელოდებითო". (დესპანს) წერილიც ჰქონდა მოტყუებით (მოწერილი) ვახტანგისაგან: „ჰონთა (ჰუნების – ა. ა.) ჯარს ვუბრძანე მოსულიყო, მაგრამ ჯერ არ მოსულა. მაგრამ სანამ თქვენ მოხვალთ, ისინიც მოაწევენ და ამიერიდან თქვენ, ჩვენ და ჰონები დავლუპავთ მათ (სპარსელებს – ა. ა.). თუმცა მე მგონია, რომ როდესაც ჰონები მოვლენ, ჩვენ სრულებით აღარაფერი მოგვინევს გასაკეთებლად, ისინი თვითონ მოაგვარებენ ამ საქმეს, რადგან უზომო სიმრავლეს ვუბრძანე მოსვლაო".

სომეხთა მთელი ჯარი დაუყოვნებლივ მივიდა ქართლის მეფესთან და ცოტა ხნით დაიბანაკა კანგარქის გავარში (ოლქში – ა. ა.). იქ ქართლის მეფე ვახტანგი მომაცდუნებელი სიტყვებით ატყუებდა და იყოლიებდა სომეხთა ზორავარ (მხედართმთავარს – ა. ა.) ვაჟან მამიკონიანსა და სხვა უზუცეს სომეხ ტანუტერებს (დიდებულებს – ა. ა.)... „ორი დღეცა და ჰონთა ჯარები მოაწევნო". ხოლო, როდესაც გავიდა ამ ცრუ პაემანის ორი დღე, მაშინ იგი მესამე და მეოთხე დღეზე გადაიტანა, შემდეგ კი მეექვსე და მეშვიდე დღეზეც. მერმე მზვერავები გააგზავნა ქართველთა და სომეხთა ჯარიდან. როდესაც ისინი ჩავიდნენ ერთ-ერთ ველზე, მან დაანახა მათ მრავალი ცეცხლის სინათლე და ხის კუნძები ადამიანის მაგვარად შეიარაღებული...

სომეხთა ჯარი კი, რადგანაც პირობით იყო შეკრული ქართლის მეფესთან, რასაც იგი ეუბნებოდა, მართალი იყო, თუ ტყუილი, ყველაფრის ასრულებას ცდილობდა სახარების შიშით". ლაზარ ფარპეცი თავისი მატიანის სხვა ადგილზეც აკნინებს ვახტანგ გორგასლის ღვაწლს, ისევ და ისევ უწოდებს მას მატყუარას. გავეცნოთ შესაბამის ამონაწერსაც ლაზარ ფარპეცის „სომხეთის ისტორიიდან": „როდესაც მეორე დღეს ბრძოლის ველზე გავიდნენ, მაშინაც ელაპარაკებოდა და ეუბნებოდა ქართლის მეფე სომეხთა ზორავარ ვაჟანსა და სხვა სომეხ უზუცეს ტანუტერებსა და სეპუჰებს (წარჩინებულებს – ა. ა.): „ჩვენთვის უმჯობესი იყო დღეს შევბრძოლებოდით სპარსთა ჯარს, რადგან ჩვენც ვეყოფით მათ და წინ ვერ დაგვიდგებიან. მაგრამ თუ დღესაც დავიზარებდით, ჰონები მოვიდოდნენ და გამარჯვების სახელსა და ნადავლს ისინი წაიღებდნენ. იგი (გორგასალი – ა. ა.) აქამდისაც კი განაგრძობდა მოტყუებას ცრუ სიტყვებით.

მაშინ სომეხთა ზორავარს, ვაჰან მამიკონიანს გული მოუვიდა ქართლის მეფის ცრუ და უხამს სიტყვებზე“... საერთოდ, ლაზარ ფარპეცი ცდილობს ვაჰან მამიკონიანი გაუტოლოს ვახტანგ გორგასალს და ზოგჯერ მასზე მალლაც კი დააყენოს. ამით ეს სომეხი მემკვიდრე თავხედობას იჩენს. სად ვახტანგ გორგასალი და სად ვაჰან მამიკონიანი! გორგასალი დიდი მეფე იყო, ვაჰანი კი რიგითი სომეხი ფეოდალია, ნახარარია (ერისთავია). სინამდვილეში ვაჰან მამიკონიანი ვახტანგ გორგასლის ფეხის ფრჩხილად თუ ფასობდა.

სპარსელთა ბატონობის დასამხობად მონყობილი 482-484 წლების აჯანყება რომ დამარცხდა მტრის ურდოების წინააღმდეგ ბრძოლაში, ამასთან დაკავშირებით ლაზარ ფარპეცი იუწყება: ამბოხების დამარცხების შემდეგ „სომეხთა მთელი ჯარი და მასთან ერთად ქართველთა გამოუსადეგარი ჯარი თავის მეფე ვახტანგთან ერთად დაიშალა და დაიფანტა“. ვახტანგ გორგასლის ჯარი, ქართველთა მხედრობა გამოუსადეგარი რომ ყოფილიყო, ვახტანგ მეფემ თუ ვერ შეძლო ბრძოლისუნარიანი ჯარის შექმნა, ასეთ შემთხვევაში მტერმრავალი ქართველი ერი გორგასალს არ გააღმერთებდა, მას დავით აღმაშენებლის ღირსეულ წინამორბედად არ მიიჩნევდა. ჩვენი წინაპრები ვახტანგ მეფეს რომ თაყვანს ცემდნენ, სწორედ ამიტომ საქართველოს სახელმწიფო დროშას ქართველები გორგასლიანს და დავითიანს უწოდებდნენ.

ლაზარ ფარპეცი ცხოვრობდა და საქმიანობდა ისეთ დროს, როდესაც სომხებს ერის წინამძღოლი საერო ხელისუფალი, მეფე არ ჰყავდათ. ამავე ხანებში ქართველთა მეფე იყო სახელოვანი ვახტანგ გორგასალი, რომელიც ცდილობდა თავისი გავლენა გაეგრძელებინა მთელს კავკასიაში (კერძოდ, სომხეთშიც), დაერაზმა კავკასიელები დამპყრობელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად. სომხურ წრეებს, მათ შორის ლაზარ ფარპეცისაც, არ მოსწონებიათ, რომ კავკასიაში წამყვანი ერი ხდებოდა ქართველთა მოდგმა. სომხებს ხომ სურდათ, რომ პირველობა მოეპოვებინათ კავკასიურ სამყაროში. სომხურ წრეებში მიუჩნევიათ, რომ მათთვის არ იყო მისაღები, მიზანშეწონილი, კავკასიელებს, მათ შორის სომხებსაც, ქართველების მეთაუ-

რობით განუწყვეტლივ ეომათ დამპყრობელი სპარსეთის იმპერიის წინააღმდეგ. სომხებმა გადანყვიტეს, დამორჩილებოდნენ სპარსეთს, გამხდარიყვნენ სპარსელთა მოურავები ამიერკავკასიაში და სპარსეთის იმპერიის დახმარებით სომხურ ეკლესიას დაემორჩილებინა ქართული და ალბანური ეკლესიები. სომხეთის ამგვარი პოზიციის გამო სომეხი სასულიერო პირი ლაზარ ფარპეცი ავლენს უარყოფით დამოკიდებულებას ქართველების და ჩვენი დიდი მეფის, ვახტანგ გორგასლის მიმართ, ცდილობს მათ დაკნინებას, დამცირებას.

სპარსეთის ხელისუფლებაც, თავის მხრივ ცდილობდა საყრდენად გაეხადა სომხური ეკლესია და მისი მეშვეობითაც გაევრცელებინა მონოფიზიტობა სხვა ქვეყნებში. მეშვიდე საუკუნის სომეხი მემკვიდრე სეპოსი გვამცნობს: აღნიშნული ასწლეულის ათიან წლებშიო სპარსეთის შაჰმა, ხოსრო მეორემ ეკლესიათა ეგრეთწოდებული სპარსული კრება მოიწვიაო. კრებაზე განუხილავთ პრობლემა, ქრისტიანობის რომელი მიმდინარეობის აღმსარებელნი უნდა ყოფილიყვნენ სპარსეთის იმპერიის მიერ დამორჩილებული თუ მისი გავლენის ქვეშ მყოფი ქრისტიანული ქვეყნები. კრების ზედამხედველობა მინდობილი ჰქონია სპარსეთის ერთ-ერთ სომეხ დიდმოხელეს. კრების დადგენილების საფუძველზე სპარსეთის შაჰს, ხოსრო მეორეს გამოუცია ბრძანება: „ყველა ჩემმა ქვეშევრდომმა ქრისტიანმა უნდა მიიღოს სომხური სარწმუნოება“. სპარსეთის ხელისუფალთ მიაჩნდათ, რომ საქართველოც, მეტადრე, იბერია დამორჩილებული ჰყავდათ სპარსელებს და, აქედან გამომდინარე, ეგრეთწოდებული „სომხური სარწმუნოების“, მონოფიზიტობის აღმსარებელნი უნდა გამხდარიყვნენ ქართველებიც. ბუნებრივია, გაჩნდება კითხვა: რამდენად სანდოა სომეხი მემკვიდრის სეპოსის „ისტორიიდან“ მოტანილი ცნობა? ცხადია, დასაშვებია, რომ სომეხი მემკვიდრე ტენდენციური იყოს და სომხური პოზიციიდან აშუქებდეს ან აბნელებდეს სინამდვილეს, მაგრამ ერთი რამის თქმა მაინც შეიძლება გადაჭრით: აშკარაა, რომ სომხებს და მათ მემკვიდრე სეპოსს დიდი სურვილი ჰქონიათ, სომხურ ეკლესიას სპარსეთის დახმარებით დაემორჩილებინა ქართული, ალბანური და სხვა ეკლესიები.

სპარსეთის იმპერია მეექვსე საუკუნეშიც ცდილობდა სომხური ეკლესიის გამოყენებას თავისი იმპერიული ზრახვების განსახორციელებლად. სწორედ მეექვსე ასწლეულში შედგა გარიგება სპარსეთის ხელისუფლებასა და სომხური ეკლესიის საჭეთმპყრობელებს შორის. ამ გარიგების მომხრე იყვნენ სომეხი ნახარარებიც (ერისთავები). სპარსელებსა და სომხებს ამიერკავკასიაში ფუნქციები ასე უნდა გაენაწილებინათ: სპარსელნი იქნებოდნენ დიდი ბატონები, ხოლო სომეხნი მათი მოურავები ანუ პატარა ბატონები. ეგრეთ წოდებული დიდი სომხეთის შვილები ამ შემთხვევაში პატარა ბატონებად ყოფნას უნდა დასჯერებოდნენ. სპარსეთის იმპერია სომხებს მეტის უფლებას არ მისცემდა.

სომხურმა ეკლესიამ სპარსეთის მხარდაჭერითაც ვერ შეძლო ქართული ეკლესიის დაქვემდებარება. ქართველი და სომეხი სამღვდლოება უფრო და უფრო მეტად უპირისპირდებოდნენ ერთმანეთს. საქმე იქამდე მივიდა, რომ მეშვიდე საუკუნის დასაწყისში, 607 თუ 609 წელს ქართულ და სომხურ ეკლესიებს შორის მოხდა განხეთქილება. იმ დროს ქართველთა კათალიკოსია კირიონ პირველი, ხოლო სომეხთა კათალიკოსი იყო აბრაამი. ეს აბრაამი ისე გაბრაზებულა, გაცეცხლებულა, რომ მან დაწყევლა ქართველი ერი. ამის შესახებ გვაუწყებენ სომხური „ეპისტოლეთა წიგნი“ და სომხურ ენაზე შემორჩენილი მოვსეს კალანკატვაცის „ისტორია“. სომეხთა კათალიკოსის, აბრაამის საყოველთაო ეპისტოლეში ნათქვამია: „შევაჩვენეთ და განვდევნეთ კირიონი სამართლიანი ბრძანებით... ახლა იგივეს ებრძანებ საერთოდ ქართველთა შესახებ; ამიერიდან განყდეს ურთიერთობა მათთან: ნურც ლოცვები, ნურც ჭამა, ნურც სმა, ნურც მეგობრობა, ნურც გაძიძავება, ნურც სალოცავად წასვლა მცხეთის განთქმულ ჯვარზე, ნურც მანგლისის ჯვარზე, ნურც ჩვენს ეკლესიებში მათი მიღება. ნურც ამიერიდან მათთან ქორწინება (ნუ გვექნება). მხოლოდ ვიყიდოთ მათგან და მივყიდოთ, როგორც (ვაკეთებთ) ებრაელებთან.

ვინც მათ (ქართველებსო – ა. ა.) განუკითხავად დაუკავშირდება და იმათ ურწმუნოებას მოიწონებს, შეჩვენდეს სულით, ხორციით და მთელი თავისი სიცოცხლით. განიდევნოს ღვთის

ეკლესიიდან, დარჩეს წყვდიადში და სამარადისო ცეცხლის კერ-
ძად იქცეს ყველა ის, ვინც ბრძანებას არად ჩააგდებს“.

მეათე საუკუნეში სომეხი მოღვაწე, სომხური იდეოლოგიით
ნასაზრდოები უხტანესი ასე მოძღვრავდა თავის თანამემამუ-
ლეებს: „ქართველები სომხებთან ერთობას გამოეყვნენ წყეული
კირიონის მიერ“. სომხური ეკლესიისგან განმდგარი ქართ-
ველებიო „სატანას ძენი არიან (მარტო წინათ კი არ იყო ასე,
ახლაც ასეაო – ა. ა.) და თანახმა მათი“. უხტანესის დასკე-
ნა ასეთია: „აღივსო უფლის მრისხანების ფიალა ქართველებ-
ზე, რადგან მოიცვა ისინი წყევლამ“. მოგვიანებით ქართველი
სამღვდელოებაც სომხების წყევლას წყევლითვე პასუხობდა.
ასე, მაგალითად, თამარ მეფის დროს ქართველთა კათალიკო-
სი იოანე სომხებს შვიდგზის წყეულთ უწოდებს. ასე გაჩაღდა
ორმხრივი წყევლა-კრულვა, რაც სიკეთეს არ მოუტანდა არც
სომხებს და არც ქართველებს. უნდა ითქვას, რომ პირველად
სომხურმა სამღვდელოებამ დაიწყო ქართველების წყევლა. რაც
შეეხებათ ქართველ სასულიერო პირებს, ისინი სომეხმა ტერ-
ტერებმა, მათმა უტერტერესობებმა გახადეს იძულებული, სა-
პასუხო წყევლა-კრულვისთვის მიემართათ.

სომხური ეკლესიის თავკაცები იმიტომ იწყებდნენ ასე
გაცხარებით, რომ ისინი მიიჩნევდნენ, ქართველმა ერმა და ბერ-
მა, მათმა ეროვნულმა ინტერესებმა, იდეალებმა ხელი შეუშალე-
სო ეგრეთწოდებულ დიდსომხეთობას, ანუ ჯერ დიდი სომხეთის,
ხოლო შემდეგ დიდი სომხური ეკლესიის შექმნას. რა თქმა უნდა,
ქართველი ერი იღვწოდა თავისი სასიცოცხლო ინტერესების,
მიზნების განსახორციელებლად და ვერ შეეგუებოდა იმას, რომ
სომხებს საქართველოს, ქართველების ხარჯზე შეექმნათ დიდი
სომხეთი ან დიდი სომხური ეკლესია.

მეცხრე საუკუნის ოთხმოციან წლებში კვლავ შეიქმნა სომხ-
ური სახელმწიფო, სამეფო. იმ ხანებშიც სომეხთა მეფეები
ცდილობდნენ ქართული მხარეების დაპყრობას. მათ მიიტაცეს
კიდეც ქვემო ქართლის მნიშვნელოვანი ნაწილი. რა იყო იმის
მიზეზი, რომ სომხებმა შეძლეს ქართული მიწა-წყლის, სამშ-
ვილდის და სხვა ადგილების დაპყრობა? საქმე ისაა, რომ მეცხ-
რე საუკუნის ბოლოს სომხეთი ერთიან სამეფოს წარმოადგენდა,

ხოლო საქართველო დაყოფილი იყო ცალკეულ სამეფო-სამთავროებად. მეათე ასწლეულის დასაწყისიდან სომხეთმაც დაიწყო დაშლა, მაგრამ ჩნდება კითხვა: რამ განაპირობა, რომ სომხეთი ერთიანი იყო მეცხრე საუკუნის დასასრულს, ხოლო საქართველო დანაწევრებული? გავიხსენოთ, რომ არაბთა სახალიფოს მესვეურებიც მიზანშეწონილად მიიჩნევდნენ მონოფიზიტური სომხური ეკლესიის თავკაცებთან გარიგებას. ამ პრობლემასთან დაკავშირებით აღსანიშნავია ისიც, რომ არაბმა დამპყრობლებმა სირიული ეკლესიაც გადაიბირეს და იყენებდნენ მას ბიზანტიის იმპერიის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

სომხური ეკლესიის თავკაცები მოუწოდებდნენ თავიანთ თანამემამულეებს, რომ არ უნდა ებრძოლათ, მორჩილად უნდა აეტანათ არაბთა ბატონობის უღელი. ჯანი გავარდეს, სომხებმა ხარკი აძლიონო არაბთა სახალიფოს, ოღონდ მათ მიეცეთო მშვიდობიანი ცხოვრების შესაძლებლობა თუნდაც მონური მორჩილების ფასად. არაბების მიერ დაპყრობილ ყველა ხალხს რომ ასე ეფიქრა, მათ უარი რომ ეთქვათ არაბთა სახალიფოს წინააღმდეგ აჯანყებების მოწყობაზე, თავისუფლების, დამოუკიდებლობის მოპოვება ძალიან დაუგვიანდებოდათ ან საერთოდ არ ელირსებოდათ. სომხური ეკლესიის პოზიციას თუ მივუბრუნდებით, უნდა დავსძინოთ: თუკი სომხეთში იქნებოდა მშვიდობა, სომეხთა კათალიკოსი პირობას დებდა, რომ ლოცვა-კურთხევას არ მოაკლებდა დამპყრობელ არაბებს, თუნდაც სარკინოზებს, მაჰმადიანებს, სომხებს გარდა მთელი ქრისტიანული სამყარო აეკლოთ. სომხური ეკლესიის ამგვარი ქადაგება, მოწოდება, რომ მონური მორჩილება გამოეჩინათ არაბ დამპყრობელთა მიმართ, იწვევდა სომეხი ერის ბრძოლის უნარის შემდგომ დასუსტებას. არაბ დამპყრობლებთან გარიგების შედეგად მოვლენილი, ნაწყალობევი სომხეთის ერთიანობაც არამყარი გამოდგა, მტკიცე არ აღმოჩნდა და არაბთა სახალიფოს დასუსტებასთან, დაშლასთან ერთად სომხეთიც სუსტდებოდა, იშლებოდა მეათე საუკუნის დასაწყისიდანვე.

ქართველი ერი, ქართული ეკლესია თითქმის განუწყვეტილად ებრძოდნენ დამპყრობელ არაბებს. ამის გამო არაბთა სახალიფოსთვის სასურველი იყო, საქართველო ყოფილიყო ცალკეულ

სამეფო-სამთავროებად დაშლილი, დაქუცმაცებული. ასეთ შემთხვევაში არაბებს გაუადვილდებოდათ საქართველოში ბატონობა. სწორედ არაბთა პოლიტიკის შედეგია, რომ მეცხრე-მეათე საუკუნეთა საზღვარზე, გასაყარზე სომხეთი ერთიან სამეფოს, სახელმწიფოს წარმოადგენდა, ხოლო საქართველოში რამდენიმე სამეფო-სამთავრო არსებობდა. აი, ასეთ ვითარებაში შეძლეს სომხებმა მეცხრე საუკუნის ბოლოს ქვემო ქართლის მნიშვნელოვანი ნაწილის დაპყრობა. ამ სომხურმა აგრესიამ კიდევ უფრო გააუარესა ქართველთა და სომეხთა ურთიერთობა, გააძლიერა მათ შორის მანამდეც, საუკუნეების განმავლობაში, არსებული დაპირისპირება. ნათქვამის ნათელსაყოფად შეიძლება მოვიშველიოთ ტბეთის ეპისკოპოსის, სტეფანე მტბევარის თხზულება „წამება წმიდისა მონამისა გობრონისი“, რომელიც ავტორს 914-918 წლებს შორის დაუწერია. სტეფანე მტბევარი გაცხარებით, მწვავედ უტევს სომხებს: „სცოდა ბოროტი დიდმან სახლმან (ქვეყანამ – ა. ა.) სომხითისამან“. ამის სამაგიეროდ ღმერთმა „მისცნა იგინი (სომხები – ა. ა.) მახვილსა ბოროტსა...“

რამეთუ მიწაი იგი სომხითისაი ამპარტავან არს და მკვიდრნი მისნი ცუდად მზავობარ, ანგაჰარ, ლალ და ცოდვის მოყუარე, ამპარტავან, უწყალო, უყვარულ და ყოვლითა უკეთურებითა საესე, რომელსა შინა არა იპოვა თავისა მისადრეკელი ქრისტიანი, რომელთათვის ქრისტი ცუდად მოკვდა...

ემსგავსა სახლი იგი სომხითისაი კაცსა მას უგუნურსა, რომელმან დადგა სახლი საფუძველსა ზედა საცთურებისასა და ქვიშასა ზედა წვალეებისასა“.

დიდი ქართველი მეცნიერი, აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილი, იკვლევდა რა სტეფანე მტბევარის დამოკიდებულებას სომხების მიმართ, აღნიშნავდა: „ცხადია, რომ სტეფანე მტბევარს სარწმუნოებრივი სიძულვილი ალაპარაკებდა ასე, თუმცა მარტო ამით არ უნდა იყოს მისი გრძნობა გამოწვეული...“

სტეფანე მტბევარის თხზულება იმ ხანას ეხება, როდესაც საქართველოში დაუცხრომელი ბრძოლა იყო გაერთიანებისთვის. ამ დროს ქართველთა და სომეხთა შორის მეტოქეობა და მტრობაც ჩამოვარდა. ამიტომაც არის, რომ სტეფანე მტბევარის ვნებათაღელვით აღსავსე გრძნობას სომხებისადმი და სარწმუ-

ნოებრივ სიძულვილსაც ცოტა არ იყოს ეროვნულ-პოლიტიკური ელფერიც ადევს". ჩნდება კითხვა: „როდესაც საქართველოში დაუცხრომელი ბრძოლა იყო გაერთიანებისათვის“, „ამ დროს ქართველთა და სომეხთა შორის მეტოქეობა და მტრობაც“ რატომ უნდა ჩამოვარდნილიყო? სომხებს საქართველოს გაერთიანებასთან რა ესაქმებოდათ? საქმე ისაა, რომ სომხებს არ აწყობდათ საქართველოს გაერთიანება, გაძლიერება, რადგან ამ შემთხვევაში ველარ შეძლებდნენ ქართული მიწა-წყლის მიტაცებას. ამის გამო გაერთიანებული სომხეთის სამეფო ცდილობდა ცალკეულ სამეფო-სამთავროებად დანაწევრებული საქართველოს შიდა საქმეებში ჩარევას, რითაც ხელს უშლიდა ჩვენი ქვეყნის გამთლიანებას, მის გაძლიერებას. ამიტომაც ჩამოვარდა იმ ხანებშიც „ქართველთა და სომეხთა შორის მეტოქეობა და მტრობაც“.

სტეფანე მტბევარი იმის გამოც ვერ იოკებს თავის რისხვას, სიძულვილსაც სომხების მიმართ, რომ ის მომსწრეა სომხეთის მიერ ქვემო ქართლის მნიშვნელოვანი ნაწილის დაპყრობისა. ქართველები თავიანთ წინაპრად აცხადებდნენ ქართლოსს, ხოლო ქვემო ქართლი ქართლოსის სამკვიდროდ მიაჩნდათ. ამის გამოც ჩვენი წინაპრებისთვის ძალზე მტკივნეული იყო სომხეთის მიერ ქვემო ქართლის დიდი ნაწილის დაპყრობა. სომხებისაგან ქართველებისათვის ქვემო ქართლისთვის თავსმოხვეულ ომში დაიღუპნენ როგორც სომხები, ისე ქართველები, რაც აძლიერებდა დაპირისპირებას საქართველოსა და სომხეთს შორის. სტეფანე მტბევარს მეტისმეტად ალაშფოთებდა ისიც, რომ სომხური ეკლესიის მამები სტეფანესა და მის თანამოაზრეთა თვალწინ ცდილობდნენ ქვემო ქართლის მკვიდრი მოსახლეობის, მართლმადიდებელი ქართველების „სომხურ რჯულზე“, მონოფიზიტობაზე მოქცევას, გადაყვანას. ამ ქართველების თანდათან გასომხებასაც ისახავდნენ მიზნად სომხური ეკლესიის თავკაცები, მაგრამ დიდი ბრძოლისუნარიანობით გამორჩეული ქართველები სომხებს როგორ შეარჩენდნენ ძირძველი ქართული მინის, ქვემო ქართლის, იქაურ ქართველთა სულების ჯიჯგნას? არც შეურჩენიათ. სომხებმა ერთხანს კი იბატონეს ქვემო ქართლის მნიშვნელოვან ნაწილში, მაგრამ საქართველოს მეფემ, ბაგრატ

მეოთხემ მეთერთმეტე საუკუნეში სომეხ ხელისუფალთ კუდით ქვა ასროლინა, გარეკა ისინი ქვემო ქართლიდან, კერძოდ, ქალაქ სამშვილდიდან, რომელიც სომხებს ერთ-ერთი სომხური სამეფოს დედაქალაქად ჰქონდათ გამოცხადებული. სომხური კვირიკიანთა დინასტიის წარმომადგენელი მეფის სამშვილდიდან გაძევება ბაგრატ მეოთხეს არ გასჭირვებია. ბაგრატის თანამებრძოლებმა შეიპყრეს, დაატყვევეს სომეხი მეფე. ამის შემდეგ ქართველებმა მოთხოვეს სომხებს, რომ მათ აეკრათ გუდა-ნაბადი, აღარ გაებედათ ქართული მიწა-წყლის მიტაცება. სომხებს არ ეთმობოდათ სამშვილდე და მისი გარემომცველი, ძირძველი ქართული მხარე. მაშინ ქართველებმა სომეხი, კვირიკიანი მეფე ძელზე გასვეს. სომხებმა სამი დღე კი უტყირეს ძელზე გასმულ თავიანთ მეფეს, მაგრამ შემდეგ იძულებული გახდნენ მიეღოთ ქართველების სამართლიანი მოთხოვნა. ქვემო ქართლი, კერძოდ, სამშვილდე და მისი სანახები დაუბრუნდა კანონიერ, ნამდვილ პატრონს, ქართველ ერს.

როგორც ზემოთ ითქვა, სომხების ბრძოლისუნარიანობა თანდათან ეცემოდა, სუსტდებოდა, რასაც შედეგად სომხეთის დაუძლურებაც მოჰყვებოდა. ამას ისიც განაპირობებდა, რომ უკვე მეათე-მეთერთმეტე საუკუნეებშიც სომეხთა ემიგრაციამ ფართო მასშტაბები მიიღო. სამშობლოდან გაქცევის გასამართლებლად სომეხმა მწიგნობრებმა სახარების სიტყვებიც მოიშველიეს: „რაჟამს გდევნიდნენ თქვენ ამიერ ქალაქით, მიივლტოდეთ სხუად“ (მათე, 10:23). მკვლევარი ჰრ. ბართიკიანი აღნიშნავს: „ნათლად ჩანს, რომ მეათე საუკუნის შუა ხანებისათვის სომეხები მოხეტიალე, არამდგრად ხალხად მიაჩნდათ“. ჰრ. ბართიკიანი ფიქრობს, რომ ეს არ არის სომეხთათვის ბუნებრივი, თანდაყოლილი თვისება, იგი შემდგომში უნდა იყოსო შეძენილი. ასეა თუ ისე, ფაქტია, რომ მეათე-მეთერთმეტე საუკუნეებშიც უამრავი სომეხი აიყარა თავისი მშობლიური მიწა-წყლიდან და უცხო ქვეყნებში გადაიხვეწა. საქმე ისე მიდიოდა, რომ საქართველოს, ქართველ ერს სხვა გზა აღარ რჩებოდა, უნდა ეპატრონა მთელი კავკასიისთვის, მათ შორის, სომხეთისთვის. საქართველოს უნდა დაერაზმა კავკასიელები უცხოელი დამპყრობლების წინააღმდეგ საბრძოლველად. მაგრამ სომეხები, კერძოდ, სომხუ-

რი ეკლესია ვერ ეგუებოდნენ საქართველოს გაძლიერებას, ჩვენი ქვეყნის მიერ პირველობის მოპოვებას კავკასიაში. სომხურ ეკლესიას დიდი გავლენა ჰქონდა თავის მრევლზე და აქედან გამომდინარე, საერო წოდების წარმომადგენელი სომხების დიდი ნაწილისთვისაც მიუღებელი იყო საქართველოს, ქართველი ერის გაძლიერება. ამგვარი ვითარება, რა თქმა უნდა, უარყოფით გავლენას ახდენდა საქართველოსა და სომხეთის, აგრეთვე მთელი კავკასიის ბედზე, მათ მომავალზე.

ქართველებსა და სომხებს შორის ურთიერთობა ფრიად გამწვავებული ჩანს მეათე საუკუნეშიც. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს მეათე-მეთერთმეტე ასწლეულების სომეხი მემკთიანის, სტეფანოს ტარონეცის (იგივე ასოლიკის) ერთი ცნობაც. 997 წელს დავით კურაპალატის ჯარს ალყა შემოურტყამს სამხრეთ სომხეთში მდებარე, მაჰმადიანების მიერ დაპყრობილი ქალაქ ხლათისათვის. ასოლიკის სიტყვით, ქართველებს სომხური ტაძარი, ეკლესია ჯარისკაცებისა და ცხენების სადგომად უქცევიათ. ხლათში გაბატონებულ მაჰმადიანთა რეპლიკაზე, თუ რატომ ეპყრობიან ქრისტიანი ქართველები ასე უდიერად ქრისტიან სომეხთა წმინდა ადგილს, ქართველებს, თითქოს, ასეთი პასუხი გაუციათ: „სომხურ ეკლესიას და თქვენს მეჩეთს ჩვენთვის ერთი ფასი აქვსო“. ხლათის დამპყრობელი მაჰმადიანები ვითომ ძალიან მონადინებული იყვნენ სომხური ეკლესია, ტაძარი დაეცვათ ქართველებისგან? სინამდვილეში მათ იმ ხანებში სურდათ როგორც სომხეთის, ისე საქართველოს გამაჰმადიანება, ქრისტიანობის მოსპობა, აღმოფხვრა მთელს კავკასიაში. ხლათის მიმტაცებელ მაჰმადიანებს ძალიან უნდოდათ ქართველები და სომხები წაეკიდებინათ ერთმანეთისთვის და ამიტომ თავი ისე მოაჩვენეს, თითქოს, სომეხთა მფარველები იყვნენ. ეს მუსლიმებს (მაჰმადიანებს) სჭირდებოდათ იმისთვის, რომ შეენარჩუნებინათ ბატონობა ხლათში და მთელი სომხეთიც დაეპყროთ. ასოლიკიც და სხვა სომხებიც ჩასაფრებულია და არ უშვებენ შემთხვევას ხელიდან, რომ ქართველები სომხური სარწმუნოების, მონოფიზიტობის მტრად გამოაცხადონ. სინამდვილეში კარგადაა ცნობილი, რომ თავდაპირველად სომხური ეკლესია უტევდა ქართულ ეკლესიას. სომეხი სამღვდლოება

ჯერ მაზდეანური ირანის, ხოლო შემდეგ მაჰმადიანური არაბთა სახალიფოს დახმარებით ცდილობდა, ქართული ეკლესია სომხურს დამორჩილებოდა. ეს ქართველი ერისთვის, ცხადია, მიუღებელი იყო. ამიტომ არაბთა სახალიფოს დასუსტებისა და დაშლის შემდეგ ქართული ეკლესიაც გადავიდა შეტევაზე სომხურის მიმართ. ქართველი სამღვდელონი მიიჩნევდნენ, რომ სომხები მონოფიზიტები გახდნენ არა ღმერთის ნებით, არამედ სომხური ეკლესიის თავკაცების ირანის ხელისუფლებასთან გარიგების შედეგად. ეს მოხდა მეექვსე-მეშვიდე საუკუნეებში. სომხეთში ქრისტიანობა ხომ მეოთხე ასწლეულის პირველ ნახევარში გამოცხადდა სახელმწიფო რელიგიად. ამდენად, ქრისტიანი სომხები მხოლოდ მცდელობით იღებენ მონოფიზიტობას. ისიც აღსანიშნავია, რომ იმთავითვე არსებობდნენ დიოფიზიტი (მართლმადიდებელი) სომხებიც, რომლებსაც მონოფიზიტური სომხური ეკლესია სასტიკად ებრძოდა და დევნიდა. ქართველი საერო და სასულიერო ხელისუფალნი მფარველობდნენ მართლმადიდებელ სომხებს, რომლებსაც თავისი წვლილი უნდა შეეტანათ სომხეთის მართლმადიდებლურ ქვეყნად გადაქცევის საქმეში. მონოფიზიტური სომხური ეკლესიის თავკაცები და მათი მრევლი მართლმადიდებელ სომხებს სომხებად აღარ თვლიდნენ, ისინი სომხეთის მოღალატეებად მიაჩნდათ. მონოფიზიტი სომხების განრისხებას იწვევდა ისიც, რომ მართლმადიდებელ სომხებს ქართველები მფარველობდნენ. ყოველივე ამის საფუძველზე ასოლიკს დაუსკვნია, რომ ქართველებისთვის სომხური ტაძარი, ეკლესია და მაჰმადიანური მეჩეთი ერთნაირი, ერთი და იგივე ღირებულებისა იყო.

ქართველებისა და სომხების, კერძოდ, ქართული და სომხური ეკლესიების დაპირისპირების შესახებ საკმაოდ მოგვეპოვება ქართული მასალებიც, მაგრამ მე ისინი მოტანილი მაქვს ჩემს სხვა ნაშრომებში, წიგნებში და ამჯერად აღარ მომაქვს ვრცელი ამონაწერები ქართული წყაროებიდან.

მეთერთმეტე საუკუნის სომეხი მემკთიანე, არისტაკეს ლასტივერცი თუ ლასტივერტცი მოგვითხრობს: ანის-შირაკის (სომხური შირაკი და ქართული შირაქი სხვადასხვა ადგილას მდებარე მხარეებია) სომეხთა მეფის, გაგიკ პირველის გარდაცვალების

(ის დაახლოებით 1017 წელს გამოეთხოვა წუთისოფელს) შემდეგ ხელისუფლებას „დაეუფლნენ მისი შვილები: სუმბატი, რომელიც იოანედ იწოდებოდა და აშოტი, (სუმბატის) მკვიდრი ძმა. სუმბატი იყო ტანად მოსული და ძლიერ მსუქანი... ისინი ერთმანეთს შეეტაკნენ ქვეყნის დანაწილებისათვის. საჭირო შეიქმნა სასამართლო. მათთან მოვიდა... მეფე გიორგი (საქართველოს მეფე გიორგი პირველი – ა. ა.) და მშვიდობიანად შეარიგა ისინი. ორი სახელის მქონე სუმბატს (ასაკით) უფროსობის გამო (გიორგი მეფემ) მისცა წილი: ანისის ციხე... სუმბატი დათანხმდა და დაბრუნდა თავის ქალაქში. იგი გზაზე შეჩერდა სხეულის მოდუნების გამო და უდარდელად დაიძინა. (მამინ) აშოტის მხრიდან ერთი მთავარი საჩივრით მივიდა გიორგისთან და უთხრა, რომ „შატიკი ჩემი სამკვიდრო ადგილია, რომელიც ჩემგან უსამართლოდ წაიღო სუმბატმა“. ეს რომ გიორგიმ მოისმინა, დიდი რისხვითა და სიბრაზით აღენტო და ჯარი დაადევნა (სუმბატს) კვალდაკვალ. ისინი მივიდნენ და მოულოდნელად თავს დააცხრნენ მას ისე, რომ (სუმბატმა) სხეულის დამძიმების გამო ვერც კი შეძლო ცხენზე შეჯდომა. მასთან მყოფი მთავრები სწრაფად გაიქცნენ. უკან დადევნებულმა (გიორგი მეფის მეომრებმა) გზაზე (ქალაქ) ანისის კარამდე გვამების გროვა დააყენეს, ხოლო იქიდან დაბრუნებისას გაძარცვეს (სომხური – ა. ა.) საკათედრო ტაძრის მოკაზმულობა. მოგლიჯეს ჯვრებს ლურსმნები და თან ლანძღვით გაიძახოდნენ: მოგვაქვს, რათა ცხენების ნალი გავაკეთოთ“. (სამაგიეროდო – ა. ა.) სამართლიანმა ღმერთმა ისინი (ქართველები – ა. ა.) შესაფერის დროს ხელთ მისცა ჰორომებს (ბიზანტიელებს – ა. ა.)... შეპყრობილი სუმბატი მათ (ქართველმა მეომრებმა – ა. ა.) გიორგისთან მიიყვანეს, რომელმაც ბრძანა მისი ჩამწყვდევა. შემდეგ წაართვა სამი ციხესიმაგრე და გაათავისუფლა (სუმბატი)“.

ღმერთისგან დასჯას იმსახურებდა არა საქართველოს მეფე გიორგი პირველი, არამედ სწორედ ის ბიზანტიელები, რომელთა მიერ საქართველოს აკლება გამართლებულად მიაჩნია არისტაკეს ლასტივერცის. გიორგი მეფის თანამედროვე იყო ბიზანტიის ცნობილი იმპერატორი, ბასილ მეორე, რომელსაც ბულგართმმუსვრელი, ბულგართმუღეტი უწოდეს. საქმე ისაა,

რომ მას შემდეგ, რაც ბასილმა დაამარცხა დამოუკიდებლობის მოპოვების მიზნით მებრძოლი ბულგარელები, უამრავი მათგანი დახოცა ან უსასტიკესად დასაჯა და დაასახიჩრა. გიორგი პირველისთვის ან საქართველოს სხვა რომელიმე მეფისთვის არ შეურქმევიათ სომეხთმშესვრელის ან სომეხთმჟლეტის სახელი. ამდენად, არისტაკეს ლასტივერცი უსამართლობას იჩენს, როდესაც კმაყოფილებით აღნიშნავს ბიზანტიელების მიერ ქართველების დასაჯას.

ბასილ მეორის წინამძღოლობით ეგრეთწოდებული ერთმორწმუნე ბიზანტიის იმპერიის ჯარები მართლაც შემოესივნენ საქართველოს. 1021-1022 წლების ბიზანტია-საქართველოს სასტიკმა, სისხლისმღვრელმა ომმა უამრავი ქართველის სიცოცხლე შეინირა, ჩვენი წინაპრების სისხლი შესვა, მაგრამ არც დამპყრობელ ბიზანტიელებს დადგომიათ კარგი დღე ქართველი მეომრებისაგან, ბიზანტიელების სისხლითაც დათვრა ეს ომი.

ბიზანტიის უზარმაზარი, გაძლიერებული იმპერია მეთერთმეტე საუკუნეში ცდილობდა როგორც სომხეთის, ისე საქართველოს დაპყრობას. სომხები წინააღმდეგობას ვერ უწევდნენ დამპყრობელ ბიზანტიელებს, მით უმეტეს, ამას ვერ შეძლებდა ანის-შირაკის მეფე სმბატი, იგივე სუმბატი, რომელიც, არისტაკეს ლასტივერცისვე სიტყვით, დიდი დონდლო ვინმე ყოფილა, არც მეფედ ვარგებულა და არც მეომრად. ისეთი შთაბეჭდილება გვრჩება, რომ სომეხთა მეფე სუმბატს ხელში ხმლის დაჭერაც არ ემარჯვებოდა, მას ძილისკენ უფრო მიუწევდა გული, ვიდრე ბრძოლისკენ.

თუ ბიზანტიის იმპერია სომხეთს დაიპყრობდა, მას ბაზადაც გაიხდიდა საქართველოს წინააღმდეგ ომში. ეს რომ არ მომხდარიყო, ამიტომაც ჩაერია ქართველთა მეფე გიორგი პირველი იმ დროისათვის დასუსტებული, დაუძლურებული სომხეთის საქმეებში. შეუპოვარმა, თავგანწირულმა, უშიშარმა გიორგი მეფემ მიზნად დაისახა, მისი მეთაურობით არა მარტო საქართველოს, არამედ სომხეთსაც ებრძოლა დამპყრობელი ბიზანტიელების, მათი აგრესორი იმპერატორის ბასილ მეორის მოსაგერიებლად. მაგრამ როგორც ეტყობა, არისტაკეს ლასტივერცისა და მის სომეხ თანამოაზრეებს არ მოსწონდათ, რომ საქართველო

ძლიერდებოდა, ხოლო სომხეთი სუსტდებოდა, კავკასიაში წამყვანი ერი საბოლოოდ ხდებოდნენ ქართველები და არა სომხები. ეს ისე ძალიან აღიზიანებდათ სომხებს, რომ არისტაკეს ლასტივერცისა და მის თანამოაზრეებს უმჯობინებიათ, ბიზანტიის იმპერიას დაეპყრო სომხეთი, ოღონდ ეს ქვეყანა საქართველოს გავლენის ქვეშ არ მოქცეულიყო. ამიტომაც მოიგონა არისტაკეს ლასტივერციმ, თითქოს ქართველთა მეფე გიორგის სომხები შეუფინრობია. მართალია, ქართველებსა და სომხებს შორის არსებობდა დაპირისპირებაც, წყევლა-კრულვაც, სიძულვილიც კი, მაგრამ ბიზანტიის იმპერია და მისი იმპერატორი ბასილ მეორე, იგივე ბასილ ბულგართმმუსვრელი, ბულგართმულები იმდენად საშიში დამპყრობლები იყვნენ, რომ გამორიცხულია, ბიზანტია-საქართველოს კარს მომდგარი დიდი ომის კვირაძალში ქართველთა მეფე გიორგი პირველს სომხები შეეფინრობინა. ამით ხომ საქართველოს ხელისუფლება ისედაც ურიცხვ მტერს კიდევ უფრო მეტად გაუმრავლებდა, აუშხედრებდა ჩვენს ქვეყანას. გიორგი მეფე მიზნად ისახავდა, თუნდაც ძალის გამოყენებითაც, დაერწმუნებინა სომხები, მათი მმართველი წრეები, რომ აუცილებელი იყო სომხეთსაც ეომა ბიზანტიის აგრესიის შესაკავებლად, შესაჩერებლად. სომხებს უნდა შეეგნოთ, რომ თუ არ იბრძოლებდნენ, არ იომებდნენ, სომხეთი ბიზანტიის იმპერიის ერთ-ერთ პროვინციად გადაიქცეოდა, თვითმყოფადობას დაკარგავდა. ვინაიდან იმ ხანებში ქართული და სომხური ეკლესიების ურთიერთობა მეტისმეტად მწვავე იყო, შესაძლოა, ამგვარ პირობებში, ასეთი ვითარების ზეგავლენით, ზემოქმედებით მართლმადიდებელ ქართველ მეომრებს სიმკაცრეც გამოეჩინათ მონოფიზიტი სომხების მიმართ, მაგრამ ამას არ მოიწონებდა საქართველოს სამეფო კარი და პირადად გიორგი პირველი. იმ დროს მთავარი იყო საქართველოსა და სომხეთში ბიზანტიის იმპერიის შემოტევის მოგერიება და არა ქართველებისა და სომხების კინკლაობა. არისტაკეს ლასტივერცის ვერ შეუგნია, არ ესმის, რომ სომხეთის მტერი იყო ბიზანტიის იმპერია და არა საქართველო. სომხებსა და ქართველებს ერთმანეთს შორის არსებული სადავო საკითხები დროებით მაინც გვერდზე უნდა გადაედოთ და საერთო ფრონტი უნდა შეექმნათ ისეთი საში-

ში დამპყრობლების წინააღმდეგ საბრძოლველად, როგორებიც მეთერთმეტე საუკუნეში იყვნენ ბიზანტიის იმპერია და ველური, ისლამის დროშის მოფრიალე თურქ-სელჩუკები. არისტაკეს ლასტივერცი და მისი წინამორბედები, თუ თანამოაზრეები ქექავენ საქართველოსა და სომხეთს შორის არსებულ დაპირისპირებას, წინააღმდეგობებს და ამით ხელს უშლიან ქართველებსა და სომხებს, რომ მათ გიორგი პირველის ან სხვა ქართველი მეფის მეთაურობით ერთობლივი ძალებით ებრძოლათ საერთო მტრის ამიერკავკასიიდან უკუსაგდებად, განსაღებნად.

თურქ-სელჩუკების ურდოები შუა აზიიდან დაიძრნენ და მრავალ ქვეყანას შეესივნენ. თურქ-სელჩუკთა ცნობილი სულთანი, მელიქ-შაჰი რიხიანად, სიამაყით აცხადებდა: შუა აზიიდან წამოსულმა ცხენი ხმელთაშუა ზღვაში შევაგდეო. თურქ-სელჩუკები მომთაბარეები, მეჯოგეები იყვნენ, მეტისმეტად გამრავლებულან და იბრძოდნენ, ომობდნენ იმისთვისაც, რომ ახალ-ახალი საძოვრები დაეპყროთ. თურქ-სელჩუკებმა მიზნად დაისახეს, რომ ამიერკავკასიის ქვეყნებიც, საქართველო, სომხეთი და ალბანეთი გადაექციათ თავიანთი ჯოგების საზაფხულო და საზამთრო საძოვრებად ანუ ყიშლალ-იალალეზად. ველური თურქ-სელჩუკების შემოსევები, მათი ბატონობა ანგრევდა, სპობდა როგორც საქართველოს, ისე სომხეთისა და ალბანეთის მეურნეობას, ეკონომიკას.

დავით აღმაშენებლის მემამაციანე ახსენებს საქართველოში თურქ-სელჩუკთა შემოსევას 1080 წელსაც და აღნიშნავს: „ესე იყო პირველი დიდი თურქობაი“. როგორც ეტყობა, მემამაციანეს ახსოვს სხვა დიდი თურქობებიც, ანუ თურქ-სელჩუკთა საშინელი შემოსევები საქართველოში, მათ მიერ ჩვენი ქვეყნის აკლება, აწიოება. საქართველოში და მთელ ამიერკავკასიაში ისეთი ვითარება, მდგომარეობა შეიქნა, რომ საშველი აღარ ჩანდა. მაგრამ ამ კრიტიკულ მომენტში საქართველოს მოველინა უდიდესი მეფე დავით აღმაშენებელი, რომელმაც მტრისგან განმინდა არა მარტო ჩვენი ქვეყანა, არამედ სომხეთი და ალბანეთიც. თურქ-სელჩუკებმა შეძლეს და მიიტაცეს ბიზანტიის უზარმაზარი იმპერიის ტერიტორიის დიდი ნაწილი, დამკვიდრდნენ იქ. თურქ-სელჩუკებს დიდი სურვილი ჰქონდათ და

ძალებსაც არ ზოგავდნენ, რათა დამკვიდრებულიყვნენ საქართველოშიც, სომხეთსა და ალბანეთშიც. გენიოსმა, დიდმა მეომარმა დავით აღმაშენებელმა და მისმა ჯარმა მრავალი წლის განმავლობაში თავგანწირვით იბრძოლეს, იომეს, დაამარცხეს მტერი საქართველოშიც და მთელს ამიერკავკასიაშიც.

ცნობილია, რომ სომხები საქართველოს მეფეს თხოვდნენ, გვიშველე, მტრის კლანჭებისგან გვიხსენიო. საქართველოსთვის მიუღებელი იყო თურქ-სელჩუკების დამკვიდრება სომხეთში, მისი გადაქცევა მაჰმადიანურ ქვეყნად და ამიტომ დავით აღმაშენებელი მფარველობდა სომხებს. დავით მეფე ისევე იბრძოდა, ომობდა სომხეთის სახსნელად, როგორც ქართული მიწა-წყლის გასათავისუფლებლად. ამ მხრივ ყურადღებას იპყრობს დავით აღმაშენებლის მემკვიდრის ერთი ცნობა: 1118 წელს „ბზობად წარმოემართა მეფე (დავითი - ა. ა.) ღანუხით წარსვლად რახსის (არაქსის - ა. ა.) პირსა და ზატიკი (აღდგომის დღესასწაული - ა. ა.) გარდაიხადა ნახიდურს. მუნ მოართუეს ამბავი ბეშქენ ჯაყელისა ჯავახეთს თურქთაგან მოკლვისაი; და ამისთვის უშლიდეს დიდებულნი მას ჟამსა წარსვლად; და ყოვლად არა მოისმინა, არამედ დაესხა თურქთა, რახსის პირსა მდგომთა, მოსრა სიმრავლე მათი“. როგორც ვხედავთ, დავით აღმაშენებელს სასწრაფოდ კი არ ულაშქრია ჯავახეთის, ქართული მიწა-წყლის ამკლები თურქ-სელჩუკების გასანადგურებლად (ეს ომი მცირე ხნით გადაუდვია), არამედ სომხეთში, მდინარე არაქსის პირას გაუმართავს ბრძოლა მტრის ურდოებთან და მუსრი გაუვლია მათთვის. აი, ასეთ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა დავით მეფე სომხეთის გათავისუფლების საქმეს. ეს ხდებოდა იმიტომ, რომ თურქ-სელჩუკები ყოველი ღონით, დიდი ძალისხმევით ცდილობდნენ თავიანთ ბაზად გაეხადათ სომხეთი და იქედან შემოეტიათ საქართველოსთვის. დავით აღმაშენებელი მიიჩნევდა და სავსებით საფუძვლიანადაც, რომ საქართველოს უნდა მოესპო თურქ-სელჩუკთა ბუნაგები სომხეთსა და ალბანეთშიც.

თბილისი ოთხას წელიწადს დაპყრობილი ჰქონდათ მაჰმადიანებს, დიდი ხნის განმავლობაში არაბებს, ხოლო ბოლოს - თურქ-სელჩუკებს. დიდგორის დიდი სამამულო ომის შემდეგ,

1122 წელს დავით აღმაშენებელმა და მისმა ჯარმა გაათავისუფლეს ვახტანგ გორგასლის ქალაქი თბილისი და კვლავ გამოაცხადეს ის ქართველთა, საქართველოს დედაქალაქად. იმ დროს სომეხთა დედაქალაქი ანისიც მტერს ჰქონდა დაპყრობილი. სომეხებმა დაინახეს რა, რომ ქართველებმა გაათავისუფლეს თბილისი, მიიჩნიეს, დავით აღმაშენებელს ძალუძსო ანისის ხსნაც. დავით მეფის მემკვიდრე იუნყება: „მოვიდეს მენიგნენი ანელთა თავადთანი და მოახსენეს მოცემი ქალაქისა“ დავით აღმაშენებელსო. ეს მოხდა 1124 წელს. დავით მეფე სამოცათასიანი ჯარით „წარემართა და მესამესა დღესა აღიღო ქალაქი ანისი და ციხენი მისნი უჭირველად და სოფელნი და ქუეყანანი (მხარეები – ა. ა.) მიმდგომნი ანისისანი...

ანისის მცველად დაუტევნა აზნაურნი მესხნი და წარმოვიდა ქართლად“. ანისის საკათედრო, საეპისკოპოსო ტაძარი მეჩუთად გადაუკეთებიათ მაჰმადიანებს და მის თავზე უზარმაზარი ვერცხლის ნახევარმთვარე აღუმართავთ. დავით აღმაშენებელმა ბრძანა, გაენმინდათ ეს შეურაცხყოფილი სომეხური ტაძარი, ძირს ჩამოეგდოთ ნახევარმთვარე და მის ნაცვლად კვლავ ჯვარი აღემართათ. დავით მეფე სომეხეთის გათავისუფლებისთვისაც რომ იბრძოდა, ამით გახარებულია აღმაშენებლის თანამედროვე, ზემო შუამდინარეთის ქალაქ ედესაში (ურჰაში) მცხოვრები სომეხი მეისტორიე მათეოს ურჰაეცი. იგი თავისი მკითხველის გასაგონად ამბობს: „დავით მეფე იყო წმინდა და მხნე, გამოირჩეოდა ღვთისმსახურებით და სამართლიანობით; ის აღმოჩნდა მიმღები და მოყვარე სომეხთა ტომის. მასთან შემოკრბა სომეხთა ჯარის წარჩენები... დიდი სიხარული, სიამოვნება (მიანიჭა) მისდამი დაქვემდებარებულ სომეხთა მთელ ნათესავს“, ესე იგი სომეხ ხალხს, ერს. მათეოს ურჰაეცისვე თანახმად, დავით აღმაშენებლის მიერ სომეხთა დედაქალაქის, ანისის გათავისუფლების გამო „გახარებული იყო სომეხთა მთელი სახლი“, ანუ სრულიად სომეხეთი. კეთილი და პატიოსანი, მაგრამ კითხვა მაინც შეიძლება გაუჩნდეს მკვლევარსაც და მკითხველსაც: დავით აღმაშენებელთან ხომ „შემოკრბა სომეხთა ჯარის წარჩენები“. ამავე დროს დავით მეფემ დამპყრობლისგან გათავისუფლებული სომეხთა დედაქალაქის, „ანისის მცველად დაუტევნა

აზნაურნი მესხნი". აღმაშენებელმა რატომ მასთან შემოკრებილ სომეხ მეომრებს არ დაავალა ანისის დაცვა? საფიქრებელია, ეს მოხდა იმიტომაც, რომ მეათე-მეთორმეტე საუკუნეებში და შემდეგაც სომხების ბრძოლის უნარი ძალიან იყო შესუსტებული, დაქვეითებული. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ იმ ხანებშიც ქართველთა და სომეხთა შორის დაპირისპირება ისევ ძლიერი იყო და, შესაძლოა, ქართველები არც ენდობოდნენ სომეხ მეომრებს. მაჰმადიანი დამპყრობლები ყოველი ღონით ცდილობდნენ გადაეხიზებინათ სომხები, მიეღწიათ იმისთვის, რომ სომხებს ეღალატათ საქართველოსთვის.

დავით აღმაშენებლის მეფობის ჟამსაც ქართველებსა და სომხებს რომ გულზე არ ეხატებოდათ ერთმანეთი, ეს აშკარად ჩანს დავით მეფის ისტორიკოსის თხზულებიდანაც: „შემოკრბა ოდესმე წინაშე მეფისა ნათესავი გულარძნილი (ვერაგი ხალხის წარმომადგენლებიო – ა. ა.), ყოვლად ბოროტთა სომეხთა ეპისკოპოსები და მონასტერთა მათთა წინამძღურები მრავალნი, რომელნი ფრიად აზმნობდეს თავთა თვისთა მიწვენად თავსა ყოვლისა სწავლულებისა და მეცნიერებისასა. და მოახსენეს (აღმაშენებელს – ა. ა.), რაითამცა ყო ბრძანებითა მისითა კრებაი, და ყვესმცა სიტყვის-გებაი და გამოძიებაი სჯულისაი; და უკეთუ იძლივნენ, იქმნენ თანაერთხმა სჯულითა (სომხები მართლმადიდებლობას მიიღებენო – ა. ა.), და თვისი შეაჩუენონ; ხოლო უკეთუ სძლონ, ესე ოდენ მიემადლოს: „რაითა არღარა გუხედვიდეთო მწვალებელად და არცა შეგუარუენებდეთ“...

დიდი ქართველი მეცნიერი, ივანე ჯავახიშვილი დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის, „ცხოვრებაი მეფეთ-მეფისა დავითისის“ ავტორის შესახებ ბრძანებს: აღმაშენებლის „ისტორიკოსი მეფის შინაური, მეგობრად საგონებელი კაცი ყოფილა“. ივ. ჯავახიშვილისვე სიტყვით, დავით მეფის ისტორიკოსის „მხედველობისა და შედარების ასპარეზი ფართო და თითქმის განუსაზღვრელია, მისი აზროვნება მსოფლიო-ისტორიულ სფეროში დანავარდობს“. საზოგადოდაც, ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებულია აზრი, რომ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულების სახით ძველმა ქართულმა საისტორიო მწერლობამ თავისი განვითარების მწვერვალს მიაღწია. რაც

შეეხება მეფეთა-მეფე დავითის მემკვიდრის დამოკიდებულებას სომხებისადმი, ამის შესახებ ისევ ივ. ჯავახიშვილს მოვუსმინოთ: „დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი საზოგადოდ ფართო და შორსგამსჭვრეტელი აზროვნების პატრონია და მარტო სომხებისადმი სიძულვილი ემჩნევა. მაგრამ ავტორის ეს გრძნობაც, როგორც ეტყობა, სარწმუნოებრივ ნიადაგზე არ არის აღმოცენებული. პირიქით, სადაც მას ქართველი და სომეხი სამღვდელოების საღვთისმეტყველო პაექრობის ამბავი აღწერილი აქვს, აქ იგი ორსავე სამღვდელოებას თანასწორად ბრალსა სდებს და ჰკიცხავს“... ჩემი აზრით, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის სიძულვილი სომხების მიმართ სარწმუნოებრივ ნიადაგზეც არის აღმოცენებული, მაგრამ უეჭველია, უდავოა ისიც, რომ ამ სიძულვილის გამომწვევი, წარმომშობი სხვა, კერძოდ, თავიდან ბოლომდე ეროვნული საფუძვლის მქონე მიზეზებიც არსებობდა. დავით აღმაშენებელი მიიჩნევდა, რომ ქართველებსა და სომხებს შორის დაპირისპირება არ უნდა გაგრძელებულიყო. მაგრამ საქართველოს ყველაზე დიდი მეფის, აღმაშენებლის ისტორიკოსს, რომელიც მეფეთ-მეფე დავითის „შინაური, მეგობრად საგონებელი კაცი ყოფილა“, სომხები სძულდა. რადგან ქართველებისა და სომხების ურთიერთობა ესოდენ გართულებული, გამწვავებული იყო, ამიტომაც დავით აღმაშენებელი მის მიერ გათავისუფლებული ანისის დაცვას სომხებს ვერ მიანდობდა. სხვა გზა არ იყო, იმდროინდელ რთულ ვითარებაში საქართველოს, ქართველ ერს, უნდა ეპატრონა სომხეთისთვისაც, ალბანეთისთვისაც და მთელი კავკასიისთვისაც.

დავით აღმაშენებლის მემკვიდრეებიც, მეფეები დემეტრე პირველი, გიორგი მესამე, დიდი თამარი, ლაშა-გიორგი, მოგვიანებით გიორგი ბრწყინვალე განამტკიცებდნენ თავიანთ ძალაუფლებას მთელს კავკასიაში. ისინი და მათი მეთაურობით ქართველი ერი საქართველოსთან ერთად იცავდნენ სომხეთსაც და ალბანეთსაც. თუ ამ ქვეყნებს დამპყრობლები თავს დაესხმოდნენ, ქართული მხედრობა სომხეთსა და ალბანეთში შემოჭრილ მტრებს სასტიკად უსწორდებოდა. თამარის მეფობის ჟამს, 1194 თუ 1195 წელს ისლამური სამყაროს თავკაცებმა განიზრახეს ალბანეთი ჩამოეშორებინათ საქართველოსაგან და საბოლოოდ

გაებატონებინათ იქ მაჰმადიანობა. მუსლიმთა (მუსლიმანთა) სასულიერო მეთაურმა, ბაღდადის ხალიფამ მოიწონა ირანის აზერბაიჯანის მბრძანებლის წინადადება და მოუწოდა ისლამურ სამყაროს, რომ საღვთო ომი გაეჩალებინა საქართველოს წინააღმდეგ. გადამწყვეტი ბროლა მოხდა შამქორში. თამარ მეფის მხედრობამ სასტიკად დაამარცხა მტერი. მოხდა ისე, რომ იმ ხანებში მაჰმადიანობა კი ვერ გაბატონდა დიდი ხნის, საუკუნეების წინ გაქრისტიანებულ ალბანეთში, არამედ ამ ქვეყანაში საქართველო განამტკიცებდა ქრისტიანობის პოზიციებს. ცეცხლითა და მახვილით გამაჰმადიანებული ალბანელები უბრუნდებოდნენ თავიანთი წინაპრების სარწმუნოებას, ქრისტიანობას.

1208 წელს სპარსეთის ერთ-ერთი ნაწილის, არდაველის (იგივე არდებილის) ხელისუფალი ქურდულად შემოიპარა საქართველოს სამეფოს, სახელმწიფოს საზღვრებში. ის ფარულად შემოიჭრა საქართველოს სამეფოს შემადგენლობაში მოქცეულ სომეხთა დედაქალაქ ანისში. ეს მოხდა მაშინ, როცა აღდგომის დილა თენდებოდა. თამარ მეფე იმ დროს დასავლეთ საქართველოში, გეგუთში იმყოფებოდა. მეფეთ-მეფე თამარს მოუწადინებია აღდგომის ბრწყინვალე დღესასწაულს გეგუთში შეგებებოდა. მაგრამ მტერმა არ მისცა თამარს იმის საშუალება, რომ დღესასწაულის აღნიშვნით შვება ეგრძნო, ნეტარება მოეპოვებინა. მომხდური დუშმანი ანისის ეკლესიებში დაერია მშვიდობიან, უიარაღო მლოცველებს და უამრავი ანისელი დახოცა. ბუნებრივია, თამარ მეფე ვერ მოითმენდა მისი ქვეშევრდომების ვერაგულად ამოწყვეტას. საქართველოს მეფეთ-მეფე თამარმა გადანყვიტა, არდაველის ხელისუფალი ჩადენილი მხეცობისთვის მკაცრად დაესაჯა. ეს ასეც მოხდა. ქართველთა მხედრობამ სამაგიერო მიუზღო მაჰმადიან ფანატიკოსებს, არდაველელებს. არდაველის მფლობელი არ იყო ისეთი ძლიერი ხელისუფალი, რომ მას თამარ მეფისეული საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრებში შემოჭრა, თუნდაც ქურდულად შემოპარვა გაებდა. უეჭველია, რომ არდაველელებს ისლამური სამყაროს თავკაცები აქეზებდნენ. ისიც მოსალოდნელი იყო, რომ სპარსეთში და, საზოგადოდ, მაჰმადიანურ სამყაროში მზადდებოდა ახალი კოალიციური ლაშქრობა საქართველოს საზღვრებგან-

ვრცობილი სამეფოს წინააღმდეგ. თამარ მეფემ გადანყვიტა, დაესწრო მტრისთვის და ქართველები თვითონ გადასულიყვნენ შეტევაზე. თამარ მეფის გადანყვეტილების განსახორციელებლად ქართველები საგანგებოდ მოემზადნენ და 1210 წელს საქართველოს ჯარმა დალაშქრა სპარსეთის დიდი ნაწილი, ჩვენმა წინაპრებმა დაიმორჩილეს სპარსეთის (ირანის) აზერბაიჯანი და სპარსელთა სხვა მხარეებიც. რა თქმა უნდა, მაჰმადიანური სამყარო აღშფოთდა იმის გამო, რომ საქართველოს მხედრობამ დალაშქრა სპარსეთი. ცხადია, ქართველებმა კარგად იცოდნენ, რომ მათთვის ძნელი იყო მთელი ისლამური სამყაროს წინააღმდეგ ბრძოლა. არაა გადაჭარბებული იმის თქმა, რომ თითქმის მთელი მაჰმადიანური სამყარო ეომებოდა საქართველოს. ფაქტია, რომ როდესაც რომელიმე მუსლიმი (მუსლიმანი) ხელისუფალი შემოუტევდა საქართველოს სახელმწიფოს, მტრის ჯარში ირიცხებოდნენ, გაერთიანებული იყვნენ სხვადასხვა მაჰმადიანური ქვეყნების სამხედრო რაზმები. მაგრამ ქართველ ერსაც ხომ უნდა მოეპოვებინა არსებობის უფლება, ხომ უნდა ეზრუნა საქართველოს მომავალზე. ამისათვის, იმდროინდელ პირობებში, აუცილებელი ხდებოდა, რომ ქართველებს გაემაგრებინათ, დაეცვათ მთელი კავკასია. თამარ მეფის მხედრობამ იმიტომაც დალაშქრა სპარსეთი, რომ ამ ქვეყნიდან აღარ მომხდარიყო თავდასხმები საქართველოს სახელმწიფოში მოქცეულ სომხეთსა და ალბანეთზე.

სომხური „სახარების“ 1214 წლის ანდერძ-მინაწერი გვამცნობს: ამ ხელნაწერის დამზადება მოხდა „საქართველოში ლაშას მეფობისას, რომელიც ფლობდა ტფილისს, ანისს და ადრინდელ სომეხს, ალან და ალვანელ ტანუტერთა (ხელისუფალთა – ა. ა.) მრავალ სხვა ქალაქს, კარინიდან (არზრუმიდან – ა. ა.) სპარსეთამდე“. მაშასადამე, ამ სტრიქონების სომეხი ავტორი მიიჩნევს, რომ სომეხთა დედაქალაქი ანისი და კავკასიის სხვა ქალაქები ისეთივე ორგანული ნაწილი გამხდარა საქართველოს სახელმწიფოსი, როგორიც იყო თბილისი. ყურადღებას იქცევს სომხურ ანდერძ-მინაწერში ალანების (ოსების) ქალაქის თუ ქალაქების ხსენებაც. ოსეთი იმ დროს მხოლოდ ჩრდილო კავკასიაში არსებობდა და ქართული მიწა-წყლის მიტაცებაზე ოცნებას ვერ

გაბედავდა. მოტანილი სომხური ცნობაც ადასტურებს, რომ ლაშა-გიორგის მეფობის ჟამსაც ჩრდილო კავკასია, ნიკოფსიიდან დარუბანდამდე, საქართველოს გავლენის ქვეშ იყო მოქცეული. ქართველები ისევ და ისევ ავრცელებდნენ, განამტკიცებდნენ ქრისტიანობას ჩრდილო კავკასიაში და შთააგონებდნენ იქაურ მეომარ ტომებს, რომ მათ რალაც, უმნიშვნელო მიზეზების გამო ერთმანეთი კი არ უნდა ამოენწყვიტათ, არამედ მთელ კავკასიას ერთობლივი ძალებით უნდა ებრძოლა საერთო მტრების, კერძოდ, მაჰმადიან დამპყრობელთა წინააღმდეგ. კავკასიის ერთიანობისთვის კარგი იქნებოდა ასე მომხდარიყო, მაგრამ ჟამთა სიავემ, კავკასიელების ძნელბედობამ, შავბედობამ ისე წარმართა მოვლენები, რომ დღეს ჩრდილო კავკასია და ალბანეთი მაჰმადიანობის აღმსარებელნი არიან და არა ქრისტიანობისა.

მონღოლთა ბატონობის ხანაშიც, ესე იგი მეცამეტე საუკუნის ოცდაათიანი წლებიდან მეთოთხმეტე ასწლეულის დასაწყისამდე სომხეთის დიდი ნაწილი საქართველოს სამეფოს, სახელმწიფოს შემადგენლობაში შედიოდა. მაგრამ იმ დროს ველურმა, დამპყრობელმა მონღოლებმა საქართველო დაასუსტეს, ქართველებს თავისი თავიც გაჭირვებოდათ და სომხეთის პატრონობაც გაუძნელდებოდათ. მეთოთხმეტე საუკუნის პირველივე ნახევარში, გიორგი ბრწყინვალის მეფობის ჟამს, საქართველომ მოიშორა მონღოლთა ბატონობის უღელი და ჩვენი ქვეყანა გაძლიერდა. მეფე გიორგის ბრწყინვალე იმიტომაც უწოდეს, რომ მან მიზნად დაისახა, ღირსეული გამგრძელებელი გამხდარიყო დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის საქმეებისა. გიორგი ბრწყინვალემ ისევ გააერთიანა კავკასია და სომხეთიც კვლავ ისეთივე ორგანული ნაწილი გახდა საქართველოს სახელმწიფოსი, როგორც ეს იყო დავით აღმაშენებლისა და მისი მემკვიდრეების, მეტადრე თამარის მეფობის ჟამს. ერთ-ერთი სომხური „სახარების“ 1323 წლის ანდერძ-მინაწერში ნათქვამია: ამ ხელნაწერის დამზადება მოხდაო სიუნიქის (სივნიეთის) მხარეში, გლადორის მონასტერში, „საქართველოსა და დიდ სომხეთში მეფე გიორგის (ბრწყინვალის – ა. ა.) მეფობისას“. როგორც ვხედავთ, გიორგი ბრწყინვალის ხელმწიფობის წლებშიც საქართველოს სახელმწიფოს შემადგენლობაში ყოფილა მოქცეული ეგრეთწოდებული

დიდი სომხეთი თუ მთლიანად არა, მისი უდიდესი ნაწილი მაინც.

1336 წელს ყირიმში დამზადებული სომხური ხელნაწერის (ვარდან აიგეკცის ქადაგებანის) ანდერძ-მინაწერში გადამწერი ტერტერ (ტერტერი თავის თავს ტირაცუსაც ეძახის, სომხურად ტერტერ მღვდელს ნიშნავს, ხოლო ტირაცუ-მედავითნეს) ერევანცი (ერევნელი) იუწყება: „დაინერა (ეს) წიგნი სომხური წელთაღრიცხვის „ჩძე“-ს (ანუ 1336 წელს – ა. ა.)... უხმარი და შუურაცხი მწერლის (სასულიერო პირისთვის დამახასიათებელი თავმდაბლობაა გამომჟღავნებული – ა. ა.), მღვდლობის სახელის უღირს ტერტერის მიერ“. შემდეგ ყირიმში ჩასული ტერტერ ერევანცი (ერევნელი) ლექსად გადმოგვცემს თავის სათქმელს: „მე, ტირაცუ, კაცი უღირსი, საბრალობელი, უდები მღვდელი ჩამოველ საქართველოდან, ხორ-ვირაპის მეზობელ შესანიშნავ ქალაქ ერევნიდან“. 1336 წლისავე მეორე ანდერძ-მინაწერში ტერტერ ერევანცი გვამცნობს: „მე, ტერტერი, უღირსი მწერალი, რომელმაც ეს წიგნი, „ვარდანი“ დავწერე, ცოდვებით სავსე და თანამდები, უდები მღვდელი, საბრალობელი, მოვედი საქართველოდან, ხორ-ვირაპის და ეჯმიანინის (სომხები ეჩმიანინს ეჯმიანინს ეძახიან – ა. ა.) მეზობელ შესანიშნავ ქალაქ ერევნიდან“. ტერტერ ერევანცი თავის მშობლიურ ერევანს იმითომ აცხადებს საქართველოს ქალაქად, რომ გიორგი ბრწყინვალეს და ქართველთა ჯარს მოუხერხებიათ სომხეთის განმეწი და დამპყრობლებისაგან, სომხური მიწა-წყლის, კერძოდ, ქალაქ ერევნის და მისი გარემომცველი მხარის დაცვა. როგორც ეტყობა, ტერტერ ერევანცი და მისი თანამოაზრე სომხები მიიჩნევდნენ, რომ მათმა თანამემამულეებმა დაკარგეს ბრძოლის უნარი და სომხებს აღარ შესწევდათ ძალა, მოეგერიებინათ ურიცხვი მტრები. რაც შეეხებათ საქართველოს, ქართველებს და მეფე გიორგი ბრწყინვალეს, ისინი წარმატებით ებრძოდნენ დამპყრობლებს, მიზნად ისახავდნენ მთელი კავკასიის დარაზმვასაც ქართული სახელმწიფო დროშის გარშემო. ამიტომ ტერტერ ერევანცის ემჩნევა, რომ მისი სურვილია ქალაქი ერევანი დარჩეს საქართველოს შემადგენლობაში, ქართველმა ერმა უპატრონოს ერევანსაც და მთელ სომხეთსაც.

ივ. ჯავახიშვილის აზრით, საქართველო ხომ ყოველთვის

მტერმრავალი ქვეყანა იყო, მაგრამ ჩვენს სამშობლოს მანამდე ისეთი საშინელება არ განუცდია, როგორიც კაცთმოძულე, კაციჭამია, ადამიანის სისხლისმსმელი თემურ ლენგის მაჰმადიანი ურდოების რვაჯერ შემოსევა იყო. თემურ ლენგმა მიზნად დაისახა საქართველოს გამაჰმადიანება და ეს რომ ვერ შეძლო, გადანყვიტა, პირისაგან მიწისა აღევავა, მოესპო ქართველი ერი. ქართველ მაჰმულიშვილებს, პატრიოტებს იდეალად მიაჩნდათ დავით აღმაშენებლის, თამარ მეფის, გიორგი ბრწყინვალის დროინდელი, ქრისტიანული საქართველო და მათთვის ქართველების გამაჰმადიანება ყოვლად მიუღებელი, წარმოუდგენელი იყო. თამარ პაპავა-გოგოლაშვილი საფუძვლიანად, სამართლიანად აღნიშნავდა: სადაც მაჰმადიანობამ ქართულ მიწაზე ფეხი მოიკიდა, იქ ქართველობა დედის ძუძუს სწყდებოდაო. ეს ჩვენს წინაპრებს ყოველთვის კარგად ესმოდათ და ამიტომაც სისხლის უკანასკნელ წვეთამდე ებრძოდნენ თემურ ლენგის ურდოებსაც და სხვა მაჰმადიან დამპყრობლებსაც. მილიონობით ქართველმა თავი გასწირა, დაიღუპა იმისათვის, რომ ქრისტიანობა საქართველოში და მთელს კავკასიაშიც გადაერჩინათ.

თემურ ლენგის გადაშენების შემდეგ, 1412 წელს საქართველოს მეფე გახდა ალექსანდრე პირველი. მართალია, იმ ხანებში ჩვენი სამშობლო ჯერ ისევ გაერთიანებულია, მაგრამ დიდი საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრები მაინც საგრძნობლადაა შეკვეცილი. ქართული მიწა-წყლის დაცვის თვალსაზრისით ისეთი აუცილებელი ციხე-სიმაგრეც კი, როგორიც ქვემო ქართლის სამხრეთ ნაწილში მდებარე ლორე იყო, მტერს ჰქონდა მიტაცებული. საქართველომ შავი ჭირი, თემურ ლენგი კი მოიშორა თავიდან, მაგრამ მალე ამის შემდეგ ჩვენს ქვეყანას შემოესივნენ მაჰმადიანი შავბატკნიანი და თეთრბატკნიანი თურქმანები. მათ შეძლეს ლორე-ტაშირის დაპყრობაც. მიუხედავად იმისა, რომ თემურ ლენგმა და მისმა მაჰმადიანურმა ურდოებმა ნანგრევებად აქციეს საქართველო, მეფე ალექსანდრე პირველმა მაინც გადანყვიტა, მტრის კლანჭებისგან გამოეგლიჯა ლორეს ციხე-სიმაგრე და მისი გარემომცველი მხარე, ლორე-ტაშირი. მართლაც, 1431 წელს, საგანგებო სამზადისის შემდეგ, ალექსანდრე მეფის მეთაურობით ქართველთა ჯარმა შეძლო ლო-

რე-ტაშირი კვლავ საქართველოს საზღვრებში დაებრუნებინა.

ლორე-ტაშირის გათავისუფლებაში დიდი წვლილი შეუტანია საქართველოს იმდროინდელ კათალიკოს-პატრიარქს, თევდორეს. ქართული ეკლესიის საჭეთმპყრობელს ჩვენი ჯარის საბრძოლო, ეროვნული, პატრიოტული სულისკვეთების კიდევ უფრო მეტად გასაძლიერებლად ასე მიუძმართავს ქართველი მეომრებისთვის: „ამა უსჯულოთა აგარის ნათესავთა (მაჰმადიანებს – ა. ა.) ანდრონიკეს შვილი ალასტანელი (ალასტანი სოფელია ჯავახეთში – ა. ა.) გიორგი მოუკლავს და მრავალნი ქრისტიანენი წამებითა აღუსრულებიან და დაუტყუებიან. და ტახტი მეფეთა განურყვნია და საპატრიონი და ცამდის მაღალნი საყდარნი შეურაცხ უქმნიან, სახლსალოცველი ქუაბ ავაზაკთა უქმნია და უნეთა (ცხენების – ა. ა.) მათთვის საყოფად განუჩენია. ან ბრძოლეთ ძლიერად და დაღათუ ვინმე ომსა შიგან აღსასრული მიიღოთ, ქრისტესთვის წამებულთა გუერდის მიითუალვით; და დაღათუ ვინმე დაკოდითა (დაჭრით – ა. ა.) ანუ დაშაგებითა და რათაცა ტკივილით იტანჯებით, ყოველსავე ქრისტე მისად ნებისყოფელად მიითუალავს“. როგორც ვხედავთ, საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი თევდორე მოუწოდებდა თავის მრევლს, ქართველთა ჯარს; რომ მას თავგანწირვით ეომა, რათა ლორე-ტაშირი გაენმინდა მტრისაგან. ასე იბრძოდნენ საუკუნეების განმავლობაში ქართველები, ერიც და ბერიც, საზოგადოდაც და, კერძოდ, იმისთვისაც, რომ ლორე-ტაშირი დამპყრობლებს არ მიეტაცებინათ. შეიძლება ითქვას, რომ ლორე-ტაშირის დასაცავად, გასათავისუფლებლად ქართველ ერს ზღვა სისხლი აქვს დაღვრილი. დღეს კი ლორე-ტაშირი სომხეთის შემადგენლობაშია მოქცეული. რუსეთის კომუნისტურმა იმპერიამ ლორე-ტაშირი ჩამოგლიჯა საქართველოს და უბოძა სომხეთს. ეს მოხდა იმის გამო, რომ რუსები და სომხები ერთობლივი ძალებით ებრძოდნენ ქართველ ერს.

სომხური ხელნაწერი „იადგარის“ 1437 წლის ანდერძ-მინაწერში გადამწერი შმაგონი იუწყება: ეს წიგნი დამზადდა „სანაინის მონასტერში (ლორე-ტაშირში – ა. ა.), წმ. ღვთისმშობლის მფარველობით... საქართველოში ღვთისმსახური ალექსანდრეს მეფობისას“. შმაგონი უამთა სიავეს უჩივის: „სასონარკვეთილი

ვარ დროის სისასტიკისა და სომეხთა ქვეყნის მრავალი ვაებისა და აოხრების გამო, რამეთუ მოვიდა შეჩვენებული, ბოროტი მძლავრი და ანტიქრისტეს წინამორბედი, ძე სატანისა შაჰრუხი, ლანგთამურის შვილი, ტომით სპარსი (იმ საუკუნეებში მაჰმადიანს სპარსელს უწოდებდნენ ქართველებიც და სომხებიც – ა. ა.). იგი სამხრეთიდან დაიდრა დიდი ლაშქრით, ურიცხვი მხედრობით, მოვიდა და დააქცია ჩვენი ქვეყანა, გაძარცვა და დაატყვევა ყოველივე... უბედურებისა და ვაების, ნაირ-ნაირი მწუხარებისა და ჩვენი დროის სისასტიკის დაწერა ვის ძალუძს, რამეთუ ეს მესამედ მოსვლა და დარბევა იყო; ჩვენი ეკლესიები სიბნელემ მოიცვა. ჩვენი წმინდა მოციქულის ევსტათეს ანგელოზთა სამკვიდრო ტახტი დაარბიეს, მიწასთან გაასწორეს და, საერთოდ, სახლები დაწვეს, ყოველი მონაგები მიიტაცეს. ჩვენი ძმობის (მონასტრის – ა. ა.) წევრები გავიქეციით და გავიფანტეთ ქართველთა ქვეყანაში... წარჩინებულებთან და ხალხთან ერთად. ამ მიზეზის გამო დავმკვიდრდით სანაინის ამ წმ. მონასტერში". როგორც ვხედავთ, ძირძველი ქართული მხარე, ქვემო ქართლის სამხრეთი ნაწილი ლორე-ტაშირი, რომელშიც მდებარეობდა სანაინის მონასტერი, სომეხ მწიგნობარსაც საქართველოს ორგანულ ნაწილად მიაჩნია. ლორე-ტაშირი სომხეთს ესაზღვრებოდა და ქართველი ხელისუფალნი ამ ქართულ მხარეში იმიტომ იხიზნავდნენ მტრებისგან დევნილ, ლტოლვილ სომხებს, რომ ჩვენს წინაპრებს იმედი ჰქონდათ, მათი თავგანწირული ბრძოლის წყალობით საქართველო კვლავ გაძლიერდებოდა, ძველებურად უპატრონებდა სომხეთს და ლორე-ტაშირში შემოხიზნულ სომხებს ისევ მათსავე სამშობლოში დააბრუნებდა.

სომხები რომ ვერ იბრძოდნენ თავიანთი, მშობლიური მიწა-წყლის დასაცავად, სომხეთი რომ უპატრონო ქვეყნად გადაიქცა, ამას სომეხთა სხვადასხვა საზოგადოებრივი ფენების წარმომადგენლებიც აღიარებდნენ. ასე მაგალითად, ერთი სომხური ხელნაწერი „სახარების“ 1432 წლის ანდერძ-მინაწერში ნათქვამია: „უკეთურ, მუხთალ დროში... არარატის გავარის (მხარის, ოლქის – ა. ა.) უპატრონობისას, (იქაურების, არარატელების) ქართველთა ნათესავს შორის (საქართველოში – ა. ა.) მსხემობისას... გაფანტვისას... მე წატურმა, ღვთის მონათა მონამ, ქალაქ

ბიჯნის ნახარარმა (ბიჯნისის ერისთავმა – ა. ა.), ზედამხედველ-
მა და წინამძღოლმა და ჩემმა მეუღლემ სარიბეკმა... შევიძინეთ
ეს წმ. სახარება“. ეს ნახარარი (ერისთავი) ნატური აღიარებს
საკუთარ და მის თანამემამულეთა უძღურებას. მათ ვერ დაუ-
ცავთ სომხეთის ცენტრალური მხარე, არარატი ანუ აირარატი,
არარატელებიც საქართველოში გამოქცეულან იმის იმედით,
რომ ჩვენს ქვეყანაში იპოვნიდნენ თავშესაფარს, სახიზარს და
ლუკმაპურს.

სომხური ხელნაწერის, „კურთხევეანის“ 1438 წლის ან-
დერძ-მინაწერი იუწყება: „მე, ასტვანატურმა, სასჯელის თა-
ნამდებმა ხუცესმა... კოტაიქის ქვეყნიდან (სიტყვა ქვეყანა აქ
მხარის მნიშვნელობითაა გამოყენებული – ა. ა.), სოფელ არ-
წნიდან, მოვისურვე ეს ზემთაგონებული თხზულება სასტიკ
და მუხთალ დროში, როდესაც დიდი ხორაზმ(ელ)ის თამურის
ძე, შაჰრუხად სახელდებული, დიდძალი მხედრობით, სასტიკი,
გულქვა, უწყალო და ქრისტიანთა სისხლს მოწყურებული, ოთხ-
გზის დაესხა თავს თავრიზის ქვეყანას და დიდი, ენით უთქმე-
ლი ზიანი მიაყენა სომხეთს... ზოგი მახვილით მოსრეს, ზოგი
შეუბრალებლად ტყვედ წაასხეს და წარწყმიდეს. სხვები შიმ-
შილისაგან მიმკვდარებულიყო. მათგან ზოგი მოკვდა, ზოგიც
მგლებმა, მხეცებმა შეჭამეს და დაგლიჯეს, ხოლო დანარჩენები,
განადგურებულები აქეთ-იქით მიანყდნენ და მიაშურეს საქა-
რთველოს. სრულიად გაუკაცრიელდა და აოხრდა ჩვენი ქვეყ-
ანა... ეკლესიის ყოველი სინძინდე, ჯვარი და სახარება, ყველა
სამოსელი და ეკლესიის სამსახურებელი ურჯულოებმა ტყვედ
იგდეს ხელთ. დიდად დამწუხრდა, შეძრწუნდა, მოთქვამდა და
გოდებდა სომეხთა ეკლესია. გავხდით ვითარცა ძველი ისრაე-
ლი, ყველა ნათესავისგან (ხალხისგან, ერისგან – ა. ა.) დათრ-
გუნული და დამცირებული...“

ამ სასტიკ და უბედურების ხანაში, დიდ გაჭირვებასა და
სიღატაკეში დავაწერიწე ეს წიგნი უცხო ქვეყანაში, საქართვე-
ლოში, ოჰანეს მღვდელს, ჰალბატის (ახპატის – ა. ა.) მონას-
ტერში... საქართველოში აღექსანდრეს მეფობისას, ამ მხარეში,
ლორეს ნაჰანგში“ (ნაჰანგიც მხარეს ნიშნავს) ბურთელის (ბირთ-
ველის) შვილიშვილის, ბეშქენის მმართველობის დროსო. სომეხ

მღვდელს, ასტვანატურსაც ლორე-ტაშირი საქართველოს ნაწილად მიაჩნია. მისი სიტყვით, სომხეთში მცხოვრები სომხებისთვის მეთხუთმეტე საუკუნეში საქართველო უცხო ქვეყანა ყოფილა. აქედან გამომდინარე, საქართველოს ერთ-ერთი მხარე, ლორე-ტაშირი ასტვანატურისა და მისი თანამემამულე სომხებისათვის უცხო ადგილია. მაგრამ ძალა აღმართს ხნავს და რუსეთის იმპერიამ ისე შეავიწროვა ქართველი ერი, რომ დღეს ლორე-ტაშირს ქართველთა უმეტესობა აღიქვამს უცხო მხარედ, მათ დაივიწყეს, რომ ლორე-ტაშირი ძირძველი ქართული მიწა-წყალია. აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ გაჭირვებული ქართველები კი იხიზნავდნენ და ლუკმას უყოფდნენ მათზე უფრო გაჭირვებულ სომხებს, მაგრამ ამ უკანასკნელებმა ყოველივე ეს დაივიწყეს, შავი უმადურება გამოიჩინეს და საქართველოს და თბილისის დაპყრობა დაისახეს მიზნად.

მეფე ალექსანდრე პირველის გარდაცვალების შემდეგ გაერთიანებულმა, სრულიად საქართველოს სამეფომ ველარ გაუძლო მაჰმადიანური ურდოების განუწყვეტელ შემოსევებს, გაუთავებელ, უთანასწორო ომებსა და ამის შედეგად წარმოქმნილ გართულებებს, პრობლემებს. შექმნილ მძიმე პოლიტიკურ ვითარებაში მეთხუთმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველო ცალკეულ სამეფო-სამთავროებად დაიშალა. ისლამური სამყაროს შემოტევებისგან თავის დაცვა გაერთიანებული, ძლიერი საქართველოსთვისაც ძნელი იყო და მით უფრო, გაუჭირდებოდა ამ მხრივ წარმატების მოპოვება ამა თუ იმ ქართულ სამეფოს ან სამთავროს. მიუხედავად ამისა, ქართველი ერი ფარ-ხმალის დაყრას არ აპირებდა, თავგანწირვით იბრძოდა სამშობლოს დასაცავად და საქართველოს კვლავ გასაერთიანებლად, გასაძლიერებლად. ერთი სომხური „სახარების“ 1491 წლის ანდერძ-მინაწერი გვაუწყებს: ქართლის მეფემ, კონსტანტინე მეორემ ისარგებლაო იმით, რომ ამიერკავკასიის მეზობელ მაჰმადიან მტრებს, დამპყრობლებს შორის „შფოთი და არეულობა მოხდა“. ამგვარ ვითარებაში, ქართველებს მიუჩნევიათ, რომ ახლა თვითონ უნდა გადასულიყვნენ შეტევაზე: „აღდგა ქრისტიანთა ნათესავი (ანუ მოდგმა, ლაპარაკია ქართველებზე - ა. ა.) და მეფე კონსტანტინე, გაუდგნენ გზას და

მივიდნენ გელარქუნამდე (სევანის ტბამდე – ა. ა.).... მეფემ აიღო ლორეს ციხე და მბრძანებლობს ამ ქვეყანაზე“, ესე იგი ლორე-ტაშირის მხარეზეო. როგორც ჩანს, 1491 წლის წინა ხანებში მაჰმადიან დამპყრობლებს საქართველოსგან კვლავ მოუგლეჯიათ ლორე-ტაშირი და ციხე-სიმაგრე ლორეც. ქართველებს, კონსტანტინე მეფის მეთაურობით, ვინ იცის, მერამდენეჯერ დაუბრუნებიათ ეს მრავალტანჯული, ძირძველი ქართული მხარე.

ლორე-ტაშირისთვის, მტრების კლანჭებისგან მისი გამოსხნისთვის ბრძოლა კიდევ უფრო გამძაფრდა მეთექვსმეტე საუკუნეში, კერძოდ, ქართლის მეფის, სიმონ პირველის მმართველობის დროს. 1579 წელს, როდესაც თურქ-ოსმალები ცდილობდნენ ქართლის დაპყრობას, სიმონ მეფესა და მის ჯარს დაულაშქრავთ ლორე-ტაშირი, მაგრამ ლორეს ციხე-სიმაგრე ვერ გაუწმენდიათ თერქთაგან. 1586 წელს სიმონ პირველმა „კუალად შეჰყარა სპა თავისი და წარემართა ლორესა ზედა. რა მივიდა, გამოვიდა ფაშა მუნებური (იქაური – ა. ა.) და ეწყუნენ (შეებრძოლნენ – ა. ა.) ურთიერთას და იქმნა ბრძოლა ძლიერი და ღვთით გაემარჯუა მეფესა სვიმონს, და მოსწყდა ურუმი (თურქი – ა. ა.) მრავალი... და აღიღო ქუაბები (გამოქვაბულები – ა. ა.) ლორისა, დაიპყრა (იმდროინდელ ქართულში ეს სიტყვა დაკავებას, დაჭერასაც ნიშნავს – ა. ა.) ლორე, და ციხე მათვე ურუმთ ეჭირა.

და გამოვიდა ხანი, მცირედთა ჟამთა შეისუენა და კუალად შეიყარა (ჯარი – ა. ა.) და წარმოვიდა და მოადგა ციხესა ლორისასა, დაუწყო ბრძოლა და აღიღო ციხე ლორისა“. სიმონ მეფე და მისი ჯარი რომ თავგანწირვით ებრძოდნენ თურქ-ოსმალებს, რათა ამ უკანასკნელებს ვერ დაეპყროთ ლორე-ტაშირი და, საერთოდ, ქართული მიწა-წყალი, ამის გამო თურქები გაცოფებულან. განინმატიებულა, გაცხარებულა, განრისხებულა თურქი მემადიანე მუსტაფა სელანიქიც. ეს დაბოლმილი კალმოსანი აცხადებს: „საქართველოში ვერავითარი საშუალებით ვერ მოხერხდა წყეული სიმონის თავიდან მოცილება“. დამპყრობლებს გულზე ეკალივით ესობოდათ, რომ ქართველ ერს შესწევდა ძალა ებრძოლა სამშობლოს დასაცავად და კავკასიაში ქრისტიან-

ნობის გადასარჩენად. ამით აიხსნება, რომ ქართველთა გმირ მეფეს, სიმონ პირველს მტერი წყევლა-კრულვით იხსენიებს. მუსტაფებს არ სურდათ გაეგოთ, არ უნდოდათ შეეგნოთ, რომ ქართველი მამულიშვილები, პატრიოტები ცხოვრობდნენ, ცოცხლობდნენ პრინციპით: „სჯობს სიცოცხლესა ნაზრახსა, სიკვდილი სახელოვანი“. ისევ ლორე-ტაშირს რომ მივუბრუნდეთ, უნდა აღვნიშნოთ: ქართველი ერი საუკუნეების განმავლობაში იბრძოდა, სისხლს ღვრიდა, რათა ეს ძირძველი ქართული მხარე მტრებს არ მიეტაცებინათ. ამიტომ დიდი უსამართლობაა, რომ დღეს ლორე-ტაშირი სომხეთის შემადგენლობაშია, მოგლეჯილია საქართველოსგან რუსეთის იმპერიის ანტიქართული პოლიტიკის გამო.

მეთექვსმეტე საუკუნის ერთი თურქული დოკუმენტი იუწყება: „სიდი ჩუქურის რეაიას (ესე იგი ერევნის მხარის გლეხებისო – ა. ა.) უმრავლესობამ თავისი ოჯახის გამოსაკვებად ლუკმა-პურისთვის საქართველოს მიაშურა“. ამგვარი შემთხვევები იშვიათობას არ წარმოადგენდა, ძალიან ხშირად ხდებოდა ასე. ლუკმა-პურს დანატრებული სომეხი გლეხები შორეულ ქვეყნებში გადახვენას ვერ შეძლებდნენ უსახსრობის გამო. საქართველომდე მოღწევა კი მათთვის შედარებით ადვილი იყო. სომხებმა იცოდნენ, რომ იმ ხანებში ქართველებიც გაჭირვებულები იყვნენ, მაგრამ მაინც სჯეროდათ, საქართველოში თავშესაფარსაც და ლუკმა-პურსაც მოვიპოვებთო. საქმე ისაა, რომ ქართველი მამულიშვილები, პატრიოტები განუწყვეტლივ, მუდამ იბრძოდნენ საქართველოს გასაერთიანებლადაც და, ამავე დროს, კავკასიის ერთობისთვისაც. კავკასიელებსაც, სომხებს, ოსებს, აფსუებს (დღეს ვისაც აფხაზებს ეძახიან, ისინი სინამდვილეში აფსუებია) და სხვებს, შეძლებისდაგვარად, ეხმარებოდნენ, მფარველობდნენ, ხელს უმართავდნენ ჩვენი წინაპრები.

სპარსეთის კაციჭამია, ქართველთა სისხლს მოწყურებულ ხელმწიფეს, შაჰ-აბას პირველს აცოფებდა ის ფაქტი, რომ ქართველები არ აპირებდნენ ფარ-ხმალის დაყრას. ისინი ებრძოდნენ ყიზილბაშურ სპარსეთს, რათა შეენარჩუნებინათ ქართული სახელმწიფო, ქრისტიანობა და ეროვნული თვითმყოფადობა. შაჰ-აბასმა მიზნად დაისახა, გაემაჰმადიანებინა ქართველები,

კერძოდ, ქართველთა ქედუხრელი დედოფალი, ქეთევანი და თუ ამას ვერ მიაღწევდა, გადაწყვეტილი ჰქონდა, რომ პირისაგან მიწისა აღეგავა, მოესპო ქართველი ერი. მეჩვიდმეტე საუკუნის ფრანგი მოგზაურის, შარდენის ცნობით, სატანამ, შაჰ-აბასმა საქართველოდან უამრავი ქართველი რომ გადაასახლა, „მათ ადგილას სპარსელები და სომხები დაასახლა“. სომხები ქართველთა ნასახლარზე, მათ კერაზე ჩასახლებით არ დაკმაყოფილებულან, იმ ქართველების გასომხებაც მოუწოდებოდათ, რომლებიც შაჰ-აბასისა და მისი მაჰმადიანური ურდოების საქართველოში შემოსევების შემდეგაც ცოცხალი დარჩენილან. შაჰ-აბასის სიკვდილის მერე, მალევე, 1634 წელს, საქართველოში ერთი ყმანვილის, ნასყიდას გაკათოლიკების გამო დიდი აურზაური ამტყდარა. ეს საქმე განუხილავთ სასამართლოში, სადაც თავის გამოსვლაში ნიკიფორე ირბახს (ნიკოლოზ ირუბაქიძე-ჩოლოყაშვილს) უთქვამს: „ყოველდღივ ჩვენის თვალთ ვხედავთ, რომ მრავალნი ქართველნი სომხდებიან (ესე იგი მართლმადიდებელი ქართველების, ან გაქართველებულ სომეხთა მონოფიზიტობაზე, სომხურ სარწმუნოებაზე, იგივე გრიგორიანობაზე გადაყვანა ხდებოდა – ა. ა.), და უფრო მომეტებული მათგანი მაჰმადის სარწმუნოებასაც ლებულობს“... სომხებს გადაუწყვეტიათ, ხელი მოეთბოთ იმ ცეცხლზე, რომლითაც შაჰ-აბასი ქართველი ერის დაწვას, განადგურებას ცდილობდა. მაგრამ ქართველი საერო და სასულიერო ხელისუფალნი არ დაუშვებდნენ იმას, რომ სომხებს გარეშე ძალების, დამპყრობლების მოქრთამვით, დახმარებით საქართველოშივე ქართველები გაესომხებინათ. როდესაც საქართველო მეტისმეტად მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა (მაგალითად, იგივე შაჰ-აბასის შემოსევების დროს), ძირითადად ხდებოდა გაქართველებული, მართლმადიდებელი სომხების მონოფიზიტობაზე, გრიგორიანობაზე გადაყვანა, ანუ ოდინდელი სომხების, სომეხყოფილი (ნასომხარი) ქართველების ხელახლა გასომხება. თუ თითო-ოროლა თავანკარა, წმინდა სისხლის ქართველიც, მატერიალური გაჭირვების გამო, მიიღებდა მონოფიზიტობას, სომხურ სარწმუნოებას, იგივე გრიგორიანობას, საქართველოს მდგომარეობის ცოტათი მაინც გამოსწორების, გაუმჯობესების

შემდეგ გაგრიგორიანებულ ქართველებს ისევ მართლმადიდებლობის წიაღში აბრუნებდნენ ჩვენი წინაპრები.

მეჩვიდმეტე-მეთვრამეტე საუკუნეების ცნობილი სომეხი მოღვაწე, სომხური სახელმწიფოებრიობის, სომხეთის სამეფოს მკვდრეთით აღდგენის მოსურნე ისრაელ ორი ევროპელებს უმტიკიცებდა, რომ „საქართველო დიდ სასომხეთშია და ყველა იქაური ქრისტიანებიც სულ სომხები არიანო“. სომხებს ისევ აკვიატებული ჰქონდათ იდეა, რომ დიდი სომხეთი უნდა შეიქმნას და საქართველო მისი ნაწილი უნდა გახდესო. ამ იდეით გაბრუებული ყოფილა ისრაელ ორიც და მასაც, თავისი წინაპრების მსგავსად, საქართველოს გასომხება დაუსახაეს მიზნად. სინამდვილეში შეიძლება მხოლოდ ვილაპარაკოთ იმაზე, რომ საქართველოში, გარკვეული მიზეზების გამო, ცხოვრობდნენ საქართველებული სომხებიც, მაგრამ ისინი ჩვენი ქვეყნის მოსახლეობის უმცირესობას შეადგენდნენ და არა უმრავლესობას, როგორც ეს ისრაელ ორსა და მის თანამოაზრეებს მოჩვენებით.

მეთვრამეტე საუკუნის სომეხი მემატიანე, ესაი ჰასან ჯალალიანცი, რომელიც კათალიკოსიც იყო, ლეკების შესახებ აცხადებს: „ის კაციჭამია მხეცები, მსგავსად მონადირეებისა, მამაცები და განვრთნილები ბოროტებაში და საზარლები, რომელთა მარტო სახელისა და ხმის გაგონებაც შიშის ზარს სცემდა და აძრწოლებდა მათ ახლომყოფთ“... რადგან სომეხი კათალიკოსი ასე დაზაფრულია ლეკების შიშისგან, გამოდის, რომ მის მრევლსაც თავზარს სცემდა გამაჰმადიანებულ ლეკთა „სახელისა და ხმის გაგონებაც“ კი. ქართველებს რაც შეეხებათ, ისინი საუკუნეების განმავლობაში დიდი შემართებით ებრძოდნენ თურქეთისა და სპარსეთის იმპერიების მიერ მოსყიდულ, გადაბირებულ ლეკებს. ამის დამადასტურებელი ცნობა, სათანადო ქართული მასალების სიუხვეზე რომ არაფერი ვთქვათ, მოიპოვება ესაი ჰასან ჯალალიანცის მათიანეშიც: ლეკებმა ალყა შემოარტყესო ქალაქ განჯას. როდესაც ქართველთა მეფე, ვახტანგ მეექვსე თავისი ჯარით „შამქორს მივიდა, ლეკებმა დაიწყეს მდინარე მტკვრისკენ უკან დახევა და ასე ერთიმეორის მიყოლებით სამი დღის განმავლობაში დატოვეს ის ადგილები, გადაიკარგნენ თავიანთ ქვეყანაში და (განჯაში) განყდა მათი

სახსენებელი". ქართველებს რომ დიდი ბრძოლა არ გაეჩაღებინათ თურქეთ-სპარსეთის მიერ ბანდიტებად, ტერორისტებად გადაქცეული, ჩამოყალიბებული ლეკების წინააღმდეგ, ისინი უფრო საშინლად წაღეკავდნენ სომხეთს და შიშით გულებს გაუხეთქავდნენ ესაი ჰასან ჯალალიანცსა და მის სომხურ მრევლს. ჯალალიანცს ლეკების ლაპარაკი, მათი ხმის გაგონება კი აშინებდა, აფრთხოვდა, მაგრამ მაინც ოცნებობდა სომხეთის მკვდრეთით აღდგენაზე: ვახტანგ მეექვსის დახმარებითო „გვეგონა, რომ კვლავ აღსდგა სომეხთა სახელმწიფო“. სომხებს ის კი უნდოდათ, რომ ქართველებს დაეცვათ ისინი, დახმარებოდნენ სომხეთის სამეფოს აღდგენაში, მაგრამ საქართველოს მიმართ უსაფუძვლო პრეტენზიებს არ ივიწყებდნენ. თურმე ნუ იტყვიან და ქართველები ვალდებული ყოფილან აღედგინათ მიწასთან გასწორებული სომხეთი და ამის შემდეგ საქართველო მაინც სომხეთს უნდა დამორჩილებოდა. ამაზე მეტი უტიფრობა, თავხედობა გაგონილა?

მეთვრამეტე საუკუნის ოციან წლებში სპარსეთის ერთ-ერთ მხარეში, გილანში განლაგებული რუსეთის ჯარის მეთაური, გენერალი ვ. ლევაშოვი თავის ხელმძღვანელობისადმი გაგზავნილ მოხსენებით ბარათში აღნიშნავდა: „არცერთ ხალხს ერთმანეთი ისე არ სძულთ, როგორც სომხებს ქართველები“. ქართველებმა რა დაუშავეს სომხებს? მათ რატომ შეიძულებს ქართველები? სომხები თავიანთ სამშობლოში, სომხეთში რომ ვერ ძლებდნენ, საქართველოში მორბოდნენ, სულს ითქვამდნენ ჩვენს ქვეყანაში და ლუკმა-პურის შოვნასაც ახერხებდნენ. მაგრამ უნდა გავიხსენოთ, რომ ქართველებსა და სომხებს შორის დაპირისპირება, ომები და, აქედან გამომდინარე, სიძულვილიც არსებობდა თუ უფრო ადრეც არა, ქრისტეს შობამდე მეორე საუკუნიდან მაინც. მოგვიანებით სომხური ეკლესიაც ხომ ებრძოდა ქართულ ეკლესიას, მოხდა განხეთქილებაც მათ შორის, რასაც მოჰყვა წყევლა-კრულვაც ორივე მხრიდან. ასეთი მდგომარეობა დიდხანს გაგრძელდა, ქართველებსა და სომხებს შორის ურთიერთსიძულვილიც იჩინდა თავს და, აი, მეთვრამეტე საუკუნეშიც რუსეთის გენერალს, ვ. ლევაშოვს შეუტყვია, რომ სომხებს სძულდათ ქართველები.

ყურადღება უნდა მიექცეს ერთ გარემოებასაც: სომხები ყოველთვის ცდილობდნენ, დაერწმუნებინათ თავიანთი თავი და უცხოელებიც, რომ კავკასიაში წამყვან ერს ისინი წარმოადგენდნენ და არა ქართველები. ცხადია, სომეხთა ამგვარი წარმოდგენები, მისწრაფებები ქართველებისთვის უძველეს ხანებშიც მიუღებელი იყო. უფრო ძველ დროზე რომ აღარაფერი ვთქვათ, განა ვახტანგ გორგასალი და მისი ჯარი კავკასიის ცხოვრებაში უფრო დიდ როლს არ ასრულებდა, ვიდრე უმეფოდ, უწინამძღვროდ დარჩენილი სომხეთი? მაგრამ სამართლიანობა მოითხოვს ისიც აღინიშნოს, რომ უძველესი დროიდან მოყოლებული მეათე საუკუნემდე სომხები ხშირად მეტოქეობას უწევდნენ ქართველებს მთელი ამიერკავკასიის მასშტაბით. ზოგჯერ ისიც ჩანდა, თითქოს, ძნელი იყო განსაზღვრა, ქართველები გახდებოდნენ ამიერკავკასიისა და მთელი კავკასიის წამყვანი ერი, თუ სომხები. ვითარება რადიკალურად შეიცვალა მეათე საუკუნის მეორე ნახევრიდან, როცა საქართველო გაერთიანდა, ძლიერდებოდა, ხოლო სომხეთი თანდათან სუსტდებოდა. როგორც ზემოთ ითქვა, სომხეთში სომხური სახელმწიფოც აღარ არსებობდა მეთერთმეტე საუკუნიდან, ქართველმა ერმა კი დავით აღმაშენებლისა და მისი მემკვიდრეების, მეტადრე, თამარ მეფის წინამძღოლობის ჟამს ოქროს ხანაც შეიქმნა მეთორმეტე საუკუნესა და მეცამეტე ასწლეულის პირველ მეოთხედში. ქართული სახელმწიფოებრიობა შემდგომშიც, საუკუნეების განმავლობაში არსებობდა, სანამ მეცხრამეტე ასწლეულში რუსეთის იმპერიამ მოტყუებით, თავისი ვერაგული პოლიტიკით არ აღგავა პირისაგან მიწისა ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოები. უდავოა, რომ მეთერთმეტე საუკუნიდან კავკასიაში წამყვან ერად საბოლოოდ იქცნენ ქართველები, სომხებს კი ამის აღარავითარი შანსი აღარ შერჩათ. სომხები ვერ ეგუებოდნენ ქართველი ერის მიერ კავკასიაში პირველობის მოპოვებას, არ მოსწონდათ ის, რომ სომხეთი საქართველოს მეტოქეობას ვეღარ უწევდა, შურდათ ქართველებისა და ამის გამოც შეიძულებს ისინი. უნდა ითქვას ისიც, რომ მეთვრამეტე საუკუნეშიც და წინა ასწლეულებშიც საქართველოში არსებობდა ბატონყმობა. ჩვენს ქვეყანაში შემოხიზნული სომხები ქართველი მეფეების,

თავადების ან აზნაურების ყმებს წარმოადგენდნენ. ბატონყმობის არსებობა ვერ ჩაითვლება ნორმალურ მოვლენად, მაგრამ მართო საქართველოში ხომ არ იყო ის ფეხმოკიდებული, სხვა ქვეყნებშიცაა ფესვადგმული. ცნობილია, რომ რუსეთში ბატონყმობა მხოლოდ 1861 წელს გაუქმდა. აღსანიშნავია, რომ მეცხრამეტე საუკუნემდე საქართველოში სომეხი ყმების მდგომარეობა უარესი იყო, ვიდრე ქართველი ყმებისა. საქმე ისაა, რომ ქართველი კაცი მეომარი იყო და მას იარაღიც გააჩნდა. თუ ბატონი თავის ქართველ ყმას შეავინრობდა, კერძოდ, თუ ყმა-გლეხის ქალს გააუპატიურებდა, ყმა-გლეხი ბატონს მოკლავდა, მიატოვებდა საკუთარ სახლ-კარს და ოჯახთან ერთად სხვაგან გადაიხვეწებოდა, ახალ ადგილას დასახლდებოდა. ამის შესახებ იცოდა ყველა ბატონმა და ამიტომ ისინი ქართველი ყმების შევინროებას მაინცდამაინც ვერ ბედავდნენ. რაც შეეხებათ სომეხ ყმებს, ისინი არ იყვნენ მეომრები და ქართველ ბატონებს მათი შევინროება უფრო უადვილდებოდათ. როგორც ითქვა, სომეხები მიიჩნევდნენ, რომ კავკასიის ნამყვანი ერი ისინი უნდა ყოფილიყვნენ და არა ქართველები. სომეხებს გაუჩნდათ უსაფუძვლო პრეტენზია იმისა, რომ ქართველები უნდა ყოფილიყვნენ მათი ყმები. მოხდა პირიქით, სომეხები გახდნენ ქართველი ბატონების ყმები. სომეხთა აზრით, ეს ყოვლად მიუღებელი, დაუშვებელი რამ, უფრო მეტიც, ბედის დაცინვა იყო. ამის გამოც სომეხებს სძულდათ ქართველები.

მეფე ერეკლე მეორის წინამძღოლობით ქართველმა ერმა მრავალი ომი, ბრძოლა გადაიხადა დამპყრობლების წინააღმდეგ, მათ მოსაგერიებლად. ამ ომებში ქართველებმა ბევრჯერ დაამარცხეს მტრები. მეფე ერეკლე რომ გამოჩენილი სარდალი, დიდი მეომარი იყო, ეს საქართველოს საზღვრებს გარეთაც, არაერთ ქვეყანაში იცოდნენ. როგორც მეზობელი, ერეკლე მეორე გმირი იყო, მაგრამ, ჩემი აზრით, ერეკლე მეფეს შეცდომად უნდა ჩაეთვალოს რუსეთის იმპერიასთან 1783 წლის ტრაქტატის დადება. ივ. ჯავახიშვილის სიტყვით, ამ ტრაქტატის გამო ისეთივე საშინელებები დაატყდა თავს ქართლ-კახეთის სამეფოს, როგორც შაჰ-აბასის შემოსევებისგან. 1783-1801 წლებში, ანუ ტრაქტატის დადებიდან რუსეთის მიერ აღმოსავლეთ საქართვე-

ველოს დაპყრობამდე, ქართლ-კახეთის მოსახლეობა განახევრდა. საქმე ისაა, რომ ტრაქტატის ძალით ქართლ-კახეთი (ახლო მომავალში მთელი საქართველოც) რუსეთის სამხედრო ბაზა ხდებოდა თურქეთ-სპარსეთისა და გამაჰმადიანებული ჩრდილო კავკასიის, კერძოდ, დაღესტნის, ლეკების წინააღმდეგ ომებში. ამის გამო თითქმის მთელი ისლამური სამყარო დაირაზმა, რათა მაჰმადიანები გადამწყვეტ შეტევაზე გადმოსულიყვნენ საქართველოს გასანადგურებლად, ქართველი ერისთვის გენოციდის მოსაწყობად. მართალია, სპარსეთის ხელისუფლის, ალა-მაჰმად-ხანისგან ქართლ-კახეთს საფრთხე მოელოდა, მაგრამ სპარსეთში იმ ხანებში შინაარეულობაა და ალა-მაჰმად-ხანის პოზიციები სულაც არ იყო მტკიცე. 1795 წლის კრწანისის ბრძოლის შემდეგ, მალე ალა-მაჰმად-ხანი მოკლეს კიდეც მისმავე ქვეშევრდომებმა. ალა-მაჰმად-ხანს აცოფებდა 1783 წლის ტრაქტატი, თორემ რუსეთის იმპერიასა და ქართლ-კახეთის სამეფოს შორის ეს ტრაქტატი რომ არ დადებულიყო, ალა-მაჰმად-ხანი საქართველოში არც ილაშქრებდა, მას ქართლ-კახეთის სამეფოსთვის არ ცხელოდა.

საქართველო ხომ საუკუნეების მანძილზე ომობდა კავკასიაში ქრისტიანობის გადასარჩენად. მაგრამ ქართველი ერის შავბედობის გამო მოხდა ისე, რომ მეთვრამეტე საუკუნეში დამპყრობლები ახერხებდნენ ქართველთა ნაწილის გამაჰმადიანებას. ეს დიდი უსამართლობა იყო, რამეთუ დავით აღმაშენებლის, თამარ მეფის, გიორგი ბრწყინვალის ეპოქებში საქართველო ქრისტიანობის ბურჯია. ერეკლე მეორეც ვერ ეგუებოდა ქართველთა გამაჰმადიანებას. მეფე ერეკლე მიიჩნევდა, რომ რუსეთის იმპერიას ქართლ-კახეთის სამეფო მოკავშირედ სჭირდება და ამიტომ რუსები 1783 წლის ტრაქტატით ნაკისრ ვალდებულებებს შეარულებენ, ქართველები და რუსები ერთობლივი ძალებით ეომებიანო საქართველოს მაჰმადიან მტრებს, რომლებიც რუსეთსაც უპირისპირდებოდნენ, ებრძოდნენ. მაგრამ რუსეთის ეგრეთწოდებულ ერთმორწმუნე (სინამდვილეში ცრუ-ერთმორწმუნე) იმპერიის ხელისუფლებას საქართველოს დაპყრობა, ქართული სახელმწიფოებრიობის მოსპობა ჰქონდა განზრახული, ჩაფიქრებული. რუსეთის თავკაცები, მესვეურები

არ ამხელდნენ, თორემ მათ ძალიან უნდოდათ, აწყობდათ, ქართლ-კახეთის სამეფო მეტისმეტად დასუსტებულიყო მაჰმადიანური ძალების წინააღმდეგ ომებში. ასეთ შემთხვევაში ქართველებს რუსეთთან ბრძოლის თავი აღარ ექნებათ და რუსები ადვილად დავიპყრობთო საქართველოს, ფიქრობდნენ რუსეთის მმართველ წრეებში.

სომხებისთვის მისაღები იყო რუსეთის იმპერიის მიერ საქართველოს დაპყრობა. საქმე ისაა, რომ სომხური წრეები დიდ იმედებს ამყარებდნენ რუსეთზე. სომხებს ძალიან სურდათ, რომ რუსეთი გაბატონებულიყო სომხეთში. სომხური წრეები მიიჩნევდნენ, რომ რუსეთის იმპერიის ხელისუფლება დაინტერესებული იყო სომხეთის მკვდრეთით აღდგენით. თუ რუსეთსა და სომხეთს შორის იარსებებდა ქართული სახელმწიფო, ეს, სომხების აზრით, ხელს შეუშლიდა რუსეთის გუბერნიად, პროვინციად სომხეთის გადაქცვას. ქართული სახელმწიფო რომ აღიგვება პირისაგან მიწისა, ამის შემდეგ რუსები თავის გემოზე იგრიანებენ, იჯირითებენ სომხეთშიც და საქართველოშიცო, ფიქრობდნენ სომხები. ასე, რომ საქართველოს ბედის მიმართ მტრულ დამოკიდებულებას ავლენდნენ რუსებიც და სომხებიც. არსებობს მასალებიც და მოსაზრებებიც იმის შესახებ, რომ სომხები და საქართველოში მცხოვრები ნასომხრებიც ლაღატობდნენ ქართველებს მეთვრამეტე საუკუნის ბოლოსაც. სომეხთა ამ ლაღატა გაუადვილა ალა-მაჰმად-ხანს კონანისში ქართველთა დამარცხება, ხოლო რუსეთის იმპერიას – საქართველოს დაპყრობა. ყოველივე ამის თაობაზე საუბარია ჩემს სხვა წიგნებში და ამჯერად სიტყვას ველარ გავაგრძელებ.

სომხები თბილისიდან გაასახლებდნენ ქართველებს?!

ცნობილია და ამის შესახებ ზემოთაც ითქვა, რომ საქართველო მუდამ საომარ მდგომარეობაში იმყოფებოდა, რამეთუ მტრები განუწყვეტლივ ცდილობდნენ ქართველი ერის გამაჰმადიანებას; თუ ამას ვერ მიაღწევდნენ, ამ შემთხვევაში ქართველთა სახსენებლის მოსასპობად იბრძოდნენ. ქართველი ერი იძულებული გახადეს, ყოველ წუთს, დღისით თუ ღამით მზად ყოფილიყო საომრად, თავის დასაცავად. ქართველი რომ იძინებდა, სანოლთან იარაღი ჰქონდა მომარჯვებული. ასეთ მდგომარეობაში მყოფი ქართველი ერი ვაჭრობას თაკილობდა, თავისთვის შეუფერებლად მიიჩნევდა ალბ-მიცემობაში ჩაბმას. მაგრამ დროთა განმავლობაში ქართველთა შორის მომნიშვნეულა აზრი, რომ საქართველოს ინტერესები მოითხოვდა, ქართველები დასაქმებულიყვნენ ჩვენი ქვეყნის ვაჭრობაში. ერეკლე მეორის შვილიშვილი, გიორგი მეთორმეტის ვაჟი, ცნობილი მოღვაწე, იოანე ბატონიშვილი მეთვრამეტე საუკუნის ბოლოს შედგენილ ქართლ-კახეთის სამეფოს სახელმწიფოებრივი რეფორმების პროექტში, „სჯულდებაში“ აღნიშნავდა: „პირველი საქმე არს, რითაც შეიძლებოდეს ვაჭრობა დავაგვაროთ ქართველთა კაცთა შორის. ამისთვის, რომელ რისაც სარწმუნოებისა არის მეფე და ერნი, ვაჭარნიცა მისივე სარწმუნოებისანი უმჯობეს იქმნებიან. ჩვენ თითქმის სომხების და თათრების ვაჭრების ხელის შემხედველნი ვართ და ეს ძლიერება იქმნება ჩვენი, ოდესცა ვაჭარნიცა ჩვენნი იქმნებიან. და ამისთვის გამოვარჩიოთ ქართლიდამ, კახეთიდამ, რაოდენნიმე კაცნი, ისევ ვაჭრებთან ნამყოფნი (საფიქრებელია, ამ ქართველებს ევალებოდათ სომეხი ვაჭრების დაცვაც და კონტროლიც – ა. ა.) და შევაჩვიოთ ვაჭრობას. ამათ ხელი განემართოს საქვეყნოს შემოსავლიდამ, რათა ისწავლონ ვაჭრობაი“.

ვინაიდან ქართლ-კახეთის სამეფო კარი სერიოზულად დაფიქრებულა ვაჭრობის პრობლემების მოსაგვარებლად და გადაუწყვეტია, რომ ქართველებმა „ისწავლონ ვაჭრობაი“, პრაქტიკულ ნაბიჯებსაც გადადგამდა ამ მიმართულებით. ამას კი შე-

დეგად ის მოყვებოდა, რომ საქართველოს ვაჭრობა ძირითადად ქართველების ხელში მოექცეოდა. რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებამ ქართველთა ჩაბმა საქართველოს ვაჭრობაში მიუღებლად მიიჩნია. მოსპეს რა ქართლ-კახეთის, იმერეთის სამეფოები და ქართული ეკლესიის ავტოკეფალია, რუსებმა ქარს გაატანეს ქართული ეროვნული პროექტებიც, არ აღირსეს მათ განხორციელება. რუსეთის მთავრობა დარწმუნებული იყო, რომ ქართველი ერის დამონება ძალიან გაუძნელდებოდა. რაც შეეხებათ სომხებს, ისინი თანახმა იყვნენ, რომ რუსეთის იმპერიის მონები გამზდარიყვნენ. მეცხრამეტე საუკუნეში რუსეთის მმართველ წრეებში დაასკვნეს, რომ ქართველები რაც უფრო მეტად ღარიბ-ღატაკნი იქნებოდნენ, უფრო გახდებოდნენ რუსეთის ხელისუფლების ხელის შემყურენი. ასეთ მდგომარეობაში ჩავარდნილ ქართველებს აღარც იმის თავი ექნებათ, რუსეთის იმპერიის ბატონობის უღლის მოსაშორებლად აჯანყებები მოაწყონო, ფიქრობდნენ რუსები. ამიტომაც ჩვენი ქვეყნის დამპყრობელი რუსეთის ხელისუფლება ქართველებს ახლოსაც არ აკარებდა საქართველოს ვაჭრობას, ყოველნაირად, აშკარად თუ ფარულად ხელს უშლიდა ამ მხრივ ქართველ ერს. რუსეთის იმპერიის ანტიქართული პოლიტიკის შედეგად მეცხრამეტე საუკუნესა და მეოცე ასწლეულის დასაწყისში საქართველოს ვაჭრობაში სომხები პარპაშებდნენ და, რუს ხელისუფალთა ნების შესაბამისად, ქართველებს სისხლს წოვდნენ.

ქართველი ერი საუკუნეების, უფრო მეტიც, ათასწლეულების განმავლობაში თავგანწირვით იბრძოდა, ომობდა სამშობლოს დასაცავად, ქედს არ უხრიდა სხვადასხვა, ნაირნაირი ჯურის დამპყრობლებს. ქართველი მამულიშვილები, პატრიოტები, ეგრეთწოდებული ერთმორწმუნე დამპყრობლის, რუსეთის იმპერიის ბატონობასაც ვერ შეეგუებოდნენ. მართლაც, მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისიდანვე ქართველები აწყობდნენ აჯანყებებს, შეთქმულებებს, რათა რუსები გაერეკათ, გაეძევებინათ საქართველოდან, ჩვენი ქვეყნისთვის მოეშორებინათ რუსეთის ბატონობის უღელი.

რუსეთის ხელისუფლების მიერ საქართველოს მთავარმართებლად, მმართველად დანიშნულმა ციციანოვმა (ის წარმო-

შობით ქართველია, მაგრამ გარუსებული იყო, დაიბადა და გაიზარდა რუსეთში) 1804 წელს რუსის ჯარით ერევნის ასაღებად გაილაშქრა. ამ დროს რუსეთის იმპერიას აუჯანყდა მთიულეთი. ეს ამბოხება მთიულეთის აჯანყების სახელწოდებით კი არის ცნობილი, მაგრამ, მთიულეებს გარდა, მაშინ რუსეთს ებრძოდნენ სხვა ქართველებიც ერეკლე მეორის ვაჟების, იულონისა და ფარნაოზის მეთაურობით. ციციანოვი იძულებული გახდა შეენწყვიტა ომი ერევნის სახანოს წინააღმდეგ (ერევანი სპარსეთს ჰქონდა დაპყრობილი და ამიტომ იქცა ეს ქალაქი სახანოს ცენტრად). მან მთელი რუსული არმია დაძრა ქართველი აჯანყებულების გასანადგურებლად. ჩნდება კითხვა: რატომ არ აცალეს ქართველებმა რუსებს მამამდიანური სპარსეთის დამარცხება და ერევნის აღება? საქმე ის არის, ქართველები დარწმუნდნენ, რომ რუსეთის ქრისტიანული იმპერიაც ისეთივე დამპყრობელი იყო, როგორც მამამდიანური სპარსეთისა და თურქეთის იმპერიები. ქართველი მამულიშვილებისთვის, პატრიოტებისთვის მიუღებელი იყო რუსეთის მიერ ქართული სახელმწიფოებრიობის მოსპობა, ბაგრატიონთა დინასტიის, ჩვენი მეფეების დამხობა და უკვე 1804 წელს ჩვენი წინაპრები აღარ ყოფილან იმის მომხრე, რომ რუსეთის ხელისუფლება, მისი პოზიციები განმტკიცებულიყო მთელს ამიერკავკასიაში, კერძოდ, სომხეთში. ქართველები იმასაც ხედავდნენ, რუსები და სომხები საეჭვოდ ეხუტებოდნენ ერთმანეთს და მათ კუდი კუდზე რომ ჰქონდათ გადაბმული, ეს საქართველოსთვის საზიანოდ მიუჩნევიათ. ამის გამო ქართველებმა რუსეთს არ მისცეს შესაძლებლობა, რომ მას 1804 წელს დაეპყრო ერევანი. რუსეთის იმპერიის ჯარებმა ერევანი მხოლოდ 1827 წელს აიღეს. ქართველები ფიქრობდნენ, ამასობაში იქნებ საშველი გამოჩნდეს და მოხდეს რუსეთის გაძევება როგორც საქართველოდან, ისე მთელი ამიერკავკასიიდანო. მაგრამ საშველი არ გამოჩნდა და საქართველო დიდი ხნით დარჩა რუსეთის უღელქვეშ, საიდანაც მთლიანად თავდახსნილი დღესაც არაა ჩვენი ქვეყანა.

1812 წელს რუსეთის ბატონობის წინააღმდეგ აჯანყდა კახეთი. ამბოხებულთა მთავარი მეთაური, მათი ბრძოლის სულისჩამდგმელი იყო რუსების მიერ დამხობილი, განადგურებული

ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისთვის დაუცხრომელი მებრძოლი, ერეკლე მეორის ვაჟი, ალექსანდრე ბატონიშვილი. მისი გეგმით, ქართველებს უნდა ებრძოლათ იმისთვის, რომ დამპყრობელი რუსები გაერეკათ თბილისიდან და მთელი საქართველოდან. რუსეთის მთავრობა ცდილობდა, უხვი დაპირებებით, მოქრთამვით გადაებირებინა ალექსანდრე ბატონიშვილი, მაგრამ ამას ვერ მიაღწია. კავკასიის მმართველს, რუსეთის იმპერატორ ნიკოლოზ პირველთან დაახლოებულ პასკევიჩს ალექსანდრე ბატონიშვილმა შეუთვალა: ამოდ ცდილობთ ჩემს მოსყიდვას, მე ვერ შევეგუები ქართული სახელმწიფოს მოსპობას, განადგურებას, სპარსეთში მიჩვენი სიკვდილი საქართველოს დამლუპველ რუსებთან, მაგ ცრუ ქრისტიანებთან სიცოცხლესო. საკვირველი ვითარება შეიქმნა: მეთვრამეტე საუკუნეში ქართველები ცდილობდნენ რუსებთან ერთად ებრძოლათ სპარსეთ-თურქეთის წირნაალმდეგ, მეცხრამეტე საუკუნეში კი სპარსნი, თურქნი დაგვჭირდა რუსეთთან საომრად.

რუსეთის იმპერიის ხელისუფლება ცოფებს ყრიდა იმის გამო, რომ კახეთის 1812 წლის აჯანყება დაემთხვა ნაპოლეონის და მისი ჯარების შეჭრას რუსეთში, მათ მიერ მოსკოვის დაპყრობას, რასაც შედეგად მოყვა ხანძარი და მოსკოვის გადანვა. რუსეთს თავზე ცეცხლი ეკიდა და ასეთ ვითარებაში კახეთის აჯანყების ჩასაქრობად გამოგზავნილი რუსთა ჯარის სარდლობა ჩიოდა: „მთელი ერი (ქართველებიო – ა. ა.) ჩვენს წინააღმდეგ არის ამდგარი“, ჯარი მოგვიმატეთ, მოგვაშველეთო. რა ექნათ რუსებს, ნაპოლეონის თუ ქართველების წინააღმდეგ ეომათ? შექმნილ მდგომარეობაში რუსეთის იმპერიის პოზიციები საქართველოში ამკარად შესუსტებულია, შერყეულია. ქართველებს გაუჩნდათ შანსი, რომ რუსები საქართველოდან გაერეკათ, გაეძევებინათ, ჩვენი ქვეყნისთვის რუსეთის ბატონობის უღელი მოეშორებინათ. მაგრამ ამ ღირსშესანიშნავ, ისტორიულ მომენტში დამპყრობელი რუსების წინააღმდეგ აჯანყებულ ქართველებს საქართველოში შემოხიზნულმა სომხებმა უღალატეს, ზურგში დანა ჩასცეს. სომხებმა რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებას დიდი სამსახური გაუწიეს ამბოხებული ქართველების დასამარცხებლად. სომეხი მკვლევარი, ა. ერიცოვი (ერიციან-

ცი) სიამაყით აცხადებდა: 1812 წელსო „მთელი საქართველო მღვდელმთავრებამ მოიცვა და ქვეყანაში რუსულ მმართველობას ფრიად საშიში მდგომარეობა შეექმნა. აი, ამ გაჭირვების ჟამს (რუსეთის – ა. ა.) მთავრობას შემწეობა აღმოუჩინა ქვეყნის (საქართველოს – ა. ა.) სომხურმა ელემენტმა“. ა. ერიცოვი და სხვა სომხებიც თავს იწონებდნენ, კმაყოფილი იყვნენ იმით, რომ რუსებმა და სომხებმა ერთობლივი ძალებით, შეხმატკბილებული მოქმედებებით ქართველი მამულიშვილები, საქართველოს გათავისუფლებისთვის მეტრძოლი ქართველი პატრიოტები მოვსპეთ, გავანადგურეთ, დედა ვუტირეთო მათ.

ცნობილი ქართველი მოღვაწის, ალექსანდრე ფრონელის (მისი ნამდვილი გვარია ყიფშიძე, ფრონელი ფსევდონიმია) სიტყვით, „კახეთის ამბოხებამ ნათლად დაანახვა რუსის მთავრობას, რომ მას საქართველოში მეგობრები არა ჰყავს. მღვდელი და ბერი, თავადი და აზნაური, გლეხი და მოხელე, თითქმის სრულიად საქართველო თითო-ოროლა მუხანათს გარდა, ფეხზე დადგა, იარაღს წაავლო ხელი“. ასეთ ვითარებაშიო რუსეთისთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმას, რომ საქართველოში შემოხიზნული სომხები დაეხმარნენ რუსებს ქართველების დამარცხებაში; ამოწყვეტაში. 1813 წლის მაისში კავკასიის მთავარმართებელმა რტიშჩევმა მოახსენა რუსეთის იმპერატორს, სამიათასწლოვანი ქართული სახელმწიფოებრიობის მომსპობს, ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების დამსამარებელ, მესაფლავე ალექსანდრე პირველს: საქართველოში შემოხიზნული სომხებით, რუსეთის ბატონობის წინააღმდეგ დაუმორჩილებელი ქართველების აჯანყების ჟამს, რუსების მხარეს დადგა. რტიშჩევის თანახმად, „სომეხთა ერთგულება (რუსეთის – ა. ა.) მთავრობისადმი სალი კლდესავით უცვლელი და გაუტეხელი იყო“. 1812 წელსო, „როდესაც მთელ საქართველოში კაცი აღარ დარჩა ჩვენი (რუსეთის იმპერიისო – ა. ა.) ერთგული (რუსებს ჰქონდათ საფუძველი ეფიქრათ, რომ მათ მიერ გადაბირებული თითო-ოროლა ქართველიც შეუერთდებოდა აჯანყებულ თანამოძმეებს – ა. ა.), მარტო სომხებმა არა თუ არ მიიღეს არავითარი მონაწილეობა ამბოხებაში, არამედ სიცოცხლესა და ქონებასაც არ ზოგავდნენ, ჩვენს ჯარებთან ერთგულ და ერთსულ იყვნენ...

იბრძოდნენ მაშფოთართა (ქართველების - ა. ა.) გასაწყვეტად... აქაური (რუსული - ა. ა.) მთავრობა სომხებს უნდა უმადლოდეს, რომ დროზე და წინდანინ იგებდა, რას აპირებდნენ მეამბოხენი (საქართველოში შემოხიზნული სომხები გველის ხვრელში ძვრებოდნენ, რათა გაეგოთ აჯანყებული ქართველების სამხედრო საიდუმლოებები, რასაც რუსებს აცნობებდნენ - ა. ა.) და სად ჰქონდათ ბინა. კახეთის სხვადასხვა კუთხეში გაბნეული, ერთმანეთს მოწყვეტილი ჯარი (ქართველებს თავგანწირული ბრძოლით მოუხერხებიათ რუსთა სამხედრო ძალების დაქსაქსვა, რათა ცალ-ცალკე ამოენწყვიტათ ისინი - ა. ა.) თუ რამეს იგებდა ერთმანეთისას, ეს სულ სომხების წყალობით, რომელნიც სიამოვნებით (ფეხქვეშ ეგებოდნენ რუსებს - ა. ა.) და ხალხით ასრულებდნენ ასეთ სასიფათო მინდობილობას და ხშირად სიცოცხლესაც ესალმებოდნენ". რტიშჩევი ურჩევდა რუსეთის იმპერატორს, ალექსანდრე პირველს: აუცილებელია საქართველოში სომხების წახალისება, მათთვის ჯილდოების დარიგება. მონური სამსახურისთვის საქართველოში შეხიზნულ სომხებს თუ რაიმეს გადაუფუცებთო, ეს „თვით ქართველთა ტომის ხალხებში დაჰბადებს ჯიბრსა და გამოიწვევს ნაბაძვას". საქმე ისე მიდიოდა, რომ საქართველოში შემოხიზნული სომხები, რუსეთის დახმარებით, ქართველებს სამშობლოს წართმევას უპირებდნენ. თუ როგორ უნდა ებატონათ რუსებს და სომხებს ერთდროულად საქართველოში, ეს ძნელი გასაგებია, მაგრამ ფაქტია, რომ ამას ახერხებდნენ. მეცხრამეტე საუკუნესა და მეოცე ასწლეულის დასაწყისში სომხები საქართველოში რუსეთის მოურავობით კმაყოფილდებოდნენ, მაგრამ იმედოვნებდნენ, რომ თუ რუსეთს ფეხი წაუცდა, თუ ამიერკავკასია ჩამოშორდა რუსეთის სახელმწიფოს, თბილისსა და საქართველოს გავასომხებთო, ამისათვის ხომ ნიადაგს ვამზადებთო. ქართველებმა იცოდნენ სომხების ანტიქართულ გეგმების შესახებ და ბევრი ქართველი მიიჩნევდა, რომ სხვა გზა არა გვაქვს, რუსეთს უნდა ვეყმოთ, უნდა ვზიდოთ რუსეთის იმპერიის ბატონობის უღელი, რათა რუსებმა სომხები არ დაგვასვან თავზეო.

რუსეთის იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა ყური მიუგდო თავისი დიდმოხელის, კავკასიის მთავარმართებლის,

რტიშჩევის რჩევას და უმაღლესი სიგელი უბოძა ქართლ-კახეთში შემოხიზნულ სომხებს: „სასურველ და ერთგულ ქვეშევრდომ, სრულიად სომხის ერს და საერთოდ ამ ერის ყველა წოდებას, ჩვენი იმპერატორობითი წყალობა“... იმპერატორი ალექსანდრე მადლობას უხდოდა ქართლ-კახეთში თავშეფარებულ, ჩამოთესილ სომხებს იმისთვის, რომ მათთვის სასურველი იყო საქართველოში რუსეთის ბატონობა და, რაც კი შეეძლოთ, ხელს უწყობდნენ რუსებს 1812 წლის ქართველთა აჯანყების ჩახშობაში, ამბობებული ქართველი ერის მოსპობა-განადგურებაში. გამოდის, რომ ეგრეთწოდებულმა მართლმადიდებელმა იმპერატორმა, ალექსანდრე პირველმა მონოფიზიტი (გრიგორიანი) სომხები რუსეთის იმპერიის ბურჯად გამოაცხადა მართლმადიდებლობის აღმსარებელ ქართველი ერის სამშობლოში, მრავალტანჯულ საქართველოში, რითაც ჩვენი ქვეყნის შავბედობა კიდევ უფრო მეტად თვალში საცემი გახადა, რამეთუ ერთმორწმუნედ საგონებელმა, მიჩნეულმა რუსებმა მართლმადიდებელ ქართველებს საქართველოშივე თავზე დაასვეს გრიგორიანი სომხები. რუსეთის იმპერიამ ეს გააკეთა ქართველი ერის დასჯის მიზნით – რაკი ქართველები თაკილობთ რუსეთის ყმობას, მონობას, საქმეს ისე მოვანყობთ, რომ არა მარტო რუსების, არამედ სომხების მონებიც გახდეთო.

არსებობს ასეთი ანდაზა: როცა ადამიანი წყალში იხრჩობა, საშველად გველსაც კი წაავლებს ხელსო. ეს ანდაზა შეიძლება ქართველ ერზეც გავავრცელოთ. თემურ-ლენგის შემოსევებმა და ამის შემდეგ მაჰმადიანური სამყაროს შემოტევებმა საქართველო უმძიმეს მდგომარეობაში ჩააყენა, ჩვენი ქვეყანა მრავალრიცხოვანი მტრების კლანჭებში, მარწუხებში მოექცა. მაჰმადიანური ქვეყნები, კერძოდ, სპარსეთისა და თურქეთის იმპერიები, აგრეთვე გამაჰმადიანებული ლეკები, დაღესტანი უპირისპირდებოდნენ, ებრძოდნენ რუსეთსაც. ქართველები თავიანთ ერთმორწმუნედ თვლიდნენ რუსებს და მიაჩნდათ, რომ რუსეთთან კავშირი სასარგებლო იქნებოდა საქართველოსთვის მაჰმადიანი მტრების მოსაგერიებლად. მაგრამ რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებამ შეძლო მძიმე მდგომარეობაში მყოფი ქართველების მოტყუება, დაიპყრო საქართველო და განადგურა

რა ქართული სახელმწიფოებრიობა, რუსებმა მოსპეს აგრეთვე ქართული ეკლესიის ავტოკეფალია. ყოველივე ამის შედეგად ქართველი ერი დარჩა წინამძღოლების, მეფეებისა და კათალიკოს-პატრიარქების გარეშე. მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდნილ ქართველებს რომ ეგონათ რუსები ჩვენი ბუნებრივი მოკავშირეაო, სინამდვილეში რუსეთის სახით გველი შერჩათ ხელში. ამის გამო ქართველი ერი შეიარაღებულ აჯანყებებს აწყობდა საქართველოდან რუსების გასაძევებლად. ამგვარ ვითარებაში რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებამ გადაწყვიტა ქართველები ან მოესპო, ან გადაეგვარებინა, დაეკარგვინებინა ქართველი ერისთვის თვითმყოფადობა და ბრძოლის უნარი, ხალისი. რუსები და საქართველოში შემოხიზნული, ჩამოთესლებული სომხები მოკავშირეები გახდნენ ქართველი ერის გასანადგურებლად, მიწასთან გასასწორებლად გაჩაღებულ ბრძოლაში. ამიტომ ქართველ პატრიოტებს უფლება ჰქონდათ ეთქვათ, რუსეთის იმპერია დიდი, შხამიანი გველია, ხოლო სომხები პატარა გველებია, გველის წინილებიაო.

მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ცნობილი სომეხი მწერალი, სომეხი ხალხის მისწრაფებების, გულისთქმის გამომხატველი ხაჩატურ აბოვიანი. ის ასე მოძღვრავდა სომხებს: „რუსის სახელი ჩვენთვის ისევე წმინდა უნდა იყოს, როგორც მისი სისხლი, რომელმაც სამუდამოდ დაგვიხსნა“; „მაშ, ამიერიდან აკურთხეთ რუსის მარჯვენა“; „დე, იკურთხოს ის საათი, როცა რუსმა სომხების მზიურ ქვეყანაში შემოდგა ფეხი... სანამ პირში სული გვიდგას, დღეღამ, ჩვენი მწუხარებით სავსე წარსული მოვიგონოთ და რუსის დანახვაზე უფალს მადლობა შევწიროთ“, რადგანაცო სომხებს „ღმერთმა თავისი ნათელი მოგვფინა, მფარველად რუსნი მოგვივლინა“. მსგავსი გამონათქვამები კიდევ მოეპოვება ხაჩატურ აბოვიანს, მაგრამ მეტის ამონერა აუცილებელი არაა. ხ. აბოვიანისა და, საზოგადოდ, სომხებისაგან განსხვავებით, ქართველი მამულიშვილებისთვის გაუგებარიც, მიუღებელიც იყო ის ფაქტი, რომ მაჰმადიანურმა, სპარსეთისა და თურქეთის იმპერიებმა, საუკუნეების განმავლობაში ვერ შეძლეს ქართული სახელმწიფოებრიობის მოსპობა (ფარ-ხმალს ვერ დააყრევინეს

ჩვენს წინაპრებს) და ეს გააკეთა საქართველოს ერთმორწმუნედ მიჩნეულმა, მოყვრულად მოსულმა რუსეთმა თავისი ვერაგული პოლიტიკით. ქართველი პატრიოტებისთვის რუსის სისხლი სულაც არ იყო წმინდა. მართალია, ქართველი ერის ანტირუსული, შეიარაღებული აჯანყებების დროს, სამწუხაროდ, ბევრი ქართველიც დაიღუპა, დასახიჩრდა, მაგრამ ფაქტია ისიც, რომ რუსეთის ბატონობის უღლის მოსაშორებლად, გადასაგდებად ამბოხებულმა ჩვენმა წინაპრებმა მრავალი რუსიც გამოასალმეს სიცოცხლეს. მაშინ, როდესაც სომხებისთვის რუსების სისხლი წმინდა იყო, ქართველები რუსებსაც ისეთივე დამპყრობლებად მიიჩნევდნენ, როგორც სპარსელებსა და თურქებს და თვლიდნენ, რომ აუცილებელი იყო მტრის სისხლის დაღვრა, მისი მოკვლა, სულ ერთია, ეს დუშმანი იქნებოდა სპარსელი (ყიზილბაში), თურქი თუ რუსი.

ვინაიდან რუსეთის იმპერიამ საქართველოში საყრდენად გაიხადა სომხები, ისინი დიდი რაოდენობითაც ჩამოასახლა ჩვენს ქვეყანაში, კერძოდ, თბილისშიც. მას შემდეგ, რაც რუსეთმა ომში დაამარცხა სპარსეთი, ამ ქვეყნიდან საქართველოში, კერძოდ, ლორე-ტაშირშიც 1828 წელს გადმოასახლა ათი ათასობით სომეხი. 1829 წელს რუსეთის იმპერიამ ომში დაამარცხა თურქეთიც. ამის შედეგად სამცხე-ჯავახეთში თურქეთის ბატონობა რუსეთის გაბატონებით შეიცვალა. მართლმადიდებელ ქრისტიანებად მიჩნეულმა, დამპყრობელმა რუსებმა მართლმადიდებელ ქრისტიან ქართველებს, მათ შორის, სამცხე-ჯავახეთიდან ქრისტიანობის შენარჩუნების მიზნით გამოქცეულ ლტოლვილებს (თურქეთი ცეცხლითა და მახვილით ამაჰმადიანებდა მესხებს, ჯავახებს) ცივი უარი უთხრეს ამ ძირძველ ქართულ მიწაზე დაბრუნებაზე, დასახლებაზე. ქართველი ერის სასიცოცხლო ინტერესები რუსეთის იმპერიას ფეხებზე ეკიდა, მათ დასამარებას ცდილობდა და ამიტომ რუსებმა სამცხე-ჯავახეთში უამრავი გრიგორიანი, აგრეთვე კათოლიკე სომეხი ჩამოასახლეს.

რუსეთის ხელისუფლებამ სომხები დაასახლა ქალაქ ახალციხეშიც. ამ მრავალტანჯულ, ძირძველ ქართულ ქალაქში შეაკონინეს, შეითხნეს სომხური საეპისკოპოსოც. რუსები მარ-

ტო თვითონ კი არ შემოესივნენ ახალციხეს, სამცხე-ჯავახეთს და მთელ საქართველოს, არამედ სომხებიც შემოუსიეს ჩვენს ქვეყანას. რუსეთის ხელისუფლება მიიჩნევდა, რომ სომხების დასახლება საქართველოში შეესაბამებოდა რუსების იმპერიულ ინტერესებს. რუსეთი ხელმძღვანელობდა ძველისძველი, ლამის ადამყამობის დროინდელი პრინციპით – გათიშე და იბატონე. რუსეთის ხელისუფლებისთვის ცნობილი იყო, რომ სომხებისა და ქართველების ერთმანეთისადმი დაპირისპირება უძველესი დროიდან მომდინარეობდა. რუსეთმა, სხვადასხვა ხრიკების გამოყენებით, კიდევ უფრო მეტად გააღრმავა ხსენებული დაპირისპირება და მიაღწია იმას, რომ სომხები, კერძოდ, საქართველოში შემოხიზნული, ჩამოსახლებული, ჩამოთესლილი სომეხ-ნი ქართველი ერის მჭრად აქცია.

ქალაქ ახალციხეში როგორც კი ფესვი გაუდგეს სომხურ საეპისკოპოსოს, იმავე ხანებში რუსეთის იმპერიის დიდმოხელე, ბულგაკოვი შეხვდა ახალციხის ახლად მოვლენილ სომეხ, გრიგორიან ეპისკოპოსს გეორქს. ამ უკანასკნელს ბულგაკოვი დაურწმუნებია რუსეთისადმი სომეხი ხალხის ურყევ ერთგულებაში. ბულგაკოვმაც არც აცია, არც აცხელა და რუსეთის იმპერატორს, ნიკოლოზ პირველს მოახსენა: ახალციხე რუსეთის იმპერიის ნამდვილი ჭიშკარიაო. იმპერატორ ნიკოლოზს ბულგაკოვი საკმაოდ გათამამებული ჰყოლია და ამის შედეგია, რომ ის ურჩევდა რუსეთის მბრძანებელს: აუცილებლობა მოითხოვს, რუსეთის იმპერიის უმნიშვნელოვანეს ჭიშკართან, ახალციხესთან გვებას ერთგული, საიმედო ძალღი, სომხებიო. იმ დროს ნიკოლოზ პირველი ძლივამოსილი იმპერატორი იყო და მისთვის მოხელე ბულგაკოვს ვერ უნდა გაეებდა, რომ სომეხი ხალხისთვის, ერისთვის ძაღლები ეწოდებინა. მაგრამ საქმეც ის არის, რომ რუსეთის უმაღლესი ხელისუფლება იმპერიაში მოქცეულ, შემავალ პატარა ხალხებს ზემოდან დაჰყურებდა და არაფერს საჩოთიროს არ ხედავდა იმაში, პატარა ერებს ძაღლებს უწოდებდა, თუ გველებს. რუსეთის მმართველ წრეებში ისიც იცოდნენ, რომ გაჭირვებულ, რთულ მდგომარეობაში მყოფ სომხებს რუსები თუ მფარველობის კალთას გადააფარებდნენ, ასეთ შემთხვევაში სომხობას აწყობდა რუსეთის იმპერიის ძაღლის

მდგომარეობაში ყოფნა, ამ როლის შესრულება. სომხები, მით უმეტეს, გაუქიცინებდნენ კუდს რუსებს, თუ რუსეთის ხელისუფლება დაეხმარებოდა სომხობას ქართული მიწა-წყლის მიტაცებასა და გასომხება-გასომხურებაში. რაც შეეხებოდა მეომრული სულისკვეთებით ცნობილ ქართველებს, მათ ერისთვის ძალღის მოვალეობის დაკისრება სამარცხვინოდ მიაჩნდათ. ჩვენმა წინაპრებმა გადაწყვიტეს თავგანწირვით ებრძოლათ და არც ამ ახალი დამპყრობლებისთვის, რუსებისთვის და მათი ძალების როლის შემსრულებელ სომხებისთვის უბრძოლველად არაფერი დაეთმოთ.

1862 წელს რუსეთის იმპერიის შინაგან საქმეთა მინისტრი ვოლუევი მეფისნაცვლის მოვალეობის შემსრულებელს, ცნობილ ქართველ პოეტს გრიგოლ ორბელიანს მიუთითებდა: „რუსული პოლიტიკის წარმატებისთვის აღმოსავლეთში დიდი მნიშვნელობა აქვს სომხურ-გრიგორიანულ ეკლესიასთან ჩვენს ურთიერთობას. მხედველობაში იქონიეთ, რომ სომხური ეკლესია ყოველთვის სარგებლობდა ჩვენი (რუსეთისო – ა. ა.) მთავრობის მფარველობით“. ამრიგად, რუსეთის იმპერიის მესვეურები, თავკაცები ავალდებულებდნენ გრიგოლ ორბელიანს – რაკი რუსეთს სხვადასხვა ქვეყნებში, მაგალითად, თურქეთში და სხვაგანაც ესაჭიროება სომხურ-გრიგორიანული ეკლესია აგენტად, შენც და, საერთოდ, ქართველებმა საქართველოშივე ტერტერების დაკრულზე უნდა იცეკვოთო, გრიგორიანი სომხები თავზე უნდა დაისვათო. გრიგორ ორბელიანი რუსეთის ხელისუფლებამ მეფისნაცვლის მოვალეობის შემსრულებლად კი დანიშნა, მაგრამ რუსებს ამ შემთხვევაში მისამართი შეეშალათ. მათ ტყუილად ეგონათ, რომ გრიგოლ ორბელიანი კარიერის გულისთვის ქართულ ეროვნულ ინტერესებს ფეხქვეშ გათელავდა. ისეთ ვითარებაში, როდესაც რუსეთის მთავრობამ მოსპო ქართული ეკლესიის ავტოკეფალია, ხოლო სომხურ ეკლესიას შეუნარჩუნა ავტოკეფალია, სომხური სამღვდელეობა გათამამდა და საქართველოშივე ცდილობდა ქართველების სომხურად მონათვლას, მათ გასომხებას. ამ მხრივ აღსანიშნავია ასეთი ფაქტიც: ტერტერები კისრულობდნენ მკითხავეების მოსყიდვას; როდესაც ამა თუ იმ ქართველს შვილი ავად გაუხდებოდა და მკითხავთან

გადაწყვეტდა მისვლას, იქნებ მან გადამირჩინოსო ბავშვი, ტერტერების მიერ მოსყიდული მკითხავეები ქართველებს ეუბნებოდნენ: შვილებს სომხურად თუ არ მონათლავთ, მოკვდებიანო. მსგავსი ოინებითაც ცდილობდა სომხური სამღვდელოება, საქართველოშივე გაესომხებინა ქართველები. გრიგოლ ორბელიანი რუსეთის მთავრობის სამსახურში კი იყო ჩამდგარი, მაგრამ მას ქართული ეროვნული სულისკვეთება ყოველთვის ჰქონდა შერჩენილი და, აქედან გამომდინარე, სასტიკად ეწინააღმდეგებოდა სომხების, კერძოდ, სომხური ეკლესიის, ტერტერების პარპაშს საქართველოში, მათ მიერ ქართველების სომხურად მონათვლას, გასომხებას. რალა თქმა უნდა, რუსეთის იმპერიის შინაგან საქმეთა მინისტრის, ვოლუევის აღნიშნული მითითება მოასწავებდა გრიგოლ ორბელიანისა და მთელი ქართველი ერის შეურაცხყოფას, ქართული ეროვნული ინტერესების უგულვებელყოფას, ქართველების აბუჩად აგდებას. ქართველი მოღვაწეები დამპყრობელი რუსებისა და მათი მფარველობის ქვეშ მყოფი სომხების ამგვარ ანტიქართულ გამოხდომებს საკადრის პასუხს სცემდნენ.

მეცხრამეტე საუკუნის სამოცდაათიან წლებში თბილისის ქალაქის თავი იყო გამოჩენილი ქართველი მამულიშვილი დიმიტრი ყიფიანი. ერთ მშვენიერ თუ არამშვენიერ დღეს ქალაქის, თბილისის საბჭოს ერთ-ერთ სომეხ ხმოსანს (დეპუტატს) ფიცი უნდა დაედო. ამ ღონისძიებას ესწრებოდა სომეხი მღვდელიც, ტერტერა. სომეხმა დეპუტატმა დაიწყო ფიცის დადება სომხურ ენაზე. თბილისის ქალაქის თავმა, დიმიტრი ყიფიანმა სომხურად მეტყველი დეპუტატი შეაჩერა – მე სომხური ენა არ მესმის, ამასთანავე თბილისი საქართველოს დედაქალაქია და არა სომხეთისა, ფიცი ან ქართულად დადე, ან რუსულადო. ვინაიდან საქართველო რუსეთს ჰყავდა დაპყრობილი, თბილისის საბჭოს სომეხმა დეპუტატმა თუ ქართული ენა არ იცოდა, ანდა თვლიდა, რომ თბილისელ სომეხს პრინციპულად არ უნდა ელაპარაკა ქართულად, დ. ყიფიანი იძულებული ხდებოდა, სომხისთვის ფიცი რუსულად დაედებინებინა. მაგრამ ამჯერად სომხები არც რუსული ენის გამოყენებაზე დაყაბულებულან. დ. ყიფიანის მოთხოვნის გამო ტერტერა, სომეხი დეპუტატი და სხვა

სომხებიც განაწყენდნენ და პროტესტის ნიშნად დარბაზი დატოვეს. გვიჩნდება კითხვა: სომხები ხომ ჩახუტებული იყვნენ რუსებთან და თბილისში რუსულ ენაზე ფიცის დადება რატომ არ ისურვეს? საქმე ისაა, რომ სომხებმა მოინდომეს თბილისი სომხურ ქალაქად გადაექციათ და საქართველოს მრავალტანჯულ დედაქალაქში სახელმწიფო ენად რუსულთან ერთად სომხურიც შემოეღოთ, დაემკვიდრებინათ. სომხებს იმის იმედიც ჰქონდათ, რომ რუსეთი, როცა იქნება, წავა ამიერკავკასიიდან და სომხურენოვან ქალაქად ქცეული თბილისი დიდი სომხეთის ნაწილი გახდებაო. დ. ყიფიანსა და სომხებს შორის მომხდარ დაპირისპირებას უკვალოდ არ ჩაუვლია. რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებისაგან ზურგგამაგრებულმა სომხურმა წრეებმა მიაღწიეს იმას, რომ თბილისის ქალაქის თავები მეცხრამეტე საუკუნის ბოლო მესამედსა და მეოცე ასწლეულის დასაწყისში (1917 წლამდე), უმეტესწილად, სომხები იყვნენ. ეს ხომ ის ეპოქაა, როდესაც ცხოვრობდნენ და მოღვაწეობდნენ დიდი ქართველები – ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, იაკობ გოგებაშვილი, ვაჟა-ფშაველა და სხვები. ცხადია, მათთვის მიუღებელი იყო სომხების პარპაში საქართველოში, კერძოდ, თბილისში. მაგრამ იმის გამო, რომ სომხებისა და ქართველების დაპირისპირებაში რუსეთის იმპერიის ხელისუფლება სომხურ წრეებს უჭერდა მხარს, ქართველ მოღვაწეებს უძნელდებოდათ ბრძოლა ეროვნული იდეალების განსახორციელებლად. საქართველოს მდგომარეობას ართულებდა ისიც, რომ ჩვენს ქვეყანაში ფართოდ გავრცელდა მარქსიზმ-პლეხანოვიზმის და მარქსიზმ-ლენინიზმის იდეები, ლოზუნგები.

მრავალი საუკუნის განმავლობაში ქართველებს თავიანთ წინამძღოლებად მიაჩნდათ მეფეები და კათალიკოს-პატრიარქები. რუსეთის იმპერიამ გაანადგურა, მოსპო ქართული სამეფოებიც და ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიაც, რითაც წინამძღოლების გარეშე დატოვა ქართველი ერი. რუსებმა ავტოკეფალია შეუნარჩუნეს სომხურ ეკლესიას. სომხებს მეცხრამეტე საუკუნისა და მეოცე ასწლეულის დასაწყისშიც (ანუ სანამ რუსეთს იმპერატორები, რომანოვები მართავდნენ) ჰყავდათ თავიანთი კათალიკოსები. ამის შედეგია ის, რომ სომხ-

ებს შორის მარქსიზმის იდეები, მოძღვრება ისე ფართოდ არ გავრცელებულა, როგორც ქართველებში. რუსეთის ხელისუფლებამ გადანყიჭა, ქართველები დაესაჯა იმითაც, რომ მათთვის შიმშილით ამოეხადა სული. ამ მიზნით რუსი ხელისუფალნი თემურ-ლენგით და შაჰ-აბასივით იქცეოდნენ, აჯანყებულ ქართველებს ბალ-ვენახებს უჩეხავდნენ. რუსეთის მთავრობისაგან შევიწროებულმა, გაჭირვებაში ჩავარდნილმა ქართველებმა დაიჯერეს, რომ თუ მარქსიზმის მოძღვრებას, იდეებს გაითავისებდნენ, ეშველებოდათ. მაგრამ მარქსიზმისთვის ეროვნულ თვითმყოფადობას, ეროვნული სულისკვეთების არსებობას არავითარი ღირებულება არ გააჩნია და გამარქსისტებული ქართველებიც მოწყდნენ ჩვენი წინაპრების მიერ ათასწლეულების განმავლობაში შექმნილ ეროვნულ ნიადაგს. საუბედუროდ, ქართველების დიდი ნაწილისთვის მარქსის, ენგელსის, პლეხანოვის, ლენინის სახელები უფრო ძვირფასი იყო, ვიდრე დავით აღმაშენებლისა, შოთა რუსთაველისა, თამარ მეფისა, ილია ჭავჭავაძისა და სხვა დიდი ქართველებისა. მაგრამ ეროვნული სულისკვეთება ქართველებში, მათ მნიშვნელოვან ნაწილში მაინც, მარქსიზმმაც ვერ ჩაკლა. ეროვნული სულის მქონე ქართველები ვერც იმას მოითმენდნენ, რომ სომხებს მიეტაცებინათ ქართული მიწა-წყალი, კერძოდ, ჩვენი დედაქალაქი თბილისი. საყურადღებოა, რომ ერთ ქართულ ხალხურ ლექსში მოიპოვება ასეთი სტრიქონები: „არსენა რომ დაიბადა, იყო გაზაფხულის პირი, იგეთი წამაიზარდა, როგორც წინანდელი გმირი“. მეცხრამეტე საუკუნეშიც ჩვენი წინაპრები გმირებს უხმობდნენ, ენატრებოდათ ისეთი ვაჟკაცები, წინამძღოლები, რომლებიც წინა ასწლეულების, კერძოდ, საქართველოს ოქროს ხანის ცნობილი გმირების საქმის ღირსეული გამგრძელებლები, სამშობლოს სახელოვანი დამცველები იქნებოდნენ. ქართველ პატრიოტებს ყოველთვის სჯეროდათ, რომ საქართველო გმირების ქვეყანაა, მომავალშიც ქართველი ერის წიაღიდან წამოიზრდებიან გმირები, რომლებიც დაიცავენ სამშობლოს მტრების შემოტევისგან. ამგვარი რწმენით გამსჭვალული ქართველები სომხებს არ მიატაცებინებდნენ ქართულ მიწა-წყალს და საქართველოს მრავალტანჯულ დედაქალაქს, თბილისს.

ცნობილი ქართველი პოლიტიკოსი და პუბლიცისტი გიორგი ლასხიშვილი თავის „მემუარებში“ გვაუწყებს: ის რევოლუციურ მოძრაობაში მონაწილეობისათვის მეცხრამეტე საუკუნის ოთხმოციან წლებში ოდესის უნივერსიტეტიდან გაურიცხავთ და საპატიმრო ვაგონით ოდესიდან გამოუსტუმრებიათ, გამოუძევებიათ, რათა თავის მშობლიურ ქუთაისში დაბრუნებულიყო და იქ ეცხოვრა. მგზავრობის დროს გ. ლასხიშვილი საგულისხმო ამბის მომსწრე გამხდარა: „საპატიმრო ვაგონში შემოიყვანეს კიდევ ორი ტუსალი, ერთმა მათგანმა მაშინვე მიიქცია ჩვენი ყურადღება: მაღალი, მშვენიერი, ტანადი, ჩვენებურად გამოწყობილი მოხუცი, იმერელ თავადად მივიღეთ; სალდათებმა იგი ჩვენთან დასვეს. აღმოჩნდა, რომ ახოვანი მოხუცი ყაბარდოელი იყო. მე პირველად ვხედავდი ჩრდილოკავკასიელს და ცნობისმოყვარეობით გამოვესაუბრე. რუსულად მშვენივრად ლაპარაკობდა, თითქმის უაქცენტოდ, და არც თუ მაინც და მაინც უსწავლელი იყო... მე გადაკვრით დავუწყე ლაპარაკი კავკასიის მდგომარეობაზე...

როგორღაც უხალისოდ მაძლევდა პასუხს და მეც თავი დავანებე. მერე ჩვენ გამოგვკითხა ვინაობა. როცა გაიგო, ქართველები ვიყავით, სიამოვნება გამოაცხადა. კარგა ხნის სიჩუმის შემდეგ ღრმად ამოიოხრა და თქვა:

—როცა კავკასიის მზე ჩაესვენა, მთელი ჩვენი ქვეყანა მაშინ დაიღუპა. — მე ვიფიქრე — შამილს გულისხმობს-მეთქი და ამიტომ რაღაც იმის შესახებ ვკითხე.

—არა, ყმანვილო, — მიპასუხა მოხუცმა, — მე შამილზე როდი მითქვამს. კავკასიის მზე საქართველო იყო"... გ. ლასხიშვილს მარქსისტული იდეებით, მოძღვრებით ჰქონდა თავი გამოტენილი და ამიტომ ვერ მიხვდა, რომ კავკასიის მზე საქართველო იყო და არა მაჰმადიანობის ფანატიკურ დოგმებზე აღზრდილი შამილი. მაჰმადიანური ქვეყანა ვერ გახდებოდა კავკასიის მზე, რადგან მთელ ამ რეგიონში ქრისტიანობას უძველესი, ძლიერი ტრადიციები გააჩნდა, მტკიცე საფუძველი, საძირკველი ჰქონდა შექმნილი, ხოლო კავკასიელთა ნაწილის გამაჰმადიანება ჟამთა სიავის შედეგია, დამპყრობლები ცეცხლითა და მახვილით ავრცელებდნენ მუსლიმობას (მუსლიმანობას) კავკასიაში. ყაბ-

არდოელმა მოხუცმა გადმოცემით, წინაპრებისგან იცოდა, რომ საქართველო საუკუნეების განმავლობაში იბრძოდა კავკასიისა და კავკასიელების განვითარებისთვის, დაცვისთვის. ამიტომ ის კავკასიის მზედ მიიჩნევდა საქართველოს და არა სომხეთს, ან შამილს. მარქსისტ გ. ლასხიშვილისგან განსხვავებით ქართველი პატრიოტებისთვისაც ცნობილი იყო, რომ კავკასიის მზეს წარმოადგენდა საქართველო და არა სომხეთი; ამიტომ ეროვნული სულის მქონე ქართველები ვერ მოითმენდნენ სომხების მიერ ქართული მიწა-წყლის, კერძოდ, თბილისის მიტაცებას.

ცნობილი სომეხი ისტორიკოსი, წარმოშობით ყარაბაღელი არაქელ ბაბახანიანი (ის ლეოს ფსევდონიმით აქვეყნებდა თავის ნიგნებს) მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს და მეოცე ასწლეულის დასაწყისში, დაახლოებით ოცდაათი წლის განმავლობაში, ცხოვრობდა და საქმიანობდა თბილისში. 1925 წელს თბილისში სომხურ ენაზე გამოცემულ ლეოს ნიგნში, „წარსულიდან“, მკითხველს თვალში ეცემა ასეთი ადგილი: მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოსო თბილისში გამომავალი გაზეთ „კავკაზის“ რედაქტორად დანიშნული ვ. ველიჩკოს „სომეხთმოდულე ბოდვას სიამოვნებით შეუწყო ხმა ქართულმა „კნიაზურმა“ პრესამაც. ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ნიკოლაძე და სხვაც მრავალი მათი მსგავსი „კავკაზის“ პოეტი რედაქტორის ადიუტანტები იყვნენ. თურქებიდან (ნაგულისხმევია კავკასიის აზერბაიჯანელები – ა. ა.) აჰმედ-ბეგ ალაიევმა ააყოლა მას ხმა, ხოლო ერთ მშვენიერ დღეს შუშაში (ყარაბაღის ქალაქში – ა. ა.) ასპარეზზე გამოვიდა ვინმე „დალი-აბასი“, ადრე პოლიციის მოხელე, ყომარბაზი და ლოთბაზარა, რომელმაც აგრეთვე ჩაწიხლა სომხები“. ლეო იქამდეც მიდის, რომ ილია ჭავჭავაძეს, აკაკი წერეთელს და ნიკო ნიკოლაძეს არ აკმარა ველიჩკოს ადიუტანტობა და მათ რუსეთის იმპერიის ვილაც, თურქმანი, თათარი თუ აზერბაიჯანელი, პოლიციის მოხელის, ლოთბაზარა „დალი-აბასის“ თანამზრახველებადაც აცხადებს. დიდი ქართველი მოღვაწეების ასეთი მკრეხელური დაკნინებით ლეო შეურაცხყოფას აყენებს მთელ ქართველ ერს. ნეტავი დღესაც ჰყავდეს საქართველოს ილიას, აკაკის მსგავსი მოღვაწენი, მათი საქმეები, ეროვნული მოღვაწეობა ხომ მაღამოდ მოეცხებოდნენ ქართველი ერის

ჭრილობებს. ლეო, თავისი ჭკუით, აუგად იხსენიებს მრავალ ქართველს, ისინი ილიას და აკაკის მსგავსნი იყვნენო. ილიას და აკაკის მსგავსი მოღვაწეები, სამწუხაროდ, არც მეცხრამეტე და მეოცე საუკუნეების გასაყარზე გვყოლია მრავლად, როგორც ეს ლეოს და მის თანამოაზრეებს მოჩვენებით. ცხადია, იმ დროსაც არსებობდნენ ქართველი პატრიოტები, რომლებიც ილიას და აკაკის მსგავსად წინ აღუდგებოდნენ სომხური წრეების, კერძოდ, ლეოსა და მისი თანამზრახველების ანტიქართულ გეგმებს, არ მიატაცებინებდნენ მათ ქართულ მინა-წყალს, საქართველოს დედაქალაქ თბილისს. ლეო და მისი სომხური ამქარი განსხვავებას ვერ ხედავდნენ, ერთის მხრივ, ილიასა და აკაკის, ხოლო, მეორეს მხრივ, რიგით ქართველ პატრიოტებს შორის. მათ ყველა ქართველი, ვინც სამშობლოს დაიცავდა, სომხების მტრად მიაჩნდათ. სომხებს სურდათ, მათი უსაფუძვლო პრეტენზიები საქართველოს მიმართ ქართველებს ენის შეუბრუნებლად მიეღოთ. რაც შეეხება ილიასა და აკაკის ურთიერთობას ვ. ველიჩკოსთან, ეს უკანასკნელი ქართველ მოღვაწეებს გულზე სულაც არ ეხატებოდათ. თანამედროვეთა გადმოცემით, ილიას ეძნელებოდა „ტუტუცი ველიჩკოს“ ლაპარაკის მოსმენა. ასეთივე დამოკიდებულება ჰქონდა ველიჩკოსთან აკაკისაც.

ილიასა და აკაკის სიცოცხლეში ლეომ, შესაძლოა, ვერც მოასწრო ეს დიდი ქართველები ელანდლა და თავისი ანტიქართული პოზიცია გამოემზეურებინა, მაგრამ ლეოზე უფრო ადრე ქართველი ერის სასიცოცხლო ინტერესებს უპირისპირდებოდნენ, ებრძოდნენ ქეროპე პატკანოვი (პატკანიანი), ეზოვი (ეზიანი) და მრავალი სხვა სომეხი მეცნიერი თუ პუბლიცისტი, აგრეთვე სომხური წრეების მიერ მოსყიდული უცხოელებიც. მათ გასამათრახებლად 1899 წელს ილია ჭავჭავაძემ გამოაქვეყნა თავისი შესანიშნავი თხზულება – „სომეხთა მეცნიერნი და ქვათა ღალადი“. რატომღაც ილიას ამ ნაშრომს სათაური შეუმოკლეს და ის „ქვათა ღალადის“ სახელწოდებითაა ცნობილი. „ქვათა ღალადიც“ კარგად ჟღერს, მაგრამ ამ სათაურში ის აღარ ჩანს, რომ ქვეები ქართველი ერის მტრად ქცეული სომხური წრეების სამხილებლად, მათ წინააღმდეგ ღალადებენ. ამიტომ სასურველია, მიზანშეწონილია, რომ ილიას ეს თხზულება იბეჭდებოდეს

იმ სათაურით, რომელიც მას ავტორმა მიაკუთვნა. იაკობ მანს-ვეტაშვილი აღნიშნავს: უკვე ხანდაზმული, სამოც წელს გადაცილებული ილია ჭავჭავაძეო „გაშმაგებული, გაალმასებული სწერდა თავის „ქვათა ღალადს“. ილია გააშმაგა, გაალმასა იმან, რომ რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებისგან ნაქეზებული, ზურგგამაგრებული სომხური წრეები მიზნად ისახავდნენ ქართველი ერისთვის წაერთმიათ სამშობლო და ჩვენი დედაქალაქი თბილისი. ამის მისაღწევად სომხებს აუცილებლად მიაჩნდათ, გაეყალბებინათ საქართველოს, კერძოდ, თბილისის ისტორიაც ყოველგვარი არასაკადრისი ოინების გამოყენებითაც. ამ მხრივ ყურადღებას იქცევს ერთი ადგილიც 1904 წელს გამოქვეყნებული მიხეილ თამარაშვილის წიგნიდან – „პასუხად სომხის მწერლებს“: თხუთმეტი, ოცი წლის წინათო „სომხებს ტფილისის (სომხური – ა. ა.) სემინარიის თავიანთი მოსწავლეები ვითომ მიჰყავდათ გასასეირნებლად ტფილისის მაზრაში, სადაც ეს მონაწიეები თურმე ლურსმნებით სჩიჩქნიდნენ, ამახინჯებდნენ და ერთიან აოხრებდნენ, რაც კი ქართული წარწერები და სხვა რამ მსგავსი ნაშთი შეხვდებოდათ ჩვენი ნამყოისა“. ამგვარ ფაქტებზე სხვა ქართველი მოღვაწეებიც ამახვილებენ ყურადღებას. ამკარაა, რომ სომხურ წრეებს ქართული კვალის ნაშლა სურდათ საქართველოში, კერძოდ, თბილისსა და მის სანახებში, რათა ამის შემდეგ განეცხადებინათ: თბილისი სომხური ქალაქი იყო ადრეც და ახლაც სომხებს უნდა მიეკუთვნოთო. სომხური ჭკუით ასე გამოდის: ქართველებს კი არ შემოუხიზნიათ სომხები თბილისში, არამედ თვითონ ქართველები ყოფილან სომეხთა ხიზნები საქართველოს დედაქალაქში. თურმე ნუ იტყვით და დავით აღმაშენებლისთვის, თამარ მეფისთვის, გიორგი ბრწყინვალისთვის და სხვა ქართველი მეფეებისთვის სომხებს დაუდგამთ სამეფო ტახტები თბილისში. ერევანში რატომ არ უდგამდნენ სომეხ მეფეებს ტახტებს, ამ პრობლემას სომხები ღუმილით უვლიან გვერდს. ვერც დაუდგამდნენ, რამეთუ სომხური სახელმწიფოებრიობა, სომეხი მეფეები და მათი ტახტები დამხობილი იყვნენ.

სომხური წრეების მიერ საქართველოს ისტორიის გაყალბება ხდებოდა ილია ჭავჭავაძისა და სხვა ქართველი მოღვაწეების თვალწინ. ამან გააშმაგა, გაალმასა ილია და დაანერინა „სო-

მეხთა მეცნიერნი და ქვათა ღალადი“. ილიას ძარღვიანი, ბასრი სიტყვით, სომხური წრეები ქართველებს „გვართმევენ ყოველ ეროვნულ ღირსებას, სთითხნიან ჩვენს ვინაობას, და რომ სულ მთლად ბოლო მოგვიღონ ქვეყნის შინაშე, გვიბათილებენ მთელ ჩვენს ისტორიასაც, ჩვენს ისტორიულ მატრიანებს, ისტორიულს ნაშთსა და სახსოვარსა, მთელს ჩვენს სისხლით-მოსილს ღვანლს ქრისტიანობისათვის შეწირულსა, და ყოველს ამას თითონ იჩემებენ დიდის გაძვრენ-გამოძვრენითა...

ეს რა შავი ყორანია, რომ თავს დაგვტრიალებს, ზედ დაგვეყფოს და დაგვჩხავის?“ სომხურ წრეებს მიუჩნევიათ, რომ საქართველოში ქართველი ერის არსებობა ხელს უშლიდა სომხეთის გაძლიერებას ამიერკავკასიაში. ილია ეუბნება თავის მკითხველს: „ჩვენ მარტო იმას ვჩივით, რომ სომხის მაქებ-მადიდებელი გუნდი ჩვენ, ქართველებს, გვთხრის, სულიერად და ხორციელად გვაბათილებს და სამარისაკენ გვიშვებს ხელსა, თითქოს მარტო ჩვენი არარაობაა მათის ღირსების მომასწავებელი, მათის ღირსების მანიშნებელი“. თუ ქართველები საქართველოს მიმართ სომეხთა უსაფუძვლო პრეტენზიების სამართლიანად, საფუძვლიანად გაქარწყლებას, უკუგდებას შეეცდებოდნენ, ამის გამო სომხები ვაი-უშველებელს, დავიდარაბას ტყებდნენ, სახელგანთქმულ ქართველ მოღვაწეებს, ილიას, აკაკის და სხვებსაც კაცთმოძულეობას, სომეხთქამიაობასაც კი აბრალებდნენ. ილიას თანახმად, სომხები ქართველების მისამართით ამბობდნენ: „თქვენი წიკიპურტიც-კი გვწყინსო და ჩვენს პანღურს-კი ნუ ინწყენთო“. სომეხთა ამგვარ გამოხდომას, თავხედობას ილია ასე პასუხობს: „რა ნაბიჭვრები ჩვენა ვართ ამ ნუთისოფლისა, რომ ამას გვეუბნებიან, ამით გვითათბირებენ“. რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებისგან ნაქეზებული, მხარდაჭერილი სომხური წრეები ცდილობდნენ ქართველი ერის შევიწროვებას ჩვენსავე სამშობლოში, საქართველოში. ასე, მაგალითად, რუსეთის მთავრობის მიერ ჯავახეთში ჩასახლებული, ჩამოთესლებული მრავალრიცხოვანი სომხები აიძულებდნენ ჯავახებს მიეტოვებინათ მშობლიური, ქართული სისხლით გაჟღენთილი, ქართველთა ძეგლებით გაპოხიერებული მიწა-წყალი, მამაპაპური კერა და სხვაგან გაქცეულიყვნენ, გადახვენილიყვნენ. ვინც მიუკერძოებლად

განსჯის ქართველებსა და სომხებს შორის არსებულ დაპირისპირებას, დაინახავს, რომ სომხური წრეები იყვნენ ქართველთაგანზე, ჯავახთელაპიები და ქართველ მოღვაწეებს, ილიას, აკაკის და სხვებს უსამართლოდ, უსინდისოდ უყენებდნენ ხსენებულ ბრალდებას.

ილიას სიტყვით „სომხების მწიგნობარნი მაინც თავისას იძახიან და ბინას იკეთებენ იქ (ნაგულისხმევია ქართული მიწა-წყალი - ა. ა.), საცა არა ჰქონიათ. განა აშკარა არ არის, რომ ამ ცულლუტურ მეცნიერობით სწადიანთ ქვეყანა დააჯურონ, ვითომც ისტორიული უფლება მიუძღვით ამ ადგილებში ბინის დადებისა“. ილიას და სხვა ქართველ მოღვაწეთა თანახმად, სომხური წრეები, თავიანთი მიზნების მისაღწევად, ჟამთა სიავეს, საუკუნეების განმავლობაში სისხლის წვიმებს გადარჩენილ ქართულ დოკუმენტებსაც ანადგურებდნენ. ილია აღნიშნავს: ქართველი ერის სასიცოცხლო ინტერესებისადმი დაპირისპირებული სომხებისათვის „ცოტაა სხვისი მართალი ჰმალოს, თვისი ტყუილი აყვიროს. ამ გუნდმა კარგად იცის, რომ საბუთი, რაც გინდა დამალო, დღესა თუ ხვალე გამომჟღავნდება და თავისას გაიტანს. საქმე საბუთის გაბათილებაა, ან ნაშლა, ან ჩაფხეკ-ამოფხეკა, ან გადაკეთება სათავისოდ...“

რადგანაც ქვანი, მრავალნი შენობანი, ტაძრები, მონასტრები ჰღალადებდნენ, რომ ძველის-ძველად ამ ადგილებში ქართველები ყოფილან, რა თქმა უნდა, საჭიროა ამ უტყუარს მონმეებს ქართველებისას ხმა-ჩაანწყევტინონ... აუღიათ და საცა შესძლებიათ და მოუხელთებიათ, ნაუშლიათ ყოველივე კვალი.

ამისი მოხერხება ძნელი არ არის, ოღონდ ხალისი იყოს და ნამუსი ნებას იძლეოდეს. დღეს ისეთი დღეა, ოღონდ კი ფონს გახვიდე, შენ შენი გაიყვანო, და მოტყუებით იქნება, თალღითობით, თუ ოინბაზობით, ამას ვილა იკითხავს“.

ილია ამხელს სომეხი მეცნიერის, ქეროპე პატკანოვის (პატკანიანის) ტენდენციურობას, მის მიერ საქართველოს წარსულის გაყალბებას, ქართული კულტურის დაკნინებას და დასძენს: „ასე გვამკობს, ასე მიწასთან გვასწორებს ქართველებს, მერე რა ხნის ქართველებს? მეთორმეტე საუკუნისებს. მერე ვინ? პროფესორი (პეტერბურგში მსახურობდა პროფესორად - ა. ა.) და

მეცნიერ-მწიგნობარი. მართალია, სომეხთა პროფესორია, სომეხთა მეცნიერია, მაგრამ ნუთუ აქაოდა სომეხია, მართალი არ უნდა სთქვას, მართალი არ უნდა დაინახოს?"

სომხური წრეების ანტიქართული საქმეები, განზრახვები, ქმედებანი ილიას მიერ ასეა შეფასებული: „განა აშკარა არ არის, რომ იმისთანა მეცნიერნი, როგორიც პატკანოვია, ფილოსოფოსი არწრუნია და ვილაც ეზოვები, ხუდაბაშოვები და მთელი მათი ამქარი, არაფერს თაკილობენ, ოღონდ კი თავისი შავი გაათეთრონ და ჩვენი თეთრი გააშავონ იმისდა მიხედვით, რა დროს რა სწყურიანთ, რა დროს რა უხდებათ ტანად და პირად..."

განა აშკარა არ არის, უნდათ ქვეყანას დაანახონ, რომ სომხებზე უკეთესი, გამძლე ერი, ყოვლის ნიჭითა და უნარით შემკობილი სხვა არავინ არის მცირე აზიაში და ნამეტნავად ამიერკავკასიაში. მართალია, ამიერკავკასიაში ეს რაღაც „ვრაცები“ (ქართველები – ა. ა.) ჰყრიან და ცოტად თუ ბევრად ამათაც ახსენებენ, მაგრამ ასეთ საქმეს დავმართებთ, ასე გავუბიარებთ სახელს, რომ სახსენებელიც კი აღარ დარჩეთ. თუ ისტორია აქვთ, გავუყალბებთ, ან ჩვენ დავიჩემებთ, მინა-წყალი აქვთ და ჩვენ ჩამოვართმევთ, და ქვეყანას, ტყუილი იქმნება თუ მართალი, დავაჯერებთ, რომ ქართველობა გადაშენების გზაზეა შემდგარი და დღესა თუ ხვალე ან ამოსწყდებიან დედაბუდიანად, ან გასომხდებიან“.

ილიას „სომეხთა მეცნიერნი და ქვათა ლაღადი“ რომ დაიბეჭდა, იმ ხანებში ქართველებსა და საქართველოში შემოხიზნულ სომხებს შორის ურთიერთობა მეტისმეტად დაძაბული, გამწვავებული იყო. ასეთ ვითარებაში ქართველმა პატრიოტებმა ილიას ეს შესანიშნავი თხზულება დიდ მოვლენად მიიჩნიეს. „სომეხთა მეცნიერნი და ქვათა ლაღადი“ ქართველთა შორის ფრიად პოპულარული გახდა და დღესაც დიდი მოწონებით სარგებლობს. ზოგიერთი ქართველი ილიას ამ ოთხმოცდაათ გვერდიან თხზულებას ზეპირადაც კი სწავლობდა. ამის შესახებ გვატყობინებს გამოჩენილი მეცნიერი და მოღვაწე, წმინდანად შერაცხული ექვთიმე თაყაიშვილი. ცნობილი კათოლიკე ქართველი მეცნიერიც, მიხეილ თამარაშვილი აღფრთოვანებული ყოფილა ილიას „სომეხთა მეცნიერნი და ქვათა ლაღადი“ და ოცნებობდა, ამას

მიმსგავსებული თხზულება თვითონაც დაენერა. როდესაც მ. თამარაშვილი, რუსეთის ხელისუფლებისაგან და სომხური წრეებისაგან საქართველოდან გაძევებული, შორეულ იტალიაში თავის წიგნს, „პასუხად სომხის მწერლებს“ წერდა, წინ, თურმე, ილიას „სომეხთა მეცნიერნი და ქვათა ლალადი“ ედო და მას რომ უყურებდა, ძალა ემატებოდა. რაც შეეხებათ სომხებს, მათ ძალიან აღიზიანებდათ, შეიჯავრეს კიდეც „სომეხთა მეცნიერნი და ქვათა ლალადი“ და მისი ავტორი ილია ჭავჭავაძე. სომხებისთვის დღესაც მიუღებელია ილიას ეს თხზულება, რომელსაც ქართველი პატრიოტების გულსა და სულში, ცნობიერებაში საპატიო ადგილი უჭირავს. ამ სტრიქონების ავტორს არაერთი სომხისგან მოუსმენია, რომ მათ ილია ჭავჭავაძის სახელისა და „სომეხთა მეცნიერნი და ქვათა ლალადის“ გაგონებაც არ სურთ. ილიასა და მისი ამ თხზულების მიმართ მკვეთრად უარყოფით დამოკიდებულებას ავლენდა, კერძოდ, სომხებს შორის უპირველეს ქართველოლოგად მიჩნეული მეცნიერი პარუირ მურადიანი, რომლის ანტიქართული გამოხდომები კარგადაა ცნობილი.

რუსეთის იმპერიის ხელისუფლება და სომხური წრეები ყველაფერს აკეთებდნენ იმისათვის, რომ თბილისში რაც შეიძლება მეტი სომეხი ჩამოესახლებინათ, ჩამოეთესლებინათ. მკვლევარი ვ. ჯაოშვილი თავის წიგნში, „საქართველოს მოსახლეობა XVIII-XX საუკუნეებში“, აღნიშნავს: „თბილისში 1898-1910 წწ. სომხების რაოდენობა გადიდდა... 124, 9 ათასამდე, რომელთაგან დაახლოებით 68 ათასი იყო ახლად მოსულები“. იმდროინდელი თბილისის მოსახლეობა არ იყო მაინცდამაინც მრავალრიცხოვანი და სომხების დიდი რაოდენობით ჩამოსახლებას საქართველოს დედაქალაქში შედეგად მოყვა ის, რომ თბილისში იმ ხანებში სომეხი მეტი ცხოვრობდა, ვიდრე ქართველი. ამის გამოც აიკვიატეს სომხებმა, რომ თბილისი სომხური ქალაქია და არა ქართულიო. მაგრამ ქართველი ერისთვის, კერძოდ, მისი წინამძღოლებისთვის, ილია ჭავჭავაძისთვის, აკაკი წერეთლისთვის, იაკობ გოგებაშვილისთვის და მათი თანამოაზრეებისთვის მისაღები იყო, რომ საქართველოს მრავალტანჯულ, ქართველთა სისხლით მორწყულ დედაქალაქში, თბილისში სომხები რაოდენობით ქართველებზე მეტი ყოფილიყვნენ? ცხა-

დია, ქართველებისთვის ეს მიუღებელი იყო, მ აგრამ საქმეც ისაა, რომ რუსეთის ხელისუფლება, საზოგადოდ, ქართველი ერის სასიცოცხლო ინტერესების საწინააღმდეგო, დამორგუწველ ღონისძიებებს ატარებდა და სომხური მოსახლეობაც ამიტომ მოამრავლა მთელ საქართველოში, კერძოდ, თბილისში. რა თქმა უნდა, ეს იყო უსამართლობა, რასაც ქართველი ერი ვერ შეეგუებოდა. ცნობილია, რომ მეცხრამეტე საუკუნეში ერევნის მოსახლეობის დიდ უმეტესობას თათრები, დამპყრობელი მაჰმადიანები შეადგენდნენ. ამის გამო თათრების, მაჰმადიანების უნდა იყოს ერევანი? თბილისსაც სომხები ვერ წაართმევდნენ ქართველებს.

ქართველი პოლიტიკური მოღვაწე რევაზ გაბაშვილი, აღწერს რა თავის თანადროულ ამბებსა და მოვლენებს, იუწყება: „მწოლიარე ვორონცოვი“, ესე იგი კავკასიის მეფისნაცვალი 1905-1915 წლებში, ი. ვორონცოვ-დაშკოვიო ქართველებსა და სომხებს შორის საქართველოში წარმოქმნილ „ყველა სადავო საკითხს სომხების სასარგებლოდ სწყვეტდა“. ასე ხდებოდა იმიტომ, რომ რუსეთის იმპერიის ხელისუფლება ავიწროვებდა ქართველ ერს და ამ მიზნით საქართველოში შემოიზნულ სომხებსაც იყენებდა. რ. გაბაშვილისეე სიტყვით, „სომხობა აშკარა მტრულ განწყობილებას იჩენდა ყველაფერ ქართულისადმი საქართველოს დედაქალაქში“. თბილისში ქართველი ერის სასიცოცხლო ინტერესებს მტრობდნენ სომხები იმიტომ, რომ მათ მიზნად ჰქონდათ დასახული ჩვენი დედაქალაქის მიტაცება, მისი გასომხება, გასომხურება. აღსანიშნავია, რომ დაშნაკი სომხების პარტია, დაშნაკცუთიუნი თბილისელმა სომხებმა ჩამოაყალიბეს, დააფუძნეს 1890 წელს თბილისში. დაშნაკები მიზნად ისახავდნენ მთელი საქართველოს დაპყრობას და თბილისის სომხურ ქალაქად გადაქცევას. ისინი დიდ მოვლენად მიიჩნევდნენ დაშნაკცუთიუნის პარტიის შექმნას და რაკი ეს მოხდა თბილისში, დაშნაკების აზრით, თბილისი უნდა გამხდარიყო მათი იერუსალიმი, მექა და დიდი სომხეთის დედაქალაქი. დაშნაკებმა და მათმა თანამოაზრე სომხებმა თბილისის გასომხებას, გასომხურებას ვერ მიაღწიეს, მათ ანტიქართულ გეგმებს მხოლოდ ის მოყვა შედეგად, რომ ქართველებსა და სომხებს შორის ადრეც

არსებული დაპირისპირება კიდევ უფრო მეტად გამწვავდა, რაც საზიანოა ორივე ერისთვის.

კათოლიკე ქართველი, იოანე გვარამაძე (1831-1912), რომელიც „ვინმე მესხის“ ფსევდონიმითაცაა ცნობილი, სომხებს ქართველი ერის მტრად აცხადებდა: სომხებით „შემოგვსევნიან ოთხკუთხივ... თავს გასულან და ჩვენს მტრობასა და სისხლის სმაში სული ჰხდებათ მამა-პაპით და კიდევ ვერ გამძლარან“. ბევრი ქართველი იზიარებდა ამ აზრს იმის გამო, რომ რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებისგან ზურგგამაგრებული, მხარდაჭერილი, ნაქეზებული სომხური წრეები მეცხრამეტე საუკუნესა და მეოცე ასწლეულის დასაწყისში ქართველებს საქართველოშივე ლუკმას პირიდან აცლიდნენ, ართმევდნენ, ცდილობდნენ ქართული მიწა-წყლის, კერძოდ, თბილისის მიტაცებას და მიზნად ისახავდნენ, როგორც მართლმადიდებელი, ისე კათოლიკე ქართველების გასომხებას.

ივანე ჯავახიშვილის თანახმად, 1918 წლის რვა თებერვალს, დავით აღმაშენებლის ხსენების დღეს, თბილისში ქართული უნივერსიტეტის დაფუძნებას „მტრულად შეხვდა საქართველოში მყოფი მთელი რუსთა მოხელეობა და იმპერიალისტურად განწყობილი მათი აქ მცხოვრები თანამოდმენი, ისევე, როგორც სომეხთა პლუტოკრატიისა და დაშნაკელების მესვეურნი, რომლებიც... თავიანთს კულტურულს საქმიანობას სომხეთში კი არა, არამედ ტფილისში და ბაქოში აწარმოებდნენ და ყველა მთავარი ასეთი დაწესებულებანი, ეჯმიანინის (ანუ ეჩმიადინის - ა. ა.) სასულიერო აკადემიას გარდა, გამომცემლობა და სხვა ც ყველაფერი ამ ორი ქვეყნის, საქართველოს და აზერბაიჯანის ზემოდასახელებულ დედაქალაქებში ჰქონდათ თავმოყრილი. სომეხთა პლუტოკრატიასა და მათს ყველაზე ძლიერსა და მრავალრიცხოვან პოლიტიკურ პარტიას (დაშნაკუთიუნს - ა. ა.) ტფილისი და ბაქო არამც თუ უნდოდათ თავიანთ ქალაქებად ექციათ, არამედ ასეთ თავიანთ უცილობელ საკუთრებად მიაჩნდათ კიდევაც“. აშკარაა, რომ სომხური წრეები მთელს ამიერკავკასიაში გაბატონებას ისახავდნენ მიზნად.

1918 წლის მაისში საქართველოსა და სომხეთის დამოუკიდებლობა რომ გამოცხადდა, ამის შემდეგ ურთიერთობა ქა-

რთველებსა და სომხებს შორის კიდევ უფრო მეტად გამწვავდა, დაიძაბა. აღსანიშნავია, რომ სომხებმა სომხეთის დამოუკიდებლობა თბილისში გამოაცხადეს. საქართველოს დედაქალაქში შექმნილი სომხეთის მთავრობა თბილისიდან ერევანში გადასვლას აჯანჯლებდა, ფეხს ითრევდა. ამისი მიზეზი, ჩემი აზრით, ისიც იყო, რომ სომეხთა თავკაცები, წინამძღოლები ემზადებოდნენ საქართველოს წინააღმდეგ ომის გასაჩაღებლად და სურდათ შეექმნათ თავიანთი მეზუთე კოლონა, როგორც ჩვენს დედაქალაქ თბილისში, ასევე მთელს საქართველოში.

სომხეთის ჯარმა 1918 წლის ოქტომბერშიც შემოუტია საქართველოს, ხდებოდა შეტაკებები სომხურ და ქართულ შეიარაღებულ ძალებს შორის. იმავე წლის დეკემბერში კი სომხეთმა, ომის გამოუცხადებლად, ჯარი შემოუსია საქართველოს. ცამეტ დეკემბერს სომხეთის მთავრობამ გამოსცა ბრძანება, რომ სომხების ჯარს სრულმასშტაბიანი ომი გაეჩაღებინა საქართველოს წინააღმდეგ. ქართველ ერს ეს უბედურება დაატყდა თავს იმითაც, რომ 1918 წელს, ნანატრი დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ, საქართველოს სათავეში მოექცნენ, ჩვენი ქვეყნის ხელისუფალნი გახდნენ მარქსისტი, პლეხანოვისტი მენშევიკები (ბოლშევიკები, მენშევიკებისაგან განსხვავებით, მარქსისტ-ლენინისტები იყვნენ) და არა ქართული ეროვნული ძალები, დავით აღმაშენებლის, ილია ჭავჭავაძის მიმდევრები. ილია რომ მოსწრებოდა დამოუკიდებელი საქართველოს სათავეში მარქსისტ-პლეხანოვისტი მენშევიკებისა და მათი ბელადის, ნოე ჟორდანიას მოქცევას, სიმწრისაგან გული გაუსკდებოდა. ილია, აკაკი და მათი თანამოსაგრეები იმისთვის იბრძოდნენ, რომ დამოუკიდებელი საქართველოს ბედი ქართველ მამულიშვილებს წარემართათ და არა ბოლშევიკებსა და მენშევიკებს. საქართველოს მენშევიკური მთავრობის თავმჯდომარეს, ნოე ჟორდანიას არც ქართული ეროვნული სულისკვეთება გააჩნდა და, როგორც თვითონვე ამბობს, თოფის სროლაც არ იცოდა. სამაგიეროდ, საქართველოს მეტაურად, წინამძღოლად მოვლენილი ნ. ჟორდანია პირიდან უხვად ისროდა, აფრქევდა მარქსისტულ-პლეხანოვისტურ ლოზუნგებს, რომლებსაც საქართველოსთვის სიკეთე კი არა, ზიანი მოჰქონდათ. დამოუკიდებლობის დრო-

საც, 1918-1921 წლებში, საქართველო მტერმრავალ ქვეყანას წარმოადგენდა და მას ჰაერივით სჭირდებოდა ისეთი მეთაური, წინამძღოლი, რომელიც ტყვიას ტყვიაში ჩასვამდა და არა მარქსისტულ-პლენხანოვისტურ ლოზუნგებს ლოზუნგებში. პირიდან მარქსისტული ლოზუნგების მფრქვეველმა ნ. ჟორდანიამ და მის მიერ შექმნილმა საქართველოს მთავრობამ ეროვნული სულისკვეთება ვერ გაუძლიერეს ქართველ ერს (თვითონ რაც არ ჰქონდათ, იმას ხალხს როგორ განუმტკიცებდნენ), ქართველ მეომრებს, რათა მათ სიცოცხლე გაენირათ სამშობლოს დასაცავად, გადასარჩენად. ამ სტრიქონების ავტორს ქართველი გლეხებისგან აქვს მოსმენილი: საქართველოს დამოუკიდებლობის წლებში ბოლშევიკები გვპირდებოდნენ, რომ ისინი უკეთეს ცხოვრებას შეგვიქმნიდნენ, ვიდრე მენშევიკებო. ამიტომ არ ვეომებოდით დამპყრობელ რუს ბოლშევიკებს (მათ შორის საქართველოში შემოიჭრა ნიკიტა ხრუშჩოვიც) და მათ თანაპარტიელ სერგო ორჯონიკიძისა და ფილიპე მახარაძის ბანდებს, ბრბოებს, ანუ ილია ჭავჭავაძის მკვლელებსო. ქართველი გლეხები ერთმანეთისგან ვერ ანსხვავებდნენ მენშევიკებსა და ბოლშევიკებს. ძირითადად გლეხებისგან შედგებოდა ქართული ჯარიც და ასეთი მეომრები გამოდგებოდნენ სამშობლოს დამცველებად? ცხადია, ისინი ვერ გადაარჩენდნენ საქართველოს. ამის გამო მოხდა, რომ 1921 წლის თებერვალში საქართველოში შემოჭრილმა რუსეთის ჯარმა საკმაოდ ადვილად დაიპყრო ჩვენი ქვეყანა. არადა, იმ დროს რუსეთი და მისი ჯარი არ იყვნენ მაინც-დამაინც ძლიერნი და საქართველოს ეროვნული ხელისუფლება რომ ჰყოლოდა, ქართველებს გმირი წინაპრების, მამა-პაპის კვალზე რომ ევლოთ, ისინი გაცილებით დიდ წინააღმდეგობას გაუწევდნენ შემოსეულ რუსებს, შეიძლება საქართველოდან და ამიერკავკასიიდან გაეძევინათ კიდეც დამპყრობელი, ბოლშევიკური რუსეთის ჯარები.

დამოუკიდებელ საქართველოს მტრობდნენ, ეომებოდნენ თურქები, თეთრი და წითლად გადაღებილი ბოლშევიკი, კომუნისტი რუსები, ხოლო 1918 წლის ჯერ ოქტომბერში, უფრო მასშტაბურად კი დეკემბერში ჩვენს ქვეყანას ომის გამოუცხადებლად, ვერაგულად თავს დაესხა სომხეთის ჯარი. იმ დროს

სომხეთი მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა. 1915 წელს თურქეთში ხომ სომეხთა ხოცვა-ჟლეტა თუ გენოციდი მოხდა. სიკვდილს გადარჩენილი სომხები დიდი რაოდენობით მიანწყდნენ თავიანთ სამშობლოს, სომხეთს. ამ უკანასკნელს უჭირდა მრავალრიცხოვან სომეხ ლტოლვილთა მიღება, მათი დაბინავება, დაპურება. ამასთანავე, სომხეთმა საქართველოს წინააღმდეგ ომი რომ დაიწყო, იმ ხანებში ერევანში მძვინვარებდა ინფექციური დაავადება, რამაც მრავალი სომეხი გამოასალმა სიცოცხლეს. როგორც ისტორიკოსი არაქელ ბაბახანიანი, იგივე ლეო, აღნიშნავს, სომხები ვერ აუდიოდნენ მიცვალებულთა დამარხვას, ერევნის ქუჩებში ძალიან ბევრი დაუსაფლავებელი მკვდრის ცხედარი ეწყო. ასეთ ვითარებაში რატომ იჩქარა სომხეთის დაშნაკურმა მთავრობამ საქართველოს წინააღმდეგ ომის გაჩაღება? რალა თოვლიან, ყინვიან დეკემბერში მოუნდათ გაჭირვებულ, შავ დღეში მყოფ სომხებს ქართველებთან ომი? ნუთუ სომხების მეხსიერებიდან სულ მთლად წაიშალა ისიც, რომ მათ ქართველები, საუკუნეების განმავლობაში, იხიზნავდნენ, ეხმარებოდნენ, აპურებდნენ?

სომხეთის თავკაცებმა, ხელისუფლებმა დაგეგმეს, რომ საომარი ფრონტი უნდა გაეხსნათ ჯავახეთშიც, ამ ძირძველი ქართული მხარის მიტაცების მიზნით. ჯავახეთი ხომ გამოირჩევა მკაცრი ზამთრით და რით აიხსნება სომხების მოუთმენლობა, აჩქარება? საქმე ისაა, რომ მალე უნდა გახსნილიყო პარიზის საზავო კონფერენცია, რომელიც, სომხების აზრით, კანონიერად ჩათვლიდა სომხეთის მიერ ქართული მიწა-წყლის, კერძოდ, საქართველოს დედაქალაქის, თბილისის დაპყრობას. სომხები იმედოვნებდნენ, რომ მათ უსაფუძვლო პრეტენზიებს საქართველოს და ჩვენი დედაქალაქის, თბილისის მიმართ მხარს დაუჭერდნენ დიდი ბრიტანეთი და საფრანგეთი. თუკი არსებობს დიდი ბრიტანეთი, უნდა არსებობდესო დიდი სომხეთიც, ფიქრობდნენ, ოცნებობდნენ დაშნაკები, რომელთაც თითქმის ყველა სომეხი უჭერდა მხარს. დიდი ბრიტანეთი და საფრანგეთი, თავიანთი ინტერესებიდან გამომდინარე, თურქეთში მცხოვრებ სომხებს 1915 წლის წინა ხანებში აქეზებდნენ, რათა მათ ებრძოლათ თავიანთი უფლებების დასაცავად; კერძოდ, საკითხი

იდგა იმის შესახებ, რომ თურქეთში მცხოვრებ მრავალრიცხოვან სომხებს მოეპოვებინათ ავტონომია. მაგრამ სომხებმა თურქეთში კარგს ვერაფერს მიაღწიეს, პირიქით, თურქეთის მთავრობამ მათ ხოცვა-ჟლეტა მოუწყვეს. დაშნაკები იმედს მაინც არ კარგავდნენ. საქმე ის არის, რომ სომხეთის საკითხი დიდ ბრიტანეთსა და საფრანგეთს შეიძლება 1918 წლის შემდეგაც გამოეყენებინათ თურქეთზე გავლენის მოსაპოვებლად და ამ მიზნით სომეხი ლტოლვილებიც დაებრუნებინათ თურქეთში. აქედან გამომდინარე, დაშნაკმა ხელისუფლებმა მიიჩნიეს, რომ მათ დიდი ბრიტანეთი და საფრანგეთი ქართული მიწა-წყლის მიტაცებაში მაინც დაუჭერდნენ მხარს. ინგლისელებმა და ფრანგებმა თურქეთში ვერ დაიცვესო სომხები, მაგრამ საქართველო ხომ დაბალი ლობია, დიდი ბრიტანეთის და საფრანგეთისთვის რა პრობლემაა, დაშნაკების მიერ ქართული მიწა-წყლის მიტაცება კანონიერად ცნონო, ფიქრობდნენ სომხები. ამასთანავე, საქართველოს ხელისუფლება ხომ მარქსისტული, მენშევიკური იყო. მარქსიზმი, მენშევიკები, ბოლშევიკები კი მიუღებელი იყვნენ დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთისთვის. საფიქრებელია, ინგლისელები და ფრანგები მიიჩნევდნენ, რომ თუ დაშნაკური სომხეთი საქართველოს ტერიტორიებს და დედაქალაქ თბილისს წაართმევს, იქნებ ქართველები გამოფხიზლდნენ, მენშევიკები დაამხონ და თავიანთი ქვეყნის სათავეში ნორმალური ხელისუფლება დააყენონო. საქართველოს წინააღმდეგ ომი დაშნაკურმა სომხეთმა იმის იმედითაც დაიწყო, რომ 1918 წლის დეკემბრისთვის დიდი ბრიტანეთის სამხედრო ძალები უკვე შემოსულნი იყვნენ ამიერკავკასიაში და თუ ქართველები ბოლოს და ბოლოს სომხებს დაამარცხებდნენ, ინგლისელები შეაჩერებდნენ ქართული ჯარის წინსვლას ერევნის ასაღებად. სომხებმა ისიც კარგად იცოდნენ, რომ საქართველოს არ ჰყავდა ეროვნული ხელისუფლება, ხოლო მენშევიკების მეთაურობით ქართველები დიდ, უძლეველ ძალად არ მიაჩნდათ.

აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავს: „სტამბოლში გამოცემული სომხეთის ორი რუკა, რომლებშიაც ტფილისი, მცხეთა, გორი და ბათუმიც სომხეთის სახელმწიფოს სამზღვრებშია მოქცეული, დასასრულ სომეხთა საომარ მოქმედების

მთელი მსვლელობა სრულის სიციხადით ააშკარავენ, რამდენად ფართო გეგმა ჰქონდათ სომხეთის მთავრობასა და (დაშნაკ - ა. ა.) ხელმძღვანელებს: მათი მიზანი ტფილისის დაპყრობა და დასაკუთრება იყო“... 1918 წლის სომხეთ-საქართველოს ომის დროს სომხები თბილისის დაპყრობას რომ გეგმავდნენ, ამის შესახებ აღნიშნავენ ვიქტორ ნოზაძეც, ნოე ჟორდანიაც და სხვებიც. საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარე ნ. ჟორდანია და მისი მინისტრები, როგორც ეტყობა, გვიან მიხვდნენ, რომ სომხები გიჟდებოდნენ, ისე უნდოდათ თბილისის დაპყრობა. ნ. ჟორდანიას და მის მენშევიკ მინისტრებს დროზე რომ გამოეცნოთ სომხური გეგმები, ისინი საქართველოს მოამზადებდნენ ომისათვის და სომხეთის ჯარი ველარ გაბედავდა ჩვენი ქვეყნის საზღვრებში შემოჭრას. ნ. ჟორდანია და ძმანი მისნი მენშევიკი ფიქრობდნენ, სომხებს მარქსიზმის მოძღვრებას ვუქადაგებთ და საქართველოს წინააღმდეგ ომის გაჩაღებას როგორ იკადრებნო. ნ. ჟორდანიამ და საქართველოს სხვა მენშევიკმა ხელისუფლებმა არც ჩვენი ქვეყნის ისტორია იცოდნენ, არც ქართველებისა და სომხების მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობისა გაეგებოდათ რაიმე; როგორც ჩანს, მათ ქართული ანდაზებიც არ ჰქონდათ გაგონილი, თორემ გაახსენდებოდათ: „მგელს ტყბილი სიტყვით ვერ მოიშინაურებო“; „მგლის თავზე სახარებას კითხულობდნენ და ის კი იძახდა: გამიშვით, მთაში ცხვრები მიდიან“, უნდა შეეჭამოო. სომხებს საქართველოს მიმართ სწორედ მგლის მადა ჰქონდათ და 1918 წელს ამიტომ გააჩაღეს ომი ჩვენი ქვეყნის წინააღმდეგ.

ივ. ჯავახიშვილის სიტყვით, სომეხთა თავკაცები 1918-1919 წლებში თავიანთ თანამემამულეებს შთააგონებდნენ, რომ სომხეთის ტერიტორია საფრანგეთის ტერიტორიაზე უფრო დიდი უნდა იყოსო. მაშასადამე, სომხებს მიზნად ჰქონდათ დასახული შეექმნათ ისეთი უზარმაზარი დიდი სომხეთი, რომელიც ფართობით საფრანგეთის სახელმწიფოზე უფრო დიდიც კი იქნებოდა. როგორც ჩანს, სომხები იმ დროს ჯერ კიდევ ოცნებობდნენ და იმედოვნებდნენ, რომ დიდი ბრიტანეთი და საფრანგეთი აიძულებდნენ თურქეთის ხელისუფლებას, დაეთმო ტერიტორიები სომხეთისთვის გადასაცემად. რა გამოდის? სომხების ჭკუით,

საფრანგეთს უნდა ებრძოლა იმისთვის, რომ ერთი ციციქნა სომხეთი გადაეცია დიდ სომხეთად, რომელიც საფრანგეთზე უფრო დიდი სახელმწიფო გახდებოდა. ცხადია, ფრანგები სომხური ოცნებების ასახდენად, განსახორციელებლად თავს არ აიტიკივებდნენ, სისხლს არ დაღვრიდნენ. ფრანგები ყოვლისშემძლე რომ ყოფილიყვნენ, ასეთ შემთხვევაში ჰიტლერი საფრანგეთს ვერ დაიპყრობდა.

ვინაიდან თურქეთის მიერ სომხეთისთვის ტერიტორიების გადაცემას კარგი პირი არ უჩანდა, სომხებს დიდი სომხეთის იდეა რომ არ ჩაშლოდათ, შესატყვისი სომხური იდეოლოგია რომ არ გაკოტრებულიყო, სომხთა დაშნაკმა წინამძღოლებმა განიზრახეს, ეგრეთწოდებული დიდი სომხეთის შექმნა საქართველოს ხარჯზე დაენწყით. როგორც ზემოთაც ითქვა, სომხეთის თავკაცებმა გადანყვიტეს, რომ დაეპყროთ ისტორიული საქართველოს ნახევარი, კერძოდ, ქართველთა დედაქალაქი თბილისი. სხვა ქართულ მხარეებთან, მაგალითად, სამცხე-ჯავახეთთან ერთად, სომხები ტაო-კლარჯეთის მიტაცებაზეც ოცნებობდნენ. თუ ნახევარ საქართველოს დაიპყრობდნენ, სომხები იმედოვნებდნენ, რომ ჩვენი ქვეყნის დარჩენილი ნაწილიც, ძირძველი ქართული მხარეები, მათ შორის, აფხაზეთი და ცხინვალის რეგიონიც სომხეთის გავლენის ქვეშ მოექცეოდნენ. აი, ასეთი მიზნების განსახორციელებლად დაშნაკური სომხეთის ხელისუფლებამ და მისმა ჯარმა 1918 წლის ოქტომბერში შემოუტია საქართველოს, ხოლო იმავე წლის დეკემბერში სრულმასშტაბიანი ომი გააჩაღა ჩვენი ქვეყნის წინააღმდეგ.

ვნახოთ, რას ფიქრობს და წერს სომხური მხარე სომხეთ-საქართველოს 1918 წლის ომის შესახებ. 1991 წელს ერევანში სომხურ ენაზე ოცდაათათასიანი ტირაჟით დაიბეჭდა წიგნი სათაურით „დრო“. დრო პარტიული ფსევდონიმია დაშნაკი დრასტამატ კანაიანისა, რომელიც სომხური ჯარის მთავარსარდალი იყო 1918 წლის სომხეთ-საქართველოს ომში. წიგნი შეიცავს 26 ნაბეჭდ თახაბს (416 გვერდს). მისი შემდგენელი და რედაქტორია არტურ ანდრანიკიანი. დროს შესახებ ნარკვევის (გვ. 3-174) ავტორია ჰამლეტ გევორგიანი. წიგნში დაბეჭდილია აგრეთვე მოგონებები და სხვა მასალები დაშნაკი დროს ცხოვ-

რებისა და საქმიანობის შესახებ. წიგნში მრავლად არის ისეთი ადგილები, რომლებიც შეურაცხყოფენ ქართველ ერს, მის ღირსებას. მოვიტან ამის დამადასტურებელ გამონათქვამებსა და ციტატებს. მალე დაშნაკ დროსო „ელოდა ახალი გამოცდა, სადაც მას კიდევ ერთხელ უნდა ერვენებინა, რომ უძლეველი მთავარსარდალი იყო.

1918 წლის დეკემბერში იფეთქა სომხურ-ქართულმა კონფლიქტმა.

მძიმე დღეები ედგა ახალშექმნილ რესპუბლიკას (სომხეთსო – ა. ა.). ერთი მხრივ, ქვეყანაში არსებული რთული ვითარება, მრავალათასიან ლტოლვილთა შიმშილი და გასაჭირი; მეორე მხრივ, მუსავათელური აზერბაიჯანის მზაკვრობა და ყარაბაღის, ზანგეზურის, ნახჭევანის მიმართ მტაცებლური პრეტენზიების წაყენება და მოულოდნელად ტერიტორიებთან დაკავშირებული საქართველოსთან გაჩაღებული შეტაკებები“. ჰ. გევორგიანი აზერბაიჯანელებთან და ქართველებთან სომეხთა დაპირისპირების თაობაზე აცხადებს: „ამიერკავკასიის ხალხებს, სომეხებს, ქართველებსა და აზერბაიჯანელებს შორის არსებული ტერიტორიული, სასაზღვრო დაეა ძირითადად დაკავშირებული იყო სომხეთის ისტორიული მხარეების, არცახის (ყარაბაღის – ა. ა.), ზანგეზურის, ახალქალაქის (ანუ ახალქალაქის; აქ იგულისხმება ახალქალაქის მაზრა, ესე იგი მთელი ჯავახეთი, რომელიც, სომხების აზრით, ისტორიული სომხეთის ნაწილი ყოფილა – ა. ა.) და ბორჩალოს, ხოლო სომეხ-ქართველთა შეტაკებების კვირაძალში აგრეთვე ლორე-ბამბაკის მიწა-წყლის კუთვნილების სადავოდ გადაქცევასთან“. ბორჩალოს მაზრა მოიცავდა თითქმის მთელ ქვემო ქართლს. მაშასადამე, ჰ. გევორგიანსა და მის თანამოაზრეებს, კერძოდ, აღნიშნული წიგნის გამომცემლებს, ქვემო ქართლიც (უნდა ითქვას, რომ ლორეც ქვემო ქართლის ნაწილი იყო), ისევე, როგორც ჯავახეთი, სომხურ მიწა-წყლად მიაჩნდათ.

ჰ. გევორგიანის თანახმად, საქართველოს მენშევიკური, ინტერნაციონალისტური მთავრობა სარგებლობდა სომხეთის შეჭირვებული მდგომარეობით, კერძოდ, თურქეთის აგრესიით სომხეთის მიმართ. ვითომ თურქეთი საქართველოს დაპყრო-

ბას არ ცდილობდა და არ დაიკავა ქართული მიწა-წყალი 1918 წელს?! მართალია, ჩვენ რომ ქართული მხარეები გვგონია, ჰ. გევორგიანი და მისი ამქარი სომხურად ასალებს, მაგრამ თურქებმა 1918 წელს ოზურგეთიც დაიპყრეს და სომხებს ნუთუ გურიაც ისტორიული სომხეთის ნაწილად მიაჩნიათ? მაგათგან ყველაფერია მოსალოდნელი!

ჰ. გევორგიანის აზრით, ქართველებმა ქვემო ქართლის სამხრეთი ნაწილის, ლორე-ტაშირის (1921 წელს რუსეთის იმპერიამ ეს მხარე ჩამოაგლიჯა ჩვენს ქვეყანას, სომხეთს უბოძა) საქართველოს შემადგენლობაში მოქცევაზე პრეტენზია რომ განაცხადეს, ეს მხოლოდ და მხოლოდ მათი დამპყრობლური პოლიტიკის შედეგიაო: „საქართველოს ხელისუფლებმა გადაწყვიტეს, რადაც არ უნდა დაჯდომოდათ, მიეტაცებინათ ლორე“. ჰ. გევორგიანი იშველიებს ვ. ფაფაზიანის სიტყვებსაც: ლორე-ტაშირიო „სომხეთის ფილტვებია. ამ მშვენიერი და სამხედრო მნიშვნელობის მქონე მხარისა და რკინიგზის ხაზის გარეშე შეუძლებელი იყო სუნთქვა“. მართალია, სომხები მრავალი საუკუნის წინათ შიგა და შიგ ახერხებდნენ ლორე-ტაშირის დაპყრობას, მაგრამ ქართველები ებრძოდნენ სომეხ დამპყრობლებს და იბრუნებდნენ ამ მხარეს. დავით აღმაშენებელმა და მისმა ჯარმა 1118 წელს ლორე-ტაშირი ხელიდან გამოგლიჯეს თურქ-სელჩუკებს და საქართველოს დაუბრუნეს. იმ დროს და შემდეგაც, მრავალი საუკუნის განმავლობაში, 1918 წლამდე სომხებს სომხეთში სახელმწიფო არ ჰქონიათ და ლორე-ტაშირის დასაპყრობადაც აღარ შესწევდათ ძალა. ჩვენ ციტატების მოტანის გარეშეც უფლება გვაქვს ვთქვათ, რომ ლორე-ტაშირს უზარმაზარი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოსთვის და ამიტომ საუკუნეთა მანძილზე ქართველებმა ზღვა სისხლი დაღვარეს ამ მხარის დამპყრობელთაგან დასაცავად. ლორე-ტაშირი ხომ საქართველოს ერთ-ერთი კედელი იყო სამხრეთიდან შემოსეული მტრების წინააღმდეგ საბრძოლველად, მათ უკუსაგდებად, მოსაგერიებლად.

პირველ მსოფლიო ომში დამარცხების გამო თურქეთი იძულებული გახდა 1918 წლის დეკემბერში დაეცალა მის მიერ დაპყრობილი ჯავახეთი. იმ ხანებში თურქეთმა ამ მხარის დაპყრობა ხელახლა მოახერხა მას შემდეგ, რაც რუსეთის იმპერია,

1917 წლის ბოლშევიკური რევოლუციის თუ გადატრიალების შედეგად, არეულობამ მოიცვა და რუსის ჯარმა დატოვა ამიერკავკასია. ჰ. გევორგიანის სიტყვით, „ქართული ჯარის ნაწილებმა (1918 წლის - ა. ა.) ხუთ დეკემბერს დაიპყრეს აგრეთვე ეს მაზრა“. ლაპარაკია ახალქალაქის მაზრაზე, ანუ ჯავახეთზე. „დაიპყრეს აგრეთვე“ ქართველებმა ჯავახეთით, გვეუბნება სომეხი ავტორი. მისი ჭკუით კიდევ რა წაართვეს ქართველებმა სომხებს? ამ უკანასკნელთ რომ ჰკითხოთ, საქართველოს დაუპყრია თბილისიც, რომელიც, თურმე ნუ იტყვით, სომხების ქალაქი ყოფილა. ჯერჯერობით ისევ ჯავახეთს მივუბრუნდეთ. ხომ მაქვს უფლება, რომ შევეკითხო ჰ. გევორგიანსა და მის ამქარს: რატომ უნდა დასჭირვებოდათ ქართველებს შოთა რუსთაველის მშობლიური მხარის, სამცხე-ჯავახეთის (გადმოცემით, რუსთაველს ერთხანს კუმურდოს მონასტრის სკოლაშიც უსწავლია), ჩვენი ერის გამორჩეული სალოცავის, ვარძიის სახეების დაპყრობა? ამ ქართულ მიწა-წყალს, ისევე, როგორც თბილისს საქართველოს მტრები იპყრობდნენ, მაგრამ ქართველი ერი თავგანწირვით იბრძოდა თავისი მშობლიური ქვეყნისა და დედაქალაქის, თბილისის გასათავისუფლებლად, სახსნელად, დასაცავად. რუსეთის იმპერიის ხელისუფლება საქართველოდან მთელი ქართველი ერის გადასახლებასაც გეგმავდა და მეცხრამეტე ან მეოცე საუკუნეებში ეს ავაღსახსენებელი გეგმა რომ განხორციელებულიყო, საქართველო აღარ უნდა ჩათვლილიყო ქართველების სამშობლოდ? დღეს ჯავახეთში ჯავახები, ქართველები თუ მხოლოდ მცირე რაოდენობით ცხოვრობენ, ეს გამონკვეულია იმით, რომ საქართველოში მოყვრულად მოსული რუსეთის იმპერიის ხელისუფლება და მასთან ჩახუტებული სომხური წრეები ცდილობდნენ ქართველი ერის დასუსტებას, მისთვის ძირის გამოთხრას. რუსეთის მთავრობა გახდა ქართველების მჩაგვრელები და ამ მიზნით ის საქართველოში ჩამოსახლებულ, ჩამოთესლილ სომხებსაც იყენებდა.

ჰ. გევორგიანის მიხედვით, სომხეთის მიერ საქართველოს წინააღმდეგ გაჩაღებულ ომში „დროს სამი შენაერთისაგან შემდგარი სამხედრო ნაწილის მეთაურები იყვნენ: მარჯვენა ფრთაზე ბაშ-აპარანის ბრძოლის ერთ-ერთი გმირის, კოროლკოვის

სარდლობით მეექვსე პოლკი მოქმედებდა, ცენტრში ვიცე-პოლკოვნიკ ნესტოროვსკის მეოთხე პოლკი“... საიდან გაჩნდნენ ეს და სხვა რუსი ოფიცრები საქართველოს წინააღმდეგ მებრძოლ სომხეთის ჯარში? საქმე ისაა, რომ სომხეთი დენიკინის მოკავშირე იყო და მისი ნაქეზებითაც უპირისპირდებოდა, ეომებოდა საქართველოს.

3. გეოვრგიანის სიტყვით, „ბრძოლის პირველი დღის (ცამეტი დეკემბრის - ა. ა.) შედეგები განსაცვიფრებელი იყო. ვიცე-პოლკოვნიკ ნესტოროვსკის მეთაურობით მოქმედმა პოლკმა წარმატებით დაიკავა (ლორე-ტაშირში მდებარე - ა. ა.) სანაინი, ხოლო პოლკოვნიკმა ტერ-ნიკოლოსიანმა ვორონცოვკისა და პრივოლნოეს დასახლებები. სომხურმა რაზმებმა მარტოოდენ პირველი დღის ბრძოლებში დაატყვევეს ათეულობით (ქართველი - ა. ა.) მებრძოლი, ხელთ იგდეს მნიშვნელოვანი რაოდენობის იარაღი და საბრძოლო მასალა“. ეს მომხდარა, მიუხედავად იმისა, რომ ქართველები შედარებით უკეთესად ყოფილან თურმე შეიარაღებულ-აღკაზმულნი, ვიდრე სომხები. სინამდვილეში, სომხეთმა ერთგვარ უპირატესობას თუ მიაღწია ომის დასაწყისში, ეს მოხდა იმიტომ, რომ სომხები ომის გამოუცხადებლად, ვერაგულად დაესხნენ თავს საქართველოს, მათ ეხმარებოდნენ რუსები და მოახერხეს ჩვენს ქვეყანაში შემოხიზნულ, ჩამოეთესლებულ სომეხთა აჯანყება ქართველი ერის წინააღმდეგ. გარდა ამისა, საქართველოს დოცლაპია მენშევიკურმა მთავრობამ არ მოამზადა ჩვენი ქვეყნის ჯარი იმისათვის, რომ ქართველებს თავი დაეცვათ სომხეთის თავდასხმის შემთხვევაში.

გეოვრგიანის მიხედვით, „ქართველთა ჯარების მთავარსარდალმა, გენერალმა წულუკიძემ დროს არმიის ელვისებური საბრძოლო ტრიუმფის შესაჩერებლად ბრძოლის ველზე გადმოიხროლა თიფლისიდან მოსული ახალი საბრძოლო ძალები.

მაგრამ ჩვიდმეტ დეკემბერს სომხურმა პოლკებმა... მოუგერიებელი დარტყმით შემუსრეს ქართველთა ჯარების გააფთრებული წინააღმდეგობა და... დაეპატრონნენ მონწილემდეგის მიერ მიტოვებულ ორ ჯავშანმატარებელს და დიდი რაოდენობით საბრძოლო მასალებს“.

ჰ. გევორგიანი ტრაბახობს, სომხები ქართველებზე მაგრები ვართო: „ქართული ბანაკის მთავარსარდალი, გენერალი ნულუკიძე უკან მიჰყვა რა თავის განადგურებულ ჯარებს, გაიქცა სადახლოში და დროს, ვითარცა მხედართმთავარს, დაუტოვა თავისი სალონ-ვაგონი. ქართველთა ჯარები დამარცხდნენ ფრონტის სამივე მონაკვეთზე, უკან დაიხიეს და თავი მოიყარეს სადგურ სადახლოს მიდამოებში. დრომ ბრწყინვალედ შეასრულა (სომხეთის – ა. ა.) რესპუბლიკის მთავრობის დავალება, ქართველთა ჯარებისაგან განმინდა ლორე-ბამბაკი... ჩვიდმეტ დეკემბერს ერთ-ერთ სომხურ პოლკს წილად ხვდა წარმატება, დაეკავებინა აგრეთვე ბოლნის-ხაჩინი“. აღსანიშნავია, რომ ამ სოფელში მდებარეობს სახელგანთქმული ბოლნისის სიონის ტაძარი, ცნობილი უძველესი ქართული წარწერებით.

ჰ. გევორგიანი სომხურ სტილში განაგრძობს ტრაბახს: „სომხური არმიის ელვისებურმა წინსვლამ საგანგაშო მდგომარეობა შექმნა მთელ საქართველოში და მის დედაქალაქ თიფლისში. ქართველთა მთავრობამ საგანგებო საშუალებები გამოიყენა დროს დარტყმებისაგან განადგურებული ფრონტის გასამაგრებლად და სომხური არმიის წინსვლის შესაჩერებლად“. საქართველოს წინააღმდეგ ომში სომხური ჯარის წარმატებებისთვის თურმე ვერც იმას შეუშლია ხელი, რომ „ქართული არმიისაგან განსხვავებით, რომელიც განუწყვეტლივ იღებდა შევსებას ზურგში მყოფი შენაერთებისაგან, სომხურ პოლკებს იმ ხანებში არც ერთხელ არ მიუღიათ შევსება“. რა თქმა უნდა, სომხეთ-საქართველოს ომის პირველ დღეებშიც სომხეთის ჯარს არ ჰქონია ისეთი დიდი უპირატესობა, როგორც ამის წარმოჩენას ჰ. გევორგიანი ცდილობს; რაც ჰქონდა უპირატესობა, ისიც გამოწვეულია იმით, რომ სომხეთის ჯარი ომის გამოუცხადებლად, ვერაგულად დაესხა თავს საქართველოს. ვერაგობა ვითომ სატრაბახო თვისებაა? სომხებისთვის ყოფილა! ჰ. გევორგიანი და ძმანი მისნი როდესაც ბაქიბუქობენ, ქართველები სომხებთან შედარებით ბითურებიანო, ისინი იყენებენ დაშნაკების არქივს. სომეხი დაშნაკების არქივში, ცხადია, ისეთი მასალები ანყვია, რომლებიც სახელს უტეხენ, აკნინებენ, შეურაცხყოფენ ქართველებს და მეტისმეტად განადიდებენ სომხებს, ცამდე აჰყავთ

ისინი ქება-დიდებათ.

ვნახოთ, კიდევ რამდენ ხანს იტრაბახებს ჰ. გევორგიანი: „არ შეუშინდა რა ქართველთა სამხედრო ძალების აშკარა სიჭარბეს, მიუხედავად ყველაფრისა, დრომ გადაწყვიტა მის ხელთ არსებული რაზმებით თავს დასხმოდა და გაენადგურებინა გენერალ ნულუკიძის არმია“. გევორგიანი ისეთი საღებავებით, მკვეთრი ფერებით ხატავს საბრძოლო ბატალიებს, თითქოს, სომხებს დაელაშქროთ გადამთიელთა, სისხლისმსმელ დამპყრობელთა ქვეყანა და არა საქართველო, სადაც მტრისგან დევნილი, შევიწროებული სომხები მრავალი საუკუნის განმავლობაში პოულობდნენ თავშესაფარსა და ლუკმა-პურს. ჰ. გევორგიანი რიხიანად აცხადებს: „აუცილებელი იყო ხელიდან არ გაგვეშვა ქართველთა ჯარების ალყაში მოქცევისა და განადგურების შესაძლებლობა“. აშკარაა, გევორგიანსა და მის თანამზრახველებს დიდი სურვილი ჰქონდათ და აქვთ დღესაც, რომ საქართველო ქართველთა ნასახლარად იქცეს და ჩვენს კერაზე, სამკვიდრებელზე თავიანთი სასახლეები წამოჭიმონ.

ჰ. გევორგიანი ისევ განაგრძობს ტრაბახს: 1918 წლის „ოცდასამ დეკემბერს დრომ გადააჯგუფა ძალები და გადამწყვეტ შეტევაზე გადავიდა ქართული ჯარების წინააღმდეგ.

ოთხი დღის განმავლობაში მიმდინარე გააფთრებული ბრძოლა ქართველთა არმიის დამარცხებით დამთავრდა.

გენერალმა ნულუკიძემ კვლავ გაქცევით უშველა თავს და იქაური თურქული მოსახლეობის (იგულისხმება ქვემო ქართლში ჩამოთესლილი თათრები, რომლებიც ამჟამად აზერბაიჯანლებად იწოდებიან – ა. ა.) დახმარების წყალობით გადაურჩა გარდუვალ სიკვდილს“. ვითომ არ შეიძლებოდა სომხებს ქართველი გენერალი ნულუკიძე არ მოეკლათ და თუ მართლა აღარ იყო მისი საშველი, ტყვედ წაეყვანათ? როგორც ეტყობა, გენერალ ნულუკიძეს სომეხთა ტყვეობაში ჩავარდნას სიკვდილი ერჩია. უნდა ითქვას ისიც, რომ ჰ. გევორგიანი განგებ ლაპარაკობს ვრცლად გენერალ ნულუკიძეზე და ძალიან მოკლედ მის შემცვლელ გენერალ მაზნიაშვილზე. გ. მაზნიაშვილს სომხები მაზნიევად იხსენიებენ. კიდევ კარგი, ისიც რომ არ მოიგონეს, მაზნიაშვილი ეთნიკურად სომეხი, მაზნიანი იყო. გაუძნელდე-

ბოდათ ამის შეთხზვა იმიტომაც, რომ გენერალ გ. მაზნიაშვილის რაზმები, არსებული მასალების მიხედვით, წარმატებით მიერეკებოდნენ საქართველოს საზღვრებში ვერაგულად შემოჭრილ სომხეთის ჯარს, სომეხ ზინვორებს (მეომრებს). სომხებმა კი კარგად იცოდნენ, რომ ეგრეთწოდებული გაქართველებული სომხები, ნასომხრები ქართულ ეროვნულ საქმეს არ გააკეთებენ.

ჰ. გევორგიანი, ცხადია, არ აღიარებს, რომ გ. მაზნიაშვილი შესანიშნავი სარდალი, უშიშარი, მამაცი მეზრძოლი იყო. საქართველოს დოჟლაპია მენშევიკურმა მთავრობამ, როგორც იქნა, დაგვიანებით მიანდო გ. მაზნიაშვილს ქართული ჯარის სარდლობა. ჰ. გევორგიანის აზრით, ვერც გ. მაზნიაშვილს მოუტანია რაიმე სიკეთე ქართველთა მხედრობისთვის. ომში გ. მაზნიაშვილის ჩაბმის მერეც, ეს სომეხი ავტორი ისევ ტრაბახით აღნიშნავს: „გაოცებას, აღფრთოვანებას ინვევდნენ სომხური პოლკები და მათი მთავარსარდალი. ჯერაც ყოველგვარ შევსებას მოკლებული სულ რაღაც ხუთი ათასიანი ნახევრად მშიერი ჯარი (ქართველთა მხედრობაც იმ დროს მშიერი იყო – ა. ა.) ფაქტობრივად პირისპირ დაუდგა საქართველოს რესპუბლიკის მთელ სამხედრო ძალებს და როგორც წესი, თითქმის ყველა ბრძოლა მისი ძლევამოსილების დასტური იყო...“

ფრონტის ყველა მონაკვეთზე სომეხი ზინვორები ენით აღუწერელი შეუპოვრობითა და შემართებით იბრძოდნენ. გენერალი მაზნიევი, სარგებლობდა რა თავისი ჯარების რაოდენობრივი სიჭარბით, განუწყვეტელი შეტევებით ცდილობდა უპირატესობის მოპოვებას ფრონტის ხან ერთ, ხან მეორე მონაკვეთზე, მაგრამ სომეხი მეომრების გაბედული საპასუხო დარტყმები ფუშავდა ქართველთა მთავარსარდლის წამოწყებებს“. ჰ. გევორგიანის სიტყვით, 1918 წლის დეკემბრის ბოლოს სომხეთის ჯარისთვის „აუცილებელი იყო კიდევ ერთი აღმაფრენა, ერთი გადამწყვეტი გამარჯვება და საქართველოს დედაქალაქისკენ მიმავალი მთავარი გზა გახსნილი იქნებოდა.“

თავისი პოლკების საბრძოლო რიგების შევსებისა და გადაჯგუფების შემდეგ დრომ განიზრახა ალყაში მოექცია და გაუნადგურებინა გენერალ მაზნიევის არმია. ჩვენი (სომხებისო – ა. ა.) რაზმების ზნეობრივი მხარე, საბრძოლო შემართება და

გამარჯვების ჟინი ჯერ კიდევ საკმაოდ მაღალი იყო... ოცდაათ დეკემბერს სომხურ-ქართულ ჯარებს შორის დაიწყო უკანასკნელი ბრძოლა.

დროს გეგმის მიხედვით, ცენტრში პირდაპირი, ხოლო ფრთებზე შემოვლითი დარტყმებით სომხური რაზმები სწრაფად უნდა გადაადგილებულიყვნენ, ალყაში მოექციათ და გაენადგურებინათ სადახლოში მყოფი ქართველთა ჯარის დაჯგუფება, რის შემდეგაც უკვე გაიხსნებოდა თიფლისისკენ მიმავალი გზები". სომხები სწორედ თბილისის დაპყრობას, საქართველოს დედაქალაქის გასომხებას, გასომხურებას ისახავდნენ მიზნად. ამის შესახებ არაერთხელ, მიკიბ-მოკიბვის გარეშე ლაპარაკობს ჰ. გევორგიანიც. მისი ნარკვევიდან ნათქვამის დამადასტურებელ ერთ ამონაწერსაც მოვიტან: „გავითვალისწინებთ რა დროს რკინისებურ ნებისყოფას, სტრატეგის უზადო უნარს და მიზანსწრაფვას, აგრეთვე მისი ჯარის ბრწყინვალე საბრძოლო მზადყოფნას, დისციპლინიზებულობას და ლტოლვას ომის გამარჯვებამდე მისაყვანად, შესაძლებელია, გადაჭრით ვამტკიცოთ, რომ იგი აუცილებლად გაანადგურებდა გენერალ მაზნიევის არმიას და აიღებდა საქართველოს დედაქალაქს, ინგლისელები და ფრანგები რომ არ ჩარეულიყვნენ საქმეში". მეცხრამეტე საუკუნესა და მეოცე ასწლეულის დასაწყისში რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებისათვის მისაღები იყო რუსებს ჩახუტებული სომეხი ხალხის არსებობა. ქართველ ერს კი რუსეთის მთავრობა მუდამბოხედ, ურჩ ხალხად მიიჩნევდა და მისი გადაგვარება, გადაშენება სურდა. სომხები ამას რომ ხედავდნენ, ამიტომაც გათამამდნენ და მოინდომეს თბილისის მიტაცება, გასომხება-გასომხურება. მაგრამ ქართველები სირცხვილად თვლიდნენ მოხეტიალე ხალხად ქცეულ სომხებთან ომში დამარცხებას, ჩვენები დაირაზმნენ, შეუტყეს მტერს და ინგლის-საფრანგეთი რომ არ ჩარეულიყო საქმეში, საქართველოს ჯარი ერევანსაც აიღებდა. ამას ქართველები გააკეთებდნენ იმისთვის, რომ ეთქვათ სომხებისთვის: თქვენ ხომ გინდოდათ თბილისის დაპყრობა, ეს ჩაგიშალეთ და, სამაგიეროდ, სომხური გამოხდომების, ვერაგობის საპასუხოდ, ახლა ჩვენ ავიღებთ ერევანსო.

1918 წლის დეკემბერში ახალქალაქში დაბანაკებულ ქა-

რთველთა ჯარის სარდალს, გენერალ აბელ (ბალო) მაყაშვილს როდესაც მოახსენეს, სომხებმა ჯავახეთში საქართველოს საზღვარი გადმოლახესო, მან სომეხთა ლაშქრის სარდალს შეუთვალა: მოვითხოვ, სომხეთის ჯარმა სასწრაფოდ დატოვოს ქართული მიწა-წყალი, ჯავახეთიო. ამაზე სომხების სარდალმა ბალო მაყაშვილს ასეთი პასუხი გასცა: მე სომხეთის მთავრობისაგან ნაბრძანები მაქვს, ჯავახეთი (სომხები ჯავახეთს ჯავახქს ეძახიან) და მისი ცენტრი, ახალქალაქი სომხეთს შევუერთოო. სომეხთა დაშნაკურ ხელისუფლებას გადაუწყვეტია, გენერალი ბალო მაყაშვილი ახალქალაქიდან, ჯავახეთიდან გაეძევებინა და მისთვის მიეყოლებინა ჯავახეთში განლაგებული ქართული ჯარი და, საერთოდ, იქაური ჯავახები, ქართველები. სომეხთა ჯარმა ლამითვე შეუჩერებლივ გასწია ახალქალაქის მიმართულებით და რამდენიმე სოფლის დაპყრობაც მოახერხა. ყოველივე ამის გამო ბალო მაყაშვილი გაცეცხლებულა და სომხების შესახებ უთქვამს: მკებენარს (ტილს) ფეხზე რომ დაისვამ, თავზე აგაცოცდებო. ბევრი ქართველი იზიარებდა ამგვარ მიდგომას სომხების მიმართ, რომლებიც საქართველოს მტრად გადაქცეულიყვნენ. ტილებად მიჩნეულ სომხებს ქართველები, ცხადია, თბილისს არ მიატაცებინებდნენ. სომეხთა შავი უმადურობა ქართველებს ახსენებდა ანდაზას: „ობოლო, ვისა სცემ და-ვინც გამზარდო“. რაც შეეხება გაცეცხლებულ ბალო მაყაშვილს, მან და მისმა ჯარმა სომხების ლაშქარი ჯავახეთიდან გააძევეს, სომხეთში გადარეკეს. გიორგი მაზნიაშვილის, გიორგი კვინიტაძისა და ბალო მაყაშვილის მეთაურობით საქართველოს ჯარები აუცილებლად დაიძვრებოდნენ, გასწევდნენ წინ ერევნისაკენ და სომეხთა დედაქალაქს აიღებდნენ, მაგრამ ინგლის-საფრანგეთის კარნახით ნ. ჟორდანიამ გასცა ბრძანება, ქართველთა მხედრობა შეჩერებულიყო, ერევანი არ დაეღაშქრა.

ერთხელაც მივუბრუნდეთ ჰ. გევორგიანსა და მის ანტიქართულ, საქართველოს სამტროდ გამიზნულ გამოხდომებს. ეს სომეხი ავტორი სვამს კითხვას: „რა ბედი ეწეოდა ლორეს, უკეთუ დროს ლაშქარს არ გაენმინდა ეს მხარე ქართველთა ჯარებისაგან?“ დასმულ კითხვაზე გევორგიანისეული პასუხი ასეთია: „ჩვენმა ისტორიამ უკვე მოგვცა და ახლაც იძლევა ამ კითხვის

ცალსახა პასუხს. სომხურ ჯარს რომ ვერ მოეხერხებინა ლორეს განმენდა ქართველთა შეიარაღებული ძალებისაგან, მაშინ მას გარდაუვალად ელოდა არცახის (ყარაბაღის - ა. ა.) ბედი და მის მსგავსად დღემდე განხეთქილების ვაშლად იქცეოდა სომხეთსა და საქართველოს შორის". 1918 წლიდან მოყოლებული დღემდე საქართველოს ძლიერი, ნორმალური ხელისუფლება არ ჰყოლია და ვინ აქცევდა ლორე-ტაშირს მეორე ყარაბაღად? აქვე ისიც უნდა ითქვას, ქართველ მამულიშვილებს ყოველთვის ემახსოვრებათ, რომ ლორე-ტაშირი ქართული მიწა-წყალია ტაო-კლარჯეთის, საინგილოს (ჰერეთის), აფხაზეთის, ცხინვალის რეგიონის მსგავსად. რაც შეეხება ლორე-ტაშირის განმენდას ქართველებისაგან, ამას სომხები ვერ შეძლებდნენ. თუ მაინც შეეცდებოდნენ ამის გაკეთებას, მაშინ მეომარი წინაპრების შთამომავალი, ბალო მაყაშვილივით გაცეცხლებული ქართველები განმენდნენ ლორე-ტაშირს სომხებისაგან. დღეს ლორე-ტაშირი ხომ იმიტომ არის სომხეთის და არა საქართველოს შემადგენლობაში, რომ ეს ძირძველი ქართული მხარე ჯერ ინგლისის ხელისუფლებამ გამოაცხადა ნეიტრალურ ზონად, ხოლო ამის შემდეგ ორიოდე წელიწადში ბოლშევიკურმა რუსეთმა ლორე-ტაშირი წაართვა, ჩამოგლიჯა საქართველოს და უბოძა სომხეთს, ისევე, როგორც საინგილო (ჰერეთი) აჩუქა აზერბაიჯანს.

3. გევორგიანის ნარკვევის გარდა, სომხეთ-საქართველოს ომზე საუბარია დრასტამატ კანაიანისადმი (დროსადმი) მიძღვნილ წიგნში დაბეჭდილ სხვა მასალებშიც. ამ მხრივ აღსანიშნავია, კერძოდ ის, რომ მღვდელ (ტერტერა) ჰაჭიანსაც გადაუწყვეტია სომხეთის ისტორიისთვის შემოენახა თავისი სახელი. საზოგადოდ, ტერტერები, მათი უტერტერესობანი თავიანთ მოვალეობად თვლიდნენ, ებრძოლათ საქართველოს, ქართველი ერის წინააღმდეგ. საქართველოს მტრობდნენ, კერძოდ, ქართულ მიწა-წყალზე შემოხიზნული, ჩამოთესლებული ტერტერები. ამის თაობაზე წერენ ქართველი მოღვაწე იოსებ იმედაშვილი და მენშევიკი ყარიბიცი (პ. გელეიშვილი) კი. რაც შეეხება ტერტერა ჰაჭიანს, ის დიდი ბაქიბუქით აცხადებს: „დროს მრავალი საგმირო საქმეებიდან უნდა აღინიშნოს სომეხ-ქართველთა ომიც. 1918 წლის დეკემბერი იყო, როდესაც სომხურ-

მა ლაშქარმა, კვლავ უმამაცესი დროს წინამძღოლობით სძლია ქართველთა სურსათით, იარაღით შეუდარებლად უკეთ უზრუნველყოფილ, რაოდენობით სომხებზე ორჯერ მეტ ჯარს და მიუახლოვდა თიფლისის კარებს. თიფლისი იხსნა მოკავშირეთა (ინგლის-საფრანგეთისო - ა. ა.) ჩარევამ". როგორც უკვე ითქვა, ინგლის-საფრანგეთი, გარკვეული მიზეზების გამო, მფარველობდნენ სომხეთს და არა საქართველოს. სომეხთა მფარველებმა თბილისი კი არა, ერევანი იხსნეს. ქართველები ხომ გაცეცხლებული იყვნენ იმის გამო, რომ სომხეთი თბილისის დაპყრობას ისახავდა მიზნად. საქართველოს ჯარმაც გადაწყვიტა, აეღო რევანში და შესულიყო ერევანში. ინგლის-საფრანგეთმა სწორედ ქართველთა მხედრობა შეაჩერა, გადაეღობა მას წინ, არ მისცა ნება ნ. ჟორდანიას და საქართველოს ჯარს ერევნის აღებისა. ტერტერა ჰაჭიანი დროს გმირობად კი უთვლის იმას, რომ ის საქართველოს ეომებოდა, მაგრამ ამ ომთან დაკავშირებით მოვუსმინოთ ისტორიკოს არაქელ ბაბახანიანსაც (იგივე ლეოს), რომელსაც საქართველოს მიმართ კეთილგანწყობას, რაც არ უნდა ძალიან მოვინდომოთ, ვერ დავწამებთ. ლეოს სიტყვით, სომხეთ-საქართველოს „ომი ცოტა ხანს გაგრძელდა. დრომ, ააჯანყა რა საქართველოს ქვეშევრდომი სომხები, შულავერიდან კიდევ უფრო ჩრდილოეთისაკენ წაიწია წინ. მაგრამ შემდეგ აქედან უკან დაახევინეს სადახლომდე. შეუძლებელია აღწერა იმ გაცოფებისა, რამაც სომხების წინააღმდეგ იფეთქა მთელს საქართველოში"... აი, თურმე როგორი საგმირო საქმეების ჩადენა შეეძლო დროს. სომეხი ლეო ქართველებს ცოფიანებს რომ ეძახის, აქედანაც ჩანს თბილისში მცხოვრები ამ ავტორის მტრობა საქართველოს მიმართ. განა რომელიმე ერი მოითმენდა მის ქვეყანაში საუკუნეთა მანძილზე შემოხიზნული სხვა ხალხის შვილებისაგან ღალატს? ქართველებიც თუ მართლა გაცოფდნენ, ეს მოხდა იმიტომ, რომ ისინი სომხების ღალატმა აღაშფოთა. თვითონ ლეო ნამდვილად ჰგავს გაცოფებულს. ის გააცოფა იმან, რომ სომხეთმა, სომხებმა ვერ შეძლეს თბილისის დაპყრობა, ჩვენი დედაქალაქის გასომხება.

მოკლედ უნდა შევხვო 1919-1920 წლებში სომხეთის (არარატის) რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარის, ა. ხატისო-

ვის ანტიქართულ გამოხდომებს. ა. ხატისოვის (ხატისიანის) მტრობაზე საქართველოს მიმართ იმის გამოც ვამახვილებ ყურადღებას, რომ ეს შოვინისტი სომეხი თბილისის ქალაქისთავი (მერი) იყო. ა. ხატისოვი ამცნობს თავის მკითხველებს, რომ იგი 1900 წელს აირჩიეს თბილისის საქალაქო საბჭოს წევრად; ოთხი წლის შემდეგ საქალაქო გამგეობის წევრი გამხდარა; 1907 წელს აურჩევიათ თბილისის ქალაქისთავის (მერის) მოადგილედ, ხოლო 1910 წლიდან 1917 წლამდე თბილისის ქალაქისთავი ყოფილა. ა. ხატისოვი ტრაბახობს, თბილისის ქალაქისთავის ანუ მერის თანამდებობაზე თითქმის ათი წელი დავყავიო. ამდენი დრო გამოსვლია იმიტომ, რომ მისი მოადგილეობის დროს ქალაქისთავი ჩერქეზიშვილი, თურმე, ავადმყოფობდა და მას ა. ხატისოვი ცვლიდა. ბუნებრივია, დავსვათ კითხვა: რამდენად მისაღები იყო თბილისის ქალაქისთავისთვის, ა. ხატისოვისთვის ქართველი ერის სასიცოცხლო ინტერესები? პირველ რიგში ის უნდა ითქვას, რომ თბილისის ქალაქისთავები, მერები ა. ხატისოვი და სხვა სომხები ხდებოდნენ არა ქართველი ერის სურვილით, არამედ რუსეთის იმპერიის ხელისუფლების ნებით.

ა. ხატისოვის თანახმად, ქართველები „ცდილობდნენ თავიანთ სასარგებლოდ გადაეწყვიტათ ტერიტორიული დავა, დაეპყროთ ბორჩალოსა და ახალქალაქის მაზრები. ამნაირად შეიქმნა ის ატმოსფერო, რომლისგანაც იშვა სომხურ-ქართული ომი.

ამ ომის უშუალო საბაბი ორი იყო: 1. სომხეთი ცდილობდა თავისუფალი გასასვლელი ჰქონოდა ბათუმისკენ“... სომხები რაკი ქვემო ქართლის, სამცხე-ჯავახეთის, თბილისის მიტაცებას ისახავდნენ მიზნად, ქართველებს რა გარანტია ჰქონდათ იმისა, რომ ა. ხატისოვი და ძმანი მისნი ბათუმშიც სომხეთის გაბატონებას არ შეეცდებოდნენ? დაშნაკური რუკების მიხედვით, ბათუმშიც ხომ სომხეთის ნაწილი უნდა ყოფილიყო. საერთოდ, სომხურ სამეცნიერო ლიტერატურაშიც აღნიშნულია, რომ აჭარა ძველად, საუკუნეების განმავლობაში, თურმე, დიდი სომხეთის შემადგენლობაში იყო მოქცეული, რაც, რა თქმა უნდა, არაფრით არ მტკიცდება და ერთ-ერთ სომხურ ზღაპარს წარმოადგენს. რაკი აჭარასაც წაეპოტინნენ სომხები, მათ ბათუმის მიტაცებაც ჰქონდათ გუნებაში. როგორც ეტყობა, შთამომავლობისადმი თა-

ვიანთ ანდერძში ა. ხატისოვმა და მისმა ამქარმა, საზოგადოდ, სომეხმა დაშნაკებმა ისიც ჩაწერეს, რომ ეგრეთწოდებული დიდი სომხეთის ნაწილი აჭარა და ბათუმიც უნდა გამხდარიყვნენ.

ა. ხატისოვიც ბაქიბუქოვს და ისიც რიხიანად აცხადებს: 1918 წლის სომხეთ-საქართველოს ომის დროსო „სომხური ჯარის ნაწილები მიიწვედნენ წინ თბილისისკენ“. თბილისის ყოფილ ქალაქისთავს (მერს), ა. ხატისოვს, ეტყობა, დიდი სურვილი ჰქონდა სომხებს დაეპყროთ საქართველოს დედაქალაქი. ა. ხატისოვს, ალბათ, თბილისური თბილი სავარძელიც არ ეთმობოდა, რომელშიც ის რუსეთის ხელისუფლების წყალობით იყო მოკალათებული. ა. ხატისოვის თავხედობას, ქართველი ერის მიმართ მის მტრობას საზღვარი არა აქვს. ა. ხატისოვის სიტყვით, ქართველები ცდილობდნენ თბილისის გაქართულებას, რაც მიუღებელი იყო სომხებისთვისო. თუ მტერი მიიტაცებდა საქართველოს დედაქალაქს, ცხადია, მეომარი ქართველი ერი იბრძოლებდა თბილისის სახსენლად, გასათავისუფლებლად. ოთხას წელიწადს მაჰმადიანებს რომ ჰქონდათ თბილისი დაპყრობილი, დავით აღმაშენებელმა და მისმა ჯარმა მტერს კლანჭებიდან ხომ გამოგლიჯეს ქართველთა დედაქალაქი. მაჰმადიანთა ოთხსაუკუნოვან ბატონობას თბილისში უკვალოდ არ ჩაუვლია. ჩვენი დედაქალაქი თანდათანობით მუსლიმურ (მუსლიმანურ) იერ-სახეს იღებდა. ქართველებს არ ჰქონდათ უფლება, რომ თბილისი კვლავ წმინდა ქართულ, ქრისტიანულ ქალაქად ექციათ? ამით ხომ სამართლიანობა იზეიმებდა, სამართალი პურს ჭამდა. დავით აღმაშენებლის ეპოქის, საქართველოს ოქროს ხანის შემდეგაც ქართველი ერი, საუკუნეების მანძილზე, თავგანწირვით იბრძოდა თბილისის დასაცავად, ჩვენი წინაპრები არ ურიგდებოდნენ დამპყრობლების მიერ თბილისის მიტაცებას. თუ ასეთი ფაქტი მაინც მოხდებოდა, ქართველები ფარ-ხმალს არ ყრიდნენ, ომობდნენ და ჩვენს დედაქალაქს ისევ ათავისუფლებდნენ, იბრუნებდნენ. მეცხრამეტე საუკუნეში რუსეთის იმპერიამ მოინდომა, რომ თბილისი აღარ ყოფილიყო ქართული ქალაქი. ქართველი მამულიშვილები იბრძოდნენ ქართული სახელმწიფოებრიობის აღსადგენად და რუსეთისთვის მიუღებელი იყო, რომ თბილისი გადაქცეულიყო ქართველ

პატრიოტთა საბრძოლო შტაბად. რუსეთის ხელისუფლებამ გადანყვიტა, რომ რუსებსა და სომხებს უნდა შეევიწროებინათ ქართველები მთელს საქართველოში, კერძოდ, თბილისში. ამიტომაც რუსეთმა დიდი რაოდენობით ჩამოასახლა რუსები და სომხები საქართველოში და თბილისშიც.

იმის გამო, რომ რუსეთის იმპერიის ბატონობა 1917 წლის ნოემბრიდან სამიოდე წლით შეწყდა საქართველოში, კერძოდ, თბილისშიც, ა. ხატისოვსა და მის თანამზრახველებს მიუჩნევიათ, აი, ახლა დადგა ის დრო, როცა სომხები უნდა დაეუფლონ თბილისს და გაასომხონო. ამიტომაც იყო მიუღებელი ა. ხატისოვისა და სომხებისათვის, რომ თბილისი ქართული ქალაქი და საქართველოს დედაქალაქი ყოფილიყო. იმ ხანებში ერევანი უფრო სოფელს ჰგავდა, ვიდრე ქალაქს, სომხეთის ძველი დედაქალაქი ანისი მაშინაც თურქეთს ჰქონდა დაპყრობილი და ამჟამადაც თურქეთის იმპერიის საზღვრებშია მოქცეული; სომხებმა ვერ გაუძლეს ცდუნებას და, რაკი სხვა მიმართულებით გასაქანი არ ჰქონდათ, მოინდომეს დიდი სომხეთის შექმნა საქართველოს ხარჯზე დაენყოთ. ა. ხატისოვისა და, საერთოდ, სომხების ჭკუით, თბილისი საქართველოსი კი არა, დიდი სომხეთის დედაქალაქი უნდა ყოფილიყო. ქართველმა ერმა, საუკუნეების განმავლობაში, თავდაუზოგავად იომა და ამის წყალობით თბილისი ვერ მიიტაცეს, არაქართულ ქალაქად ერთხელ და სამუდამოდ ვერ აქციეს არაბებმა, თურქ-სელჩუკებმა, თურქ-ოსმალებმა, სპარსელებმა, ყიზილბაშებმა და სახელოვანი, მეომარი წინაპრების შთამომავალი ქართველები სომხებს მიატაცებინებდნენ თბილისს? სომხებსაც იმდენი კი ესმოდათ, რომ ქართველები არ და ვერ შეურიგდებოდნენ სომხეთის მიერ თბილისის დაპყრობას. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, სომხები მიიჩნევდნენ, რომ 1918 წლის დეკემბერში შექმნილი ვითარება (თუნდაც საქართველოს სათავეში არაეროვნული მთავრობის მოქცევა) მათ აძლევდათ შესაძლებლობას, დაეპყროთ თბილისი. რაკი ქართველი ერი ცოცხალი თავით სომხებს თბილისს არ მიატაცებინებდა, ამიტომაც სომხეთის დაშნაკ თავკაცებს, მათ შორის, ა. ხატისოვსაც დიდი სურვილი ჰქონდათ, ქართველები თბილისიდან გაესახლებინათ.

ქართველებისა და სომხების ურთიერთობა მეცხრამეტე საუკუნეში რომ მეტისმეტად გამწვავებული იყო, ამის დასტურია ქართველი და სომეხი მოღვაწეების თხზულებები, კერძოდ, ილია ჭავჭავაძის „სომეხთა მეცნიერნი და ქვათა ღალადი“, რომელიც პირველად 1899 წელს დაიბეჭდა. მე ასე მგონია, ილიაც ვერ წარმოიდგენდა, რომ მისი თხზულების გამოქვეყნებიდან ცხრამეტიოდე წლის შემდეგ სომეხთა ჯარი, ომის გამოუცხადებლად, შემოესეოდა ქართულ მიწა-წყალს და გაჩაღდებოდა სომხეთ-საქართველოს ომი. აღსანიშნავია, რომ როდესაც სომხეთის ჯარმა გადმოლახა საქართველოს საზღვარი, სომეხმა ზინვორებმა (მეომრებმა) დახოცეს მძინარე ქართველი მეზრდოლები. საქართველოს მენშევიკური მთავრობის არაქართული, არაეროვნული პოლიტიკის შედეგია ისიც, რომ 1918 წლის დეკემბერში სომხური ჯარის შემოსევა მოსალოდნელი იყო და ამ დროს ქართველ საზღვრისმცველ მეომრებს ეძინათ და არ ფხიზლობდნენ. მენშევიკებს ქართული სული თვითონ არ ჰქონდათ და ჩვენს ჯარს როგორ გაუძლიერებდნენ ეროვნულ სულისკვეთებას. სომხებმა მძინარე ქართველი მეომრების დახოცვაც არ იკმარეს. იმდროინდელი მოვლენების შუაგულში მყოფი მოღვაწე, იოსებ იმედაშვილი გვაუწყებს: პორუჩიკმა „კორძაიამ დაჰხედა და რა ნახა – ღამით სომხებს დაეტიტვლებინათ და შეეპილნნათ მუხანათურ თავდასხმაში დახოცილი ქართველი ოფიცერ-ჯარისკაცი. აგერა ტიტლიკანა მეომარი, რომელსაც სასირცხო ასო მოჭრილი აქვს და პირში სჩრია... აგერ ცხვირმოჭრილები, მთლად გატიტვლებულნი; აგერ შუბით თვალეზრათხრილნი, აგერ ასო-ასო აკუნული"... ჩვენს დრომდე შემორჩენილი გადმოცემების თანახმად, სომხებს მრავალი მძინარე ქართველი მეომარი დაუხოცავთ, მათთვის სასქესო ორგანოები დაუჭრიათ და პირში ჩაუჭრიათ. რალა გასაკვირია, რომ ასეთი ფაქტების გამო ქართველებს სომხებისთვის კაციჭამიები ეწოდებინათ.

საბედნიეროდ, საქართველოში მარქსისტ-პლენხანოვისტ მენშევიკებისა და მარქსისტ-ლენინისტ ბოლშევიკების პარპაშის დროსაც არსებობდნენ ქართველი პატრიოტებიც, რომლებიც მოუწოდებდნენ მათ, ვისაც ქართული სული შერჩენილი ჰქონ-

დათ: უნდა გამოვფხიზლდეთ და შევიგნოთ, სირცხვილია ქართველი ერისთვის, რომ სომხები ომს გვიბედავენ და თბილისის დაპყრობაც აქვთ მიზნად დასახულიო. ამის დასტურად მოვიტან ნაწყვეტებს ქართული ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერის, სპირიდონ კედიას წერილიდან, რომელიც სომხეთ-საქართველოს ომის დროს, 1918 წლის ცხრამეტ დეკემბერს გაზეთ „საქართველოში“ დაიბეჭდა: „თბილისი გასაწმენდია. ათიათასჯერ გამოგვეცხადა, რომ აქ აუარებელი სამჭედლობია, სადაც ჩვენი დამოუკიდებლობის მტრები სხედან და საქართველოს დასაქცევად ყუმბარებს ასხამდნენ და ხმაღს ლესავდნენ. ეს სახელოსნოები უნდა დაიშალოს და ხელოსნები უნდა იქნან დაჭერილნი. რუსულ-სომხური გაზეთები, რომელნიც თავაშვებულად და უტიფრად ილაშქრებდნენ და ლაშქრობენ ჩვენს წინააღმდეგ, უნდა დაუყოვნებლივ იქმნან დაკეტილნი. შეუძლებელია თბილისის გაზეთები ბედავდნენ და გვედავებოდნენ ჩვენი სახელმწიფოს ტერიტორიას. ვაკხანალია ელვის სისწრაფით უნდა აილაგმოს. ვინ არ იცის, რომ საქართველოს წინააღმდეგ სომხეთის გამოლაშქრება იდეოლოგიურად და ტექნიკურად თბილისში მოეწყო“... სპ. კედია მიმართავდა, მოუწოდებდა საქართველოს მენშევიკურ, ბოლშევიკების განაყოფ, მის მსგავს მთავრობას (ერთი ანეგდოტის თანახმად, მენშევიკებსა და ბოლშევიკებს შორის განსხვავება თითქმის არ არსებობს, ორივე ფუნაა): „დაუყოვნებლივ გასწმინდეთ ჩვენი ქვეყნის გული, ჩვენი თბილისი იმ ბოროტგანმზრახველ და სახელმწიფო დამნაშავე ელემენტებისაგან, რომელნიც აქ ბუდობენ და, რაც საქართველოს დამოუკიდებლობა გამოცხადდა, მას აქეთ, დღე და ღამ საქართველოს დასამხობად ზრახვენ და მოქმედებენ.

გასწმინდეთ თბილისი, რომ აქ შეიძლებოდა უშიშარი მუშაობა და საქმიანობა. ეს არის პირველი საწინდარი (სომხეთ-საქართველოს ომში – ა. ა.) ბრძოლის ველზე საქართველოს ჯარის გამარჯვებისა“. საქართველოს მენშევიკური მთავრობაც შეშინდა, სომხებმა თბილისიდან რომ გაგვადევონ, ჩვენი მარქსისტულ-პლეხანოვისტური საქმიანობის სრულყოფილად წარმართვას, განხორციელებას სხვა ადგილიდან ვერ შევძლებთო. შექმნილ ვითარებაში მენშევიკებმაც, მიუხედავად მათი

ინტერნაციონალისტობისა სხვა გამოსავალი ვერ დაინახეს და ის სომხები, რომლებიც შემჩნეული იყვნენ საქართველოს ლალატში, თბილისიდან ქუთაისში გადასახლეს, რამეთუ მიიჩნევდნენ, რომ სომხური საფრთხე ჩვენს მარქსისტულ იდეებს ქუთაისიდან არ ემუქრებაო. მეცხრამეტე საუკუნესა და მეოცე ასწლეულის დასაწყისში სომხებმა ისე აიკვიატეს, თბილისი ბოლოს და ბოლოს უნდა დავიპყროთო, რომ დღესაც თუ ყველა არა, ძალიან ბევრი სომეხი ამბობს, საქართველოს დედაქალაქი სომხური ქალაქი უნდა იყოსო, სომხებს უნდა ეკუთვნოდესო. თბილისს გარდა სომხებს ნახევარი საქართველოს დაპყრობაც რომ სურდათ სომხეთ-საქართველოს ომის შემდეგაც, ამ მხრივ ყურადღებას იპყრობს აკადემიკოს გიორგი ჩიტაიას ცნობაც. გ. ჩიტაია თავის მოგონებებში (დაიბეჭდა 1991 წელს) გვამცნობს: 1926 წელს შედგაო ეთნოგრაფიული ექსპედიცია თეთრიწყაროს რაიონში. იმ სოფლებშიო „მოსახლეობა მეტად ქრელი იყო (რუსეთის ხელისუფლებას აწყობდა საქართველოს ეთნიკურად აჭრელება – ა. ა.), ვინ არ ცხოვრობდა აქ: მცირე რიცხვით აბორიგენი ქართველები, რომლებიც გადარჩენილიყვნენ მტერთა შემოსევებისა და აოხრებისაგან... სომხები, თათრები, ქურთები, რუსები და ბერძნები...

მუშაობა მიმდინარეობდა როგორც ქართველ, ისე არაქართველ მოსახლეობაში. რაიონი დაშნაკურად განწყობილი სოფლებით იყო სავსე“. ეს დაშნაკი სომხები 1926 წელსაც და შემდეგაც მიიჩნევდნენ, რომ არა მარტო თეთრიწყაროს რაიონი, არამედ ნახევარი საქართველოც სომხეთის ნაწილი უნდა გამხდარიყო. დაშნაკური იდეები დღესაც ცოცხლობს სომეხთა შორის, კერძოდ, საქართველოს სომხურ მოსახლეობაში, თბილისში, ჯავახეთში, აფხაზეთში და სხვაგანაც.

1918-1921 წლებში ურთიერთობა ქართველებსა და სომხებს შორის მეტისმეტად მწვავე რომ იყო, ამის შესახებ ლაპარაკია სომეხ კლიუჩევსკიდ მონათლული, თბილისში მცხოვრები, წარმოშობით ყარაბაღელი ლეოს (არაქელ ბაბახანიანის) წიგნშიც – „წარსულიდან“. ეს წიგნი გამომცემლობა „საბჭოთა კავკასიამ“ 1925 წელს თბილისში სომხურ ენაზე გამოსცა, დასტამბა. ლეო გვაუწყებს: „აი, დადგა 1921 წლის თებერვალი და ერთ მშვენიერ

დღეს გავიგეთ – აჰა, ბოლშევიკები მოდიან თბილისის ასაღებად და მათ შორის არიან ლორელებიც(ლორე-ტაშირში ჩამოთესლებული სომხები – ა. ა.). ვა, ეს რა ხდება!“ სომხებს, კერძოდ, ლეოს უხაროდათ ბოლშევიკური რუსეთის იმპერიის მიერ საქართველოს და ჩვენი დედაქალაქის თბილისის დაპყრობა. სომეხთა ამგვარი პოზიციის გამო ქართველი პატრიოტები, ცხადია, განაწყენებული იყვნენ და საქართველო-სომხეთის ურთიერთობა კიდევ უფრო მეტად მწვავდებოდა, უარესდებოდა.

კვლავ ლეოს მოვუსმინოთ: „ისევ სომეხ-ქართველთა ომი... უნდა გენახათ, რა ღრიანცელი ატეხა მენშევიკურმა და ნაციონალისტურმა ქართულმა პრესამ. ამჯერად ჩვენ სომხებს ველარ დავინდობთო, უნდა გადავწყვიტოთ თბილისის საკითხიო. კვლავ შევიწროება თბილისელი სომხებისა (საქართველოს მოღალატე სომხებისა – ა. ა.), სულის მოთქმაც გაგვიძნელეს. თანდათან მრავლდებოდა იმ ადამიანთა რიცხვი, რომლებიც ფიქრობდნენ, რომ შესაძლებელია სომეხთა ხოცვა-ჟლეტის მოწყობა თბილისში. პირადად მე (ლეოსო – ა. ა.) მჯეროდა ამგვარი შესაძლებლობის არსებობა, რამეთუ ნაციონალისტური ვნებების აღტყინებამ წარმოუდგენელ მასშტაბებს მიაღწია. სოციალისტ-მენშევიკებსა და (ქართველ – ა. ა.) შოვინისტებს შორის უკვე არავითარი განსხვავება არ არსებობდა სომეხთმოდულეობის თვალსაზრისით. ორივენი ცდილობდნენ თბილისიდან მათ განდევნას (რადგან სომხები თბილისის დასაპყრობად ომობდნენ – ა. ა.). მე ახლაც არ შემიძლია დაეფარო ზიზლი, როცა გამახსენდება, თუ როგორ ჩავუვარდი ერთხელ კლანჭებში მილიციის კომისრის... თანაშემწეს და როგორ მლანძღეს და მაგინეს მხოლოდ და მხოლოდ იმიტომ, რომ სომეხი ვარ. მან მე დამაპატიმრა სავსებით უმნიშვნელო საბაბით და მიმიყვანა რა საპოლიციო უბანში, ყველას და თვით კომისრის თანდასწრებით ათასგვარი შეურაცხყოფა მომაყენა, გამლანძღა და მითხრა, რომ ყველა სომეხი (იგულისხმებიან თბილისში მცხოვრები ქართველთმოდულე ლეო და მისი თანამზრახველი სომხები – ა. ა.) უნდა წახვიდეთ, დაიკარგოთ ამ ქალაქიდანო, რაღას უდგეხართ, რატომ არ ინძრევითო. ბოლოს, იგი მამასხარავებდა იმის გამო, რომ მე ვარ სომეხი მწერალი (ლეო პუბლიცისტობდა – ა. ა.). ნამდვილი კომშარი იყო...

ყოველივე ამან მე დამარწმუნა, რომ ასეთ ატმოსფეროში არც
სომეხთა ხოცვა-ჟლეტის მოწყობა იყო შეუძლებელი.

მაგრამ, ერთ მშვენიერ დღეს, ამგვარი, რბევის განწყო-
ბილება ძირეულად შეიცვალა. ომის ქარცეცხლი მოუახლოვდა
თბილისს... ბოლშევიკების ზარბაზნებს უკვე ცეცხლი გაეხსნათ
თბილისისთვის...

ნითელი არმია (რუსეთის იმპერიისა - ა. ა.) უკვე თბილისში
იყო. და აი, რა მოხდა! ნაცვლად ხოცვა-ჟლეტისა (რაც, თითქოს,
ქართველებს უნდა მოეწყოთ თბილისში ჩამოთესილებული სომეხ-
ებისთვის - ა. ა.) და ძარცვა-რბევისა ხალხმრავალი ქუჩები,
მიტინგები, სიხარული, მხიარულება (ზეიმობდნენ სომხები -
ჩვენ ვერ დავიპყრეთ თბილისი, მაგრამ სომეხთა მფარველმა
რუსეთმა ხომ დაიპყრო - ა. ა.). ბევრს გული აუჩუყდა, ატირ-
და, „რუსის ჯარი დაბრუნდა“, ამბობდნენ ისინი (სომხები - ა.
ა.) და გარს ეხვეოდნენ ჯარისკაცებს...

განსაცვიფრებული დღეები იყო. სიცოცხლე, შემართება!
პირდაპირ შვებას იგრძნობდით (საქართველოს დამოუკიდე-
ბლობის მოსპობა სომხებს უხაროდათ - ა. ა.). გაადვილდა
სუნთქვა იმის წყალობით, რომ გაქრა, მოისპო ის (ქართუ-
ლიო - ა. ა.) ნაციონალისტური ჯოჯოხეთი, რომელშიაც ჩვენ
ვიხრაკებოდით“. ლეო და მისი სომეხი თანამოაზრეები მძიმე
ბრალდებებს უყენებენ ქართველებს. ისინი მოქმედებენ ისე,
როგორც ნათქვამია ანდაზაში: „გალმით გაედავე, გამოლმა შენ
დაგრჩებაო“. ბოლოს და ბოლოს, სომხები იყვნენ შემოხიზნული
საქართველოში, თბილისში, ქართველები ხომ არ ცხოვრობდნენ
სომხეთში, ერევანში? სომხეთმა რომ უკადრებელი იკადრა და
1918 წელს, ომის გამოუცხადებლად, ჯარი შემოუსია საქარ-
თველოს, თვითონ ლეოც აღნიშნავს, სომხეთის მთავარსარდალმა
საქართველოში შემოხიზნული სომხები ააჯანყა ქართველების
წინააღმდეგო. ამას რომელიმე ერი მოითმენდა? ქართველებიც
საბოლოოდ დარწმუნდნენ, რომ სომხეთი, სომხები არ იყვნენ
საქართველოს, ქართველი ერის სანდო, ნორმალური მეზობლე-
ბი. ამიტომ თუ რომელიმე ქართველი მიიჩნევდა, რომ სომხებს
აღარ უნდა ეცხოვრათ საქართველოში, თბილისში, ეს ლეოსა და
მის თანამზრახველებს თავიანთი თავისთვის უნდა დაებრალე-

ბინათ. რამდენ ხანს შეიძლებოდა ეთმინათ ქართველებს საქართველოში, თბილისში სომხების ანტიქართული მოქმედებები, გამოხდომები? აივსო ქართველთა მოთმინების ფიალაც!

1918 წელს სომხეთმა ომი რომ გააჩაღა საქართველოს წინააღმდეგ, დენიკინი ეხმარებოდა სომხეთს, სომხებს; მათ მფარველობდა ინგლისი და საფრანგეთი. სომხები გიჟდებოდნენ, ისე უნდოდათ თბილისის დაპყრობა და მისი გადაქცევა სომხურ ქალაქად. დავუშვათ, რომ საქართველოს მენშევიკური მთავრობის არაეროვნულობის, დოყლაპიობის გამო სომხებს მოეხერხებინათ თბილისის დაპყრობა. საქართველოში მენშევიკებსა და ბოლშევიკებს გარდა ხომ არსებობდნენ ეროვნული ძალები, ქართველი მამულიშვილები, პატრიოტები, ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის, იაკობ გოგებაშვილის მიმდევრები! მარტოოდენ ივანე ჯავახიშვილისა და ექვთიმე თაყაიშვილის სახელები ხომ მრავლისმთქმელია! ქართველი პატრიოტები, გმირი, მეომარი წინაპრების, ვახტანგ გორგასალის, დავით აღმაშენებლის, დემეტრე თავდადებულის, გიორგი ბრწყინვალის, თევდორე მღვდლისა და სხვათა და სხვათა შთამომავალნი თავს გასწირავდნენ, დაიხოცებოდნენ და სომხებს არ მიატაცებინებდნენ ათას ქარცეცხლში გამოვლილი საქართველოს მრავალტანჯულ დედაქალაქს, თბილისს. სომხები იმდენს კი ხვდებოდნენ, რომ მათთვის თბილისის მიტაცება ძალიან ძნელი იქნებოდა. ამიტომ თუ მოხდებოდა სასწაული და სომხეთი თბილისს დაიპყრობდა, სომხები, თავიანთი ვერაგული გეგმების განსახორციელებლად, თბილისში პოზიციების განმტკიცების მიზნით, საქართველოს დედაქალაქში მოაწყობდნენ ქართველთა ხოცვა-ჟლეტას, ხოლო ვინც ცოცხალი გადარჩებოდა, იმ ქართველ ქალებს, ბავშვებს, მოხუცებს, ინვალიდებს თბილისიდან გაასახლებდნენ. ამასაც ინგლის-საფრანგეთის კარნახით გააკეთებდნენ. სომხები რომ ყველაფერს იკადრებდნენ, ამას მაფიქრებინებს მათ მიერ მძინარე ქართველების დახოცვა და მათი გვამების წაბილწვაც.

ქართველმა მეომრებმა სომხებს გეგმები ჩაუშალეს!

შინაარსი

წინათქმა	3
თავი პირველი	22
ქართველებისა და სომხების ურთიერთობების მოკლე მიმოხილვა უძველესი დროიდან მეთვრამეტე საუკუნის ბოლომდე	22
თავი მეორე	70
სომხები თბილისიდან გაასახლებდნენ ქართველებს?!	70